

GUSTAVE LE BON

PSIHOLOGIJA.

gomila

NARODNA KNJIŽNICA

VANREDNO IZDANJE

Dr GUSTAV LE BON

PSIHOLOGIJA

GOMILA

ZAGREB 1920.

TISAK KR. ZEMALJSKE TISKARE

TH. RIBOTU,

RAVNATELJU LISTA „REVUE PHILOSOPHIQUE«, PROFESORU
PSIHOLOGIJE NA COLLEGE DE FRANCE-U

POSVEĆUJE U ZNAK OSOBITOG ŠTOVANJA

GUSTAV LE BON

Predgovor.

Prijašnje naše djelo bilo je posvećeno opisu duše plemena. U ovom želimo ispitati' dušu gomila.

Skup zajedničkih karaktera, što no ih nasljedstvo pridaje svim pojedincima nekog plemena, sačinjava dušu toga plemena. No kad se izvjesni broj tih pojedinaca stopi u gomilu, da zajedno radi, uči nas opservacija, da iz same Činjenice njihovog zbliženja proizlaze izvjesni novi psihološki karakteri, kojih nije bilo u plemenskim karakterima i koji se od njih bitno odvajaju.

Organizirane su gomile uvijek igrale veliku ulogu u životu naroda, no ta uloga nije nikad bila tako važna, kao danas. Ne-svijesna akcija gomila, koja zamjenjuje svijesno djelovanje pojedinaca, jedna je od glavnih značajki današnjega vijeka.

Pokušao sam, da teški problem gomila razložim na isključivo znanstveni način, to jest da se držim neke metode ne mareći za razna mišljenja, teorije i doktrine. Držim, da se samo na taj način može razotkriti nešto istine, pogotovo kad se radi, kao ovdje, o pitanju, koje živo zaokuplja duhove. Naučenjak, koji nastoji, da utvrdi neki pojav, ne smije se obazirati na interese, koje bi svojim utvrdjenjima mogao dirnuti. U svom djelu, koje je netom izašlo, primjećuje odlični mislilac g. Goblet d'Alviela, da se ja, koji ne spadam ni u jednu suvremenu školu, nalazim u opreci s izvjesnim zaključcima svih škola. O ovom će se djelu zacijelo moći isto primijetiti. Spadati u koju školu, znači usvajati njene predrasude i njene teorije.

No ipak moram da objasnim čitaocu, zašto izvodim iz svojih proučavanja druge zaključke, nego što bi se u prvi mah moglo misliti,

da ću ih izvesti. Kad na priliku utvrđujem krajnju duševnu inferiornost gomila, ne izuzevši ni elitne skupine, pa ipak izjavljujem, da bi unatoč svoj inferiornosti bilo opasno dirati u njihovu organizaciju.

Pozorno proučavanje historičkih činjenica uvijek mi je pokazivalo, da su socijalni organizmi jednako zamršeni kao i organizmi bića, te da nam nije u vlasti, da ih naglo podvrgnemo du-

4

bokim promjenama. Priroda je ponekad radikalna, no nikad, kako mi to mislimo i zato je manija velikih reformi nešto najpogubnije po narod, makar koliko se te reforme čine u teoriji valjanima. One bi bile korisne tek onda, kad bi se odjednom mogla promijeniti i duša naroda. Samo vrijeme bi moglo imati takovu moć. Ljudima vladaju ideje, osjećaji i običaji, ono, što je u nama samima. Uredbe i zakoni očitovanja su naše duše, izražaj njenih potreba. Proizlazeći iz te duše, ne bi je uredbe i zakoni mogli promijeniti.

Proučavanje socijalnih pojava ne može se odijeliti od proučavanja naroda, od kojih su ti pojavi proistekli. Filozofski mogu ti pojavi imati apsolutnu vrijednost; u praksi imadu samo relativnu vrijednost.

Proučavajući socijalne pojave, valja ih dakle postepeno ispitivati s dva vrlo različna stajališta. Tad ćemo doći do toga, da su izvodi čistog razuma vrlo često u opreci s praktičnim razumom. Nema činjenica, pa ni fizičkih, na koje se ta razlika ne bi mogla primijeniti. Sa stajališta apsolutne istine kocka su i krug nepromjenljive geometrijske figure, koje se mogu strogo definirati izvjesnim formulama. Sa stajališta našega oka pako, mogu te geometrijske figure poprimiti vrlo različite oblike. Perspektiva može prometnuti kocku u piramidu ili U Četvrokut, krug u elipsu ili u ravni pravac i ti

uobraženi oblici 'mnogo su važniji za promatranje od zbiljskih oblika, jer su to jedini oblici, koje vidimo i koje fotografija i slikarstvo mogu reproducirati. Irealnost je u mnogom slučaju istinitija od realnosti. Zamišljati predmete u njihovim točnim geometrijskim oblicima, značilo bi deformirati prirodu i učiniti je takvom, da se ne bi mogla prepoznati. Zamislimo li svijet, gdje stanovnici ne bi umjeli drugo, nego kopirati ili fotografirati predmete, ne mogavši ih opipati, to bi oni vrlo teško nadošli na točan pojam o njihovom' obliku. Poznavanje ovog oblika, koje bi. bilo pristupačno samo malomu broju naučenjaka, bilo bi uostalom od vrlo slabog interesa.

Filozof, koji ispituje socijalne pojave, ne smije smetnuti s uma, da oni uz svoju teoretsku vrijednost imaju i prekticnu, te da s gledišta evolucije civilizacija imaju samo potonja neku važnost. Kad to utvrdi, mora biti vrlo obziran u zaključcima, koje bi mu u prvi mah nametala logika.

Ovu mu rezervu nalažu još i drugi momenti. Kompliciranost socijalnih činjenica je tolika, da ih. ne možemo obuhvatiti u njihovoj cjelini i predvidjati učinke njihovog uzajamnog utjecaja. Pored

toga se čini, da se iza vidljivih činjenica ponekad kriju tisuće nevidljivih uzroka. Vidljivi socijalni pojavi očito su rezultantom golemog nesvjesnog rada, koji je od veće česti nepristupačan našoj analizi. Vidljivi .se pojavi mogu uporediti s valovima, koji na površini oceana uzrokuju podzemne potrese, kojima je ocean sjedištem, a koje mi ne poznajemo. Ispitujemo li gomile po većini njenih djela, one nam najčešće razotkrivaju vrlo inferiorni mentalitet, no ima i drugih činjenica, gdje nam se čini, da njima upravljaju one tajanstvene sile, koje su stari nazivali usudom, prirodom, providnošću, a koje mi nazivamo glasom mrtvih i kojima ne možemo oporeći moći, iako ne poznamo njihovu bit. Ponekad će se činiti, da se u grudima naroda nalaze latentne sile, koje ih pokreću. Ima li primjerice išta kompliciranije, logičnije i, divnije od jezika? A odakle

proistječe ta tako dobro organizirana i tako suptilna stvar, nego iz nesvjesne duše gomila? Najučeniji akademičari, najvažniji gramatičari s teškom mukom utvrđuju zakone, koji vladaju tim jezicima i ne bi bili podobni, da ih sami stvore. A jesmo li sigurni, da su genijalne ideje velikana isključivo njihovo djelo? One bezuvjetno proizlaze iz pojedinih duhova, ali tisuće zrnaca praha, koje sačinjavaju naplavu, u kojoj su te ideje nikle, nije li to bila duša gomila, koja ih je uobličila?

Gomile su" bez sumnje uvijek nesvjesne; no i ta nesvijes-nost može biti jedna od tajni njihove snage. U prirodi vrše bića, koja su podvržena isključivo nagonu, djela, koja nas svojom divnom kompliciranošću pune udivljenjem. Razum je čovječanstvu previše nov pojam i još previše nedotjeran, a da bi nam mogao razotkriti i nadomjestiti zakone nesvjesnosti. U svim našim či-nima ima nesvjesnost golemu ulogu, a razum vrlo malenu. Ne-svijesnost utječe kao sila, koja je još nepoznata.

Želimo li dakle ostati u uskim, no sigurnim granicama stvari, koje nauka može razabrati, te ne ćemo li lutati neizvjesnim krajevima i predavati se ispraznim hipotezama, moramo naprosto utvrditi pojave, koji su nam pristupačni i ograničiti se na to utvr-djenje. Svaki zaključak, koji bismo izveli iz svojeg promatranja, najčešće je preuranjen, jer iza pojava, koje dobro vidimo, ima drugih, koje zlo vidimo, a iza ovih ima možda i takovih, koje uopće ne vidimo.

PSYCHOLOGI E DES FOULES

Psihologija gomila.

UVOD. Era gomila.

Evolucija sadašnjega doba. — Velike promjene civilizacije posljedice su promjena u mišljenju naroda. — Moderno vjerovanje u moć gomila. — Ono mijenja tradicionalnu politiku država. — Nužne posljedice moći gomila. — One mogu imati samo razornu ulogu. — Po njima dolazi do rasula civilizacija, koje su se preživjele. — Općenito nepoznavanje psihologije gomila. — Važnost proučavanja gomila po zakonodavce i državnike.

Veliki prevrati, koji dolaze prije promjena civilizacije, kao na priliku pad rimskoga carstva i osnutak arapskoga carstva, čine se na prvi pogled, kao da su determinirani poglavito znatnim političkim promjenama: invanzijama naroda ili obaranjem dinastija. No pozornije proučavanje ovih događaja pokazuje, da se iza njihovih prividnih uzroka kao realni uzrok najčešće krije duboka promjena mišljenja naroda. Pravi historički prevrati nisu oni, kojima se divimo zbog njihove veličine i žestine. Uistinu važne promjene, naime one, iz kojih proizlazi obnova civilizacija, zbivaju se u idejama, shvaćanjima i vjerovanjima. Veliki historički događaji vidljivi su efekat nevidljivih promjena u ljudskom mišljenju. Ovi se veliki događaji očituju tako rijetko zato, jer svako je pleme najpostojanije u hereditarnim osnovima mišljenja.

Današnje razdoblje donosi jedan od onih kritičnih mome

nata, kad je mišljenje ljudsko na putu da se promijeni.

Temeljem ove promjene dva su osnovna faktora. Prvi je destrukcija religioznih, političkih i socijalnih vjerovanja, iz kojih proizlaze sva počela naše civilizacije. Drugi je stvaranje sasvim novih životnih uvjeta i mišljenja uslijed modernih otkrića na ograšju znanosti i industrije.

Budući da su ideje prošlosti — iako napolak razorene — još uvijek vrlo moćne, a ideje, koje bi ih imale nadomjestiti, tek u razvitku, predočuje moderno doba razdoblje prelaza i anarhije.

Nije međutim lako kazati, što bi moglo jednog dana izaći iz toga malo kaotičnoga razdoblja. Koje će biti osnovne ideje, na kojima će se sazdari društva, koja će slijediti za našim? Zasad to još ne znamo. No već i sada dobro vidimo, da će ta društva za svoju organizaciju morati računati s novom silom, koja je posljednji suveren modernoga doba: silom gomila. Iz ruševina tolikih ideja, koje su se nekad smatrale pravima, a koje su danas mrtve i tolikih vlasti, koje su revolucije postepeno skršile, iskrsnula je ova sila sama i čini se, da će doskora absorbirati sve ostale. U vrijeme, kad su se uzdrimala i izginula sva naša stara vjerovanja, kad se stari stupovi društva pomalo ruše, moć gomila je jedina sila, koju ništa ne ugrožava i kojoj ugled može samo rasti. Doba, u koje stupamo, bit će uistinu er a gomila .

Jedva jedno nas stoljeće dijeli od vremena, kad su glavni faktori događaja bili tradicionalna politika država i suparništva vladalaca. Mišljenje gomila nije mnogo, a ponajčešće i uopće nije dolazilo u obzir. Danas više ne vrijede političke tradicije, individualne težnje suverena i njihova suparništva, već je naprotiv glas gomila zadobio svu važnost. Taj glas nalaže kraljevima, kako da se drže i oni taj glas nastoje da shvate. Danas već o sudbini naroda ne odlučuju vladalačka vijeća, već duša gomila.

Pristup pučkih slojeva u politički život, to jest, u realnost, njihovo postepeno preobražavanje u vodeće klase, jedna je od najočitijih značajki našeg prelaznog razdoblja. Taj pristup nije zapravo označen općenitim pravom glasa, koji već odavna ima slab utjecaj, a kojim se može vrlo lako upravljati. Postepeno radjanje moći gomila promicala je u početku propagacija izvjesnih misli, koje su se pomalo upile u duhove, zatim postepeno udruživanje pojedinaca u svrhu oživotvorenja teoretskih zamisli. Udruživanjem s, u gomile napokon uobličile ideje, iako ne sasvim ispravne, ali vrlo primjerene njihovim

interesima i stekle svijest o svojoj snazi. One osnivaju sindikate, pred kojima pomalo kapituliraju sve vlasti, burze za rad, koji ne mareći za ekonomske zakone, nastoje da zavladaju uvjetima rada i naplate. One šalju na mjerodavna mjesta svoje predstavnike, lišene svake inicijative, svake neovisnosti i od veće česti upućene samo na to, da budu tumači udruga, koje su ih izabrale.

Danas postaju zahtjevi gomila sve više odredjeni i idu izravno za tim, da stubokom prevrnu sadašnje društvo i da ga privedu onom primitivnom komunizmu, koji je vladao kod svih ljudskih skupina prije svitanja civilizacije. Ograničenje radnih satova, izvlaštenje rudnika, željeznica, tvornica i zemljišta; jednaka razdioba svih produkata, eliminacija svih viših klasa u probit pučkih klasa itd. Ovo su eto njihovi zahtjevi.

Gomile nisu podobne, da mnogo mudruju, ali su vrlo podesne za akciju. Njihovom sadašnjom organizacijom postala je njihova snaga golemom. Dogme, koje nam se pred očima radjaju, doskora će zadobiti moć starih dogmi, to jest: tirjansku i suverenu snagu, koja ih štiti od razglabanja. Božansko pravo gomila zamijenit će božansko pravo kraljeva.

Pisci, koji rade u prilog našoj današnjoj buržoaziji, oni koji najbolje zastupaju njene nešto skućene ideje, njene kratke poglede, njen nagli skepticizam, njenu malo pretjeranu sebičnost, gube svoj mir pred novom silom, koju vide, kako raste, te u svom nastojanju, da suzbiju nesredjenost duhova, upravljaju očajne pozive na moralne sile crkve, od kojih su nekad toliko zazirali. Govore nam o bankrotu znanosti i vraćajući se pokajnički iz Rima, hoće da nas pouče otkrivenim istinama. No ovi novi obraćenici zaboravljaju, da je već prekasno. Ako ih je uistinu zahvatila milost, ne bi ona mogla imati iste moći nad dušama, koje su dosad slabo marile za ono, što je proželo te nove pobožnike. Gomile danas više ne će bogova, kojih jučer i oni nisu htjeli i koje su pomagali rušiti. Nema te božanske ni ljudske sile, koja bi mogla prisiliti rijeke, da se vrate svome izvoru.

Znanost nije bankrotirala i nema uloge u današnjoj anarhiji duhova, kao ni u novoj sili, koja se iz te anarhije izdiže. Ona nam je obećala

istinu, odnosno barem poznavanje relacija, koje naš um može da shvati, ona nam nikad nije obećala mir ni sreću. U svom suverenom nehaju prema našim osjećajima, ne mari ona za naše jadikovke. Naša je dužnost, da se trsimo s njom živjeti, budući da nam ništa ne bi moglo vratiti iluzije, koje je ona odagnala.

Univerzalni simptomi, koji se mogu primijetiti kod svih naroda, pokazuju nam nagli porast moći gomila i ne dopuštaju nam, da pretpostavimo, da će ta sila doskora prestati rasti. Makar što nam ona donese, moramo to preturiti. Svako raspredanje protiv nje puke su i isprazne riječi. Dakako, da je moguće, da ta uloga gomila označuje jednu od posljednjih etapa zapadnih civilizacija, potpuni povratak u razdoblja konfuzne anarhije, što, kako se čini, mora uvijek da prethodi nastajanju svakoga novoga društva. Kako da to spriječimo?

Dosad su velika rasula civilizacija, koje su se preživjele, najjasnije odredila ulogu gomila. I uistinu ne javlja se tek danas ta uloga na svijetu. Historija nas uči, da u času, pošto moralne sile, na kojima je stajala neka civilizacija, izgube svoju vlast, izvršuju konačni raspad nesvjesne i brutalne gomile, koje se dosta opravdano nazivaju barbarskima. Civilizacije su dosad stvarale i promicale male intelektualne aristokracije, no nikad gomile. Gomile nemaju druge podobnosti, nego da razaraju. Njihovo gospodstvo uvijek predočuje barbarsku fazu. Civilizacija sadržava u sebi utvrđena pravila, zapt, prelaz od instinktivnog k racionalnom, predvidjanje budućnosti, te viši stepen kulture, sve same uvjete, koje gomile, prepustene samima sebi, nisu nikad mogle ostvariti. One svojom isključivo razornom silom djeluju poput mikroba, koji pridonose rastvaranju bolesnoga tijela ili lešine. Kad je zdanje neke civilizacije crvima istočeno, uvijek ga gomile obaraju. Tada se javlja njihova glavna uloga i tada izgleda, kao da je filozofija broja jedina filozofija historije.

Da li će se isto dogoditi s našom civilizacijom? Toga se možemo bojati, ali to još ne možemo znati.

Bilo kako bilo, moramo se pripremiti, da preturimo vladavinu gomila, jer su kratkovidne ruke postepeno oborile sve barijere, koje bi ih

mogle zadržati.

Ove gomile, o kojima se počinje toliko govoriti, vrlo slabo poznajemo. Zvanični psiholozi, koji su živjeli daleko od njih, uvijek su ih ignorirali, a kad su se njima u posljednje vrijeme bavili, proučavali su ih samo sa stajališta zločina, što bi ih one mogle počinuti. Bez sumnje ima zločinačkih gomila, no ima i čestitih gomila, herojskih gomila i raznih drugih. Zločini gomila predočuju samo jedan posebni slučaj njihove psihologije i tko proučava samo njihove zločine, ne poznaje mentalni sastav gomila, kao što ne bi poznavao ni mentalni sastav pojedinca, opisujući samo njegove poroke.

Da pravo kažemo, svi su gospodari svijeta, svi osnivači religija ili carevina, apostoli svih vjerovanja, najodličniji državnici i — u čednijim sferama — jednostavni pročelnici manjih ljudskih sklopova, uvijek bili nesvjesni psiholozi, koji su dušu gomila — često vrlo pouzdano — poznavali. I upravo zato, jer su je dobro

poznavali, postajali su lako gospodarima. Napoleon je divno poznavao psihologiju gomila svoje zemlje, gdje je vladao, no nije potpuno shvaćao psihologiju gomila, koje su pripadale raznim drugim plemenima¹) i zato, jer ih nije poznavao, upustio se u ratovanja naročito u Španjolskoj i u Rusiji, gdje su njegovu moć zadesili udarci, koji su je morali doskora oboriti.

Poznavanje psihologije gomila danas je posljednje utočište državnika, koji hoće, ne da vlada gomilama — to je već postalo preteško, — već da barem one ne zavladaju njime.

Samo ako se malo zadubimo u psihologiju gomila, moći ćemo razumjeti, kako zakoni i uredbe imadu malo utjecaja na njih; kako su gomile nepodobne, da imadu kakvo drugo mišljenje izim onoga, koje im je nametnuto, da se gomile ne mogu voditi pravilima, koja su utvrđena na čistoj teoretskoj pravičnosti, već samo onim, što ih može impresionirati i zavesti. Ako na priliku zakonodavac želi uvesti neki novi porez, hoće li odabrati onaj, koji će teoretski biti najpravedniji? Nipošto! Ono, što je najnepravednije, može u praksi

biti po gomile najbolje. Ako se to još i najmanje osjeća i prividno je najmanje teško, moći će se lako provesti. S ovog će razloga gomila mirno primiti kakav indirektni porez, makar kako bio neumje-stan, jer ga valja danomice neznatnim svotama plaćati od predmeta, sto se troše, te on ne dira navika gomile i ne razdražuje je. Smijenite takav porez razmjernim porezom na plaće ili druge dohotke, koji se ima platiti na jedanput, pa ćete vidjeti, kako će doći do jednodušnih prosvjeda, makar da je taj porez i deset puta lakši od prvašnjega. One neznatne i neosjetljive svotice, što se danomice plaćaju, sačinjavaju zapravo relativno visoku svotu, koja će se činiti golemom i podsticati nezadovoljstvo onoga dana, kad će se morati da plati. Ona ne bi bila manja, ni da se je danomice filir po filir metala na stranu, ali ovakav ekonomski postupak predočuje izvjesno predviđanje, za koje su gomile nepodobne.

Navedeni primjer jedan je od najjednostavnijih, a njegova se ispravnost lako poima. Ovo nije izmaklo pozornosti psihologa kakav je bio Napoleon, no zakonodavci, koji ne poznaju dušu gomila, ne

x) Njegovi najbolji savjetnici nisu je takodjer bolje poznavali. Talleyrand mu je pisao, da će Španjolska pozdraviti njegove vojnike kao osloboditelje. A dočekala ih je kao divlje zvijeri. Psi-

'holog, koji bi poznao nasljedne nagone toga plemena, bio bi lako predviđao taj doček.

će to moći primijetiti. Njima nije iskustvo dovoljno pokazalo, da se ljudi nikad ne vode propisima čistoga razuma.

Moglo bi se navesti još i mnogo drugih primjena psihologije gomila. Poznavanje te psihologije baca najživlje svjetlo na velik broj historičkih i ekonomskih pojava, koji su bez nje sasvim nerazumljivi. Imat ću prilike pokazati, da je i najveći naš moderni historičar, g. Taine, ponekad nepotpuno shvatio događaje naše velike revolucije, samo zato, jer nije nikad pomišljao na to, da proučava dušu gomila. On se u proučavanju tog zamršenog razdoblja poslužio deskriptivnom metodom prirodoslovca; no medju pojavima, što ih

ispituju prirodoslovci, nemaju uloge moralne sile. A baš te sile sačinjavaju glavna pokretala historije.

Dakle već i s praktičnog je gledišta potrebno, da se pokušamo pozabaviti psihologijom gomila. No to bi ona zavrjedjivala i onda, kad bi se radilo samo o interesu čiste radoznalosti. Jednako je zanimljivo odgonetati pokretala ljudskih djela, kao i raščlaniti kakvu rudu ili biljku.

Naša studija o duši gomila bit će samo kratka sinteza, jednostavni skup naših istraživanja. Ne će pružiti više, nego nekoliko sugestivnih gledišta. Drugi će bolje izorati brazdu. Mi ovdje samo obilježujemo djevičansku još zemlju.1)

1) Rijetki autori, koji su se bavili psihološkim ispitivanjem gomila, činili su to, kako sam više istaknuo, samo s kriminalnog stajališta. Budući da ja nisam ovom predmetu posvetio u ovom djelu više od kratkog poglavlja, upućujem čitaoca s obzirom na ovo pitanje, na studije od Tarde-a i na djelce od Sighelea: »Les foules criminelles«. Ovo posljednje djelo ne sadržaje samo osobne misli autorove, već obuhvata kompilaciju fakata, koji će dobro doći psiholozima. Uostalom moji su zaključci o kriminalitetu i moralu gomila sasvim oprečni od onih, što ih usvojiše navedena dva pisca.

U narednom ću djelu »La Psychologie du Socialisme« predočiti važne konsekvencije zakona, koji vladaju psihologijom gomila. Ovi zakoni nalaze uostalom primjenu u najrazličitijim predmetima. Ravnatelj kraljevskog konservatorija u Bruselju, A. Gevaert iznio je nedavno važnu primjenu zakona, koje smo predočili, u djelu o glazbi, označenom po njemu vrlo umjesno: »umjetnost gomila«.

»Vaša dva su me djela«, piše mi vrli taj profesor, šaljući mi svoj memoar, »dovela na riješenje problema, koji sam dosad smatrao nerješivim, odgonetao sam začudnu podobnost svih gomila, da osjećaju kakvo glazbeno djelo, bilo ono novo ili staro, domaće ili strano,

PRVA KNJIGA.

Duš a gomil i

PRVO POGLAVLJE.

Općenite karakteristike gomila.

Psihološki zakon njihovog duševnog jedinstva.

Što sačinjava gomilu s psihološkog stajališta. — Brojno sakupljanje pojedinaca ne dostaje, da sastavi gomilu. — Posebni karakteri psiholoških gomila. — Stalna orijentacija ideja i osjećaja kod pojedinaca, koji sačinjavaju gomile i nestajanje njihove osobnosti. — Gomilom uvijek ravna nesvjesnost. — Nestajanje života mozga i prevlast života moždine. — Padanje inteligencije i potpuna promjena osjećaja. — Promijenjeni osjećaji mogu biti bolji i gori od onih u pojedinaca, od kojih je gomila sastavljena. — Gomila je jednako lako junačka, kao -i zločinačka.

U običnom smislu predočuje riječ gomila skup pojedinaca bez obzira na njihovu narodnost, zvanje ili spol i bez obzira na slučaj', koji ih je okupio.

S psihološkog stajališta dobiva izraz gomila sasvim drugo značenje. U izvjesnim konkretnim prilikama i samo u tim prilikama ima nagomilavanje ljudi nove značajke, koje se u mnogom razlikuju od onih, što ih imaju pojedinci, koji sačinjavaju taj skup. Svjesne osobnosti nestaje, osjećaji i ideje svih pojedinaca upravljene su u istom smjeru. Nastaje skupna duša, bez sumnje prolazna, no

jednostavno ili komplicirano, samo ako se ono lijepo izvodi i po glazbenicima, kojima ravna oduševljeni prvak«. G. Gervaert prekrasno predočuje, zašto »neko djelo, koje ostaje nerazumljivo starim muzičarima, koji čitaju partituru u osami svoje radne sobe, mogu naprečac shvatiti slušaoci, koji nemaju pojma o kakvoj tehničkoj kulturi«. On jednako dobro predočuje, zašto ti estetski dojmovi ne ostavljaju nikakva traga. Koliko ja znam, nije se nikad napisalo o glazbi ništa sugestivnije, nego što su kratke stranice ovog vrlog profesora.

koja predočuje sasvim određene značajke. Skup je tada postao ono, što ću ja u nedostatku boljega izraza nazivati organiziranom gomilom. Ona sačinjava jedno biće i podvrgnuta je zakon u duševno g jedinstva gomila .

Jasno je, da samom činjenicom, što se mnogo pojedinaca nadje slučajno na okupu, oni ne dobivaju značaj organizirane gomile. Hiljadu pojedinaca, koji se slučajno okupe na kakvom javnom trgu, bez određene svrhe, nikako ne sačinjava gomilu s psihološkoga gledišta. Da dodje do specijalnih karaktera, treba utjecaja izvjesnih podražaja, kojima ćemo odrediti narav.

Nestajanje Svjesne osobnosti i orijentacija osjećaja i misli u određenom smislu, u čemu se nalaze prvi znaci gomile, koja će se organizirati, ne zahtijeva uvijek istodobno prisuće više pojedinaca na jednoj točki. Hiljade odijeljenih pojedinaca mogu u izvjesnim časovima, pod dojmom izvjesnih žestokih emocija, kao što je na priliku kakav veliki narodni događaj, dobiti značajke psihološke gomile. Tada dostaje, da ih ujedini makar kakav slučaj, da njihova djela takodjer poprime posebne značajke djela gomila. U izvjesnim momentima može i pol tuceta ljudi sačinjavati psihološku gomilu, dok je ne mogu obrazovati ni stotine ljudi, koje je slučaj okupio. U drugu ruku, može cijeli jedan narod, bez svakog vidljivog nagomilavanja, pod dojmom izvjesnih utjecaja postati gomilom.

Kad je psihološka gomila sastavljena, zadobiva opće, privremene, ali određene karaktere. Ovim općim karakterima pridružuju se posebni, promjenljivi karakteri, prema elementima, od kojih je gomila

sastavljena i koji joj mogu preinačiti duševni sastav. Psihološke su gomile podesne za klasifikaciju i kad se budemo pozabavili tom klasifikacijom, vidjet ćemo, da heterogena gomila, to jest takva, koja je sastavljena od razrožnih elemenata, predočuje s homogenim gomilama, naime onima, koje su sastavljene od više ili manje sličnih elemenata (sekte, kaste i klase), zajedničke karaktere i pored tih zajedničkih karaktera i osobitosti, koje dopuštaju, da se po njima razlikuju.

No prije, nego što se pozabavimo raznim kategorijama gomila, moramo u prvom redu ispitati karaktere, koji su svima zajednički. Postupat ćemo kao prirodoslovac, koji počinje opisivati općenite značajke, zajedničke svim pojedincima neke porodice, a tek iza toga se bavi posebnim značajkama, po kojima se razlikuju rodovi i vrste, od kojih se porodica sastoji.

Nije lako točno opisati dušu gomila, jer se njena organizacija mijenja ne samo prema plemenu i sastavu zajednica, već i prema prirodi i stepenu podražaji, kojima su te zajednice podvržene. No ista poteškoća nastaje i u psihološkom proučavanju bilo kojeg pojedinca. Samo u romanima nalazimo pojedince, gdje sa stalnim karakterom prolaze životom. Samo jednoličnost milieu-a stvara prividnu jednoličnost karaktera. Na drugom sam mjestu predočio, da sve duševne konstitucije imaju u sebi karakternih mogućnosti, koje se mogu očitovati, čim se naglo promijeni milieu. Zato su se među najbjesnijim članovima Konventa nalazili i bezazleni građani, koji bi u redovitim prilikama bili mirni odvjetnici i dobri činovnici. Pošto je oluja prošla, oni su opet poprimili svoj normalni značaj mirnih građana. Napoleon je među njima našao svoje najpokornije sluge.

Budući da ne možemo ovdje ispitati sve stepene obrazovanja gomila, uočiti ćemo naročito one, koji su posljednji u fazi pot- - pune organizacije. Na taj ćemo način vidjeti, što one mogu postati, no ne, što one gdjekad jesu. Samo u toj odmakloj fazi organizacije javljaju se na nepromjenljivim i gospodujućim osnovima plemena, izvjesni

novi i posebni karakteri, te se izvršuje orientacija svih osjećaja i misli zajednice u istomu smjeru. Tek onda se očituje ono, što sam više nazvao psihološki zakon duše - vno g jedinstva gomila .

Medju psihološkim karakterima gomila ima takovih, koje one mogu predočiti kao zajedničke izoliranim pojedincima; drugi su naprotiv apsolutno posebni i nalaze se samo kod zajednica. Ovo su oni specijalni karakteri, koje ćemo prije ispitati, da im ' bolje istaknemo važnost.

Činjenica, koja najviše udara u oči kod psihološke gomile, je ova: makar kakvi su pojedinci, koji je sačinjavaju, makar kako su srodni ili nesrodni u načinu života, zanimanju, značaju ili inteligenciji, oni već samom činjenicom, koja ih je preobrazila u gomilu, dobivaju neku zajedničku dušu, kojom osjećaju, misle i rade na način sasvim različit od onoga, kojim bi mislio, osjećao i radi o svaki od njih zasebno. Ima ideja, osjećaja, što nastaju ili se pretvaraju u djela samo kad su pojedinci u gomili. Psihološka je gomila privremeno biće, sastavljeno od heterogenih elemenata, koji su se na čas stopili, sasvim kao što i stanice, koje sačinjavaju neko živo tijelo, čine svojim udruženjem novo biće, koje očituje značajke, koje se uvelike razlikuju od onih, što ih ima svaka od tih stanica.

Suprotno je mišljenje, koje je za čudo poteklo iz pera tako pronicavog filozofa, kakav je bio Herbert Spencer: u agregatu, koji sačinjava gomilu, nema zbroja i prosječnosti elemenata, već se tu kombiniraju i stvaraju novi karakteri, kao što se i u kemiji izvjesni elementi, na priliku baze i kiseline, kad se sastave, stapaju u novo tijelo, koje imade sasvim druge svojine od tijela, koja su ga sačinila.

Lako je konstatirati, koliko se pojedinac u gomili razlikuje od izoliranoga pojedinca, no manje je lako otkriti razloge te različnosti.

Da se barem uzmognu razabrati ovi uzroci, valja se u prvom redu sjetiti one utvrde moderne psihologije, koja veli, da ne samo u organskom životu, već i u funkcioniranju inteligencije igraju nesvjesni pojavi vrlo zamašnu ulogu. Svijesni život duha predočuje samo malen dijelak naprama njegovomu nesvijesnomu životu.

Najsuptilniji analizator i najproniciavi posmatrač može otkriti samo malen broj nesusvjesnih pokretala, koja ga vode. Naša svijesna djela proizlaze iz nesusvjesnog substrata, koji stvaraju u prvom redu utjecaji nasljedstva. Taj substrat obuhvata bezbrojne, od predaka baštinjene ostatke, koji sačinjavaju dušu plemena. Iza priznatih uzroka naših djela ima bez sumnje tajnih uzroka, koje ne priznajemo, no iza tajnih uzroka ima mnogo još tajnijih, koje i sami ne poznajemo. Naša svakidašnja djela nisu od veće česti drugo, nego efekat sakrivenih pokretala, koja i mi ne poznamo.

Po nesusvjesnim elementima, koji uobličuju dušu plemena, dolazi do sličnosti između svih pojedinaca istoga plemena, dok razlika između njih nastaje uslijed svijesnih elemenata, plodova odgoja i naročito izuzetnog nasljedstva. Ljudi, koji su najrazrožniji svojom inteligencijom, imaju ipak vrlo slične nagone, strasti i osjećaje. U svemu, što je pitanje osjećaja: u vjeri, politici, moralu, sklonostima i antipatijama itd., vrlo rijetko nadmašuju najodličniji ljudi nivoa najobičnijih individua. Između velikoga matematičara i njegovog postolara može u pogledu intelektualnom postojati jaz, no s obzirom na karakter, razlika je od veće česti nikakva ili vrlo slaba.

A to su upravo one općenite osobine karaktera, kojima upravlja nesusvjesnost i koje se nalaze u većine normalnih pojedinaca neke rase u gotovo istom stepenu, a koje kod gomilaiz-bijaju. U kolektivnoj duši nestaju intelektualne podobnosti pojedinaca, a prema tomu i njihova individualnost. Heterogenost se utapa u homogenosti i nesusvjesne osobine gospoduju.

Upravo ovo izbijanje običnih osobina objašnjuje nam, zašto gomile nikad nisu kadre, da izvrše djela, koja zahtijevaju veći stepen inteligencije. Odluke od općenitoga interesa, što bi ih stvorio skup odličnih ljudi, koji se u pojedinostima razlikuju, ne natkriljuju baš izrazito odluke, koje bi stvorio skup proste svjetine. Oni zapravo mogu zajedno očitovati samo one prosječne osobine, koje svatko posjeduje. U gomilama se nagomilava ograničenost, a ne duh.

Zacijelo nije cijeli svijet onaj, koji — kako se često ponavlja — ima više duha od Voltaire-a, ali zacijelo ima Voltaire više duha od cijeloga svijeta, ako pod »cijelim svijetom« valja razumijevati gomile.

No kad bi se pojedinci u gomili ograničili na ' to, da pomiješaju obične osobine, u koliko ih svaki od njih ima, očitovala bi se naprosto prosječnost tih osobina, a ne bi se, kako smo mi ustvrdili, stvorili novi karakteri. Kako da se uglave ti novi karakteri? To nam je sada ispitati.

Razni uzroci određuju pojavu ovih specijalnih karaktera gomila, koji se u izoliranih pojedinaca ne nalaze. Prvi se sastoji u tom, što pojedinac u gomili već zbog samoga broja dobiva osjećaj nesavladive moći, koji mu dopušta, da se predaje nagonima, koje bi sam obuzdao. On će se s tim manje trsiti, da ih obuzda, što je gomila bezimena, a dosljedno tomu i neodgovorna; osjećaja odgovornosti, koji uvijek sputava pojedince, potpuno nestaje. .

Drugi uzrok: zaraza, jednako upliva, da odredi kod gomila očitovanje specijalnih karaktera, a u isto vrijeme i njihovu orijentaciju. Zaraza je pojav, koji se može lako utvrditi, ali ne i objasniti, a koji valja pripojiti hipnotičkim pojavima, koje ćemo sada istražiti. U gomili je svaki osjećaj, svaki čin zarazan i to tako zarazan, da pojedinac vrlo lako žrtvuje svoj interes zajedničkoj probiti. To je podobnost, koja je u opreci s prirodom čovjeka i za koju on nije podoban, već ako se nalazi u gomili.

Treći uzrok, a taj je najvažniji, određuje u pojedincima u gomili specijalne karaktere, koji su ponekad sasvim oprečni od karaktera izoliranog pojedinca. Hoću da govorim o sugestivnosti, kojoj je gore spomenuta zaraza pukim rezultatom.

Da se taj pojav shvati, valja držati na umu izvjesna nova otkrića fiziologije. Danas već znamo, da se raznim postupcima može pojedinac dovesti u takvo stanje, da izgubi svu svoju svijesnu osobnost i da se pokorava svim' sugestijama operatera, koji mu ju je oteo, te da čini djela, koja su najopreznija njegovomu značaju i navikama. Vrlo pomna istraživanja očito dokazuju, da pojedinac, koji

već neko vrijeme tone u burnoj gomili, dolazi doskora — uslijed struja, koje iz nje naviru ili iz sasvim drugih uzroka, koje mi ne poznajemo — u neko posebno stanje, koje u mnogom naliči na neku opčinjenost, u kojoj se nalazi hipnotizirani, kad je u rukama hipnotizera. U hipnotizovanoga je paraliziran život mozga i on postaje robom svih nesvjesnih akcija svoje kičmene moždine, kojom hipnotizer po miloj volji upravlja. Svjesne je osobnosti potpuno nestalo, izgubila se sva volja i prosudjivanje. Svi osjećaji i misli orientiraju se u smjeru, što ga hipnotizer odredi.

Gotovo u ovakvom se stanju nalazi i pojedinac, koji je dijelom psihološke gomile. On nije više svijestan svojih djela. Kod njega, kao i kod hipnotizovanoga, izvjesne su podobnosti uništene, a druge se mogu dovesti do stepena krajnje eksaltacije. Pod dojmom sugestije on će se s neodoljivom žestinom baciti na vršenje izvjesnih čina. Ova je žestina još neodoljivija kod gomila, nego kod hipnotizovanog bića, jer sugestija, koja je ista za sve pojedince, sve više raste, postajući uzajamna. Individualnosti, koje bi u gomili posjedovale dosta snažnu osobnost, da se opru sugestiji, brojčano su preslabe, a da bi se mogle boriti protiv bujice. U najboljem slučaju mogle bi pokušati diverziju kakvom drugom sugestijom. Uslijed toga je na priliku gdje koja sretna riječ ili zgodna slika ponekad odvratila gomile od najkrvoločnijih čina.

Prema tomu: nestajanje Svjesne osobnosti, prevlast nesvjesne osobnosti, orientacija osjećaja i ideja u istom smislu sugestijom i zarazom, težnja, da se sugerirane ideje neposredno prometnu u djela, ovo su glavne značajke pojedinca u gomili. On nije više onaj, koji je bio, on je postao automatom, koga više ne vodi njegova volja.

Već i samom činjenicom, da je dijelom organizirane gomile, silazi čovjek za više stepenica niz ljestve civilizacije. Izoliran je možda bio kulturno biće, u gomili je barbar, to jest igračka nagona. U njega je spontanost, žestina, divljaštvo, a i zanos i junaštvo primitivnih bića. On je sklon, da im se približi čak i a lakoćom, kojom ga mogu impresionirati riječi, slike — što bi ostalo sasvim bez djelovanja na

izolirane pojedince, koji sačinjavaju gomilu — te da se dade navesti na čine, koji su u opreci s

»njegovim najočitijim i najpoznatijim običajima. Pojedinac u gomili je zrno pijeska među drugim zrnjem pijeska, kojima vjetar po miloj volji gospodari.

I zato se događa, da porotna sudišta donose osude, koje ne bi ni jedan član suda sam stvorio, zatim da parlamentarne skupine prihvaćaju zakone i uredbe, koje bi zabacio svaki pojedini član, od kojih su sastavljene. Članovi Konventa bili su zasebice prosvijetljeni građani, mirnih navika. Udruženi u gomilu nisu oklijevali, da potvrđuju najmahnitije predloge i da šalju pod gi-lotinu i one, koji su očito bili nedužni. Šta više: oni su oprečno od svih svojih interesa odustali od svoje nepovrjedivosti i sami se decimirali.

No pojedinac u gomili ne odvaja se samo ovim činima bitno od samoga sebe. Prije nego što je izgubio svu svoju nezavisnost, promijeniše se njegove ideje i osjećaji, a preobraženje je tako duboko, da je prometnulo škrtca u rasipnika, skeptika u onoga, što vjeruje, poštenjaka u zločinca, nitkova u junaka. Odreknuće od svih povlastica, koje je plemstvo izglasalo znamenite noći od 4. kolovoza 1789., ne bi zacijelo bio nikad prihvatio ni jedan od njegovih članova zasebice.

Iz svega, što je dosad rečeno, zaključujemo, da je gomila intelektualno uvijek inferiornija od izoliranog čovjeka, no da ona s obzirom na osjećaje i čine, što ih ti osjećaji izazivaju, može prema prilikama biti bolja ili gora. Sve ovisi o načinu, kako je gomila sugestionirana. Ovo su potpuno previdjeli pisci, koji su gomile proučavali samo s kriminalnog gledišta. Gomila je bez znanja često

zločinačka, no ona je često i herojska. Ovakve su naročito gomile, koje su se dale voditi u smrt za pobjedu kakvog vjerovanja ili kakve ideje, koje se oduševljavaju za slavu i čast, koje srcu gotovo bez kruha i oružja, kao u vrijeme križarskih vojni, da se sveti grob oslobodi od nevjernika ili kao godine 1793.

da se obrani otadžbina. To je doduše nesvjesni heroizam, ali ova} heroizam gradi povjesnicu. Kad bi se u aktivu naroda mogla upisati samo velika djela, koja su bila hladno promišljena, imali bi anali svijeta malo toga zapisati!

DRUGO POGLAVLJE.

Osjećaji i moralnost gomila.

§ 1 . Impulzivnost , pokretljivost i razdražljivost gomila . — Gomila je igračka svih vanjskih podražaja, pod kojima se na njoj odrazuju neprestane promjene. — Motivi, kojima se ona pokorava, dosta su snažni, da izbrišu osobni interes. — Kod gomila nije ništa unaprijed promišljeno. — Akcija plemena. — §2 . Sugestivnost i lakovjernost gomila . — Njihovo pokoravanje sugestijama. — Slike, što joj se izazovu u duhu, smatra ona stvarnošću. — Zašto su te slike slične za sve pojedince, koji sačinjavaju gomilu. — Izjednačenje naučenjaka i budale u gomili. — Razni primjeri iluzija, kojima su podvrženi svi pojedinci gomile. — Nemogućnost vjerovanja svjedočanstvu gomila. — Jednodušnost brojnih svjedoka jedan je od najgorih dokaza, koji se može na maknuti, da se utvrdi činjenica. — Slaba vrijednost historičkih knjiga. — § 3. Pretjeranost i jednostranost osjećaja gomila . — Gomile ne poznaju ni sumnju, ni neizvjesnost i uvijek zapadaju u krajnosti. — Njihovi su osjećaji uvijek pretjerani. — § 4. Netolerantnost , autoritarizam i konzervatizam gomila . — Uzroci ovim osjećajima. — Servilnost gomila pred jakim autoritetom. — Časoviti revolucionarni nagoni gomila ne sprečavaju ih, da budu vrlo konzervativne. — One su svojim nagonom nesklone promjenama i napretku. — § 5. Moralnost gomila . — Moralnost gomila može prema su gestijama biti mnogo

niža ili mnogo viša od moralnosti pojedinaca, koji ih sastavljaju. — Razlaganja i primjeri. — Gomile rijetko vodi interes, koji je od veće česti isključivi pokretač izoliranoga pojedinca. — Moralizatorska uloga gomila.

Pošto smo na vrlo općeniti način označili glavne karaktere gomila, preostaje nam, da se zadubimo u podrobnosti tih karaktera.

Primijetit će se, da medju posebnim karakterima gomila ima više takovih, kao na priliku impulzivnost, razdražljivost, nepodobnost razmišljanja, manjak prosudjivanja i kritičnoga duha, pretjerivanje u osjećajima i razni drugi, koji se opažaju jednako kud bića, koja pripadaju nižim oblicima razvoja, kao što su žena, divljak i dijete. No to je analogija, koju samo mmogredno ističem; Njen dokaz proizaći će iz cjeline ovoga djela. Ona bi uostalom

bila. zališna za ljude, koji su upućeni u psihologiju primitivnih bića, a nikad ne bi uvjerala one, koji je ne poznaju.

Sad ću redom uzeti u pretres razne karaktere, koji se mogu opažati kod većine gomila.

§ 1. — Impulzivnost, pokretljivost i razdražljivost gomila.

Proučavajući temeljne karaktere gomila, rekli smo, da gomilu gotovo isključivo vodi nesvjesnost. Njena su djela većma pod uplivom kičmene moždine, nego li mozga. Ona se u tomu približuje sasvim primitivnim bićima. Njena izvršena djela mogu biti, što se tiče njihovog izvršenja, potpuna, no pojedinca vodi u tome slučaj podražaja, jer mozak njima ne upravlja. Gomila je igračka u rukama svih vanjskih podražaja, pod kojima se na njoj odrazuju neprestane promjene. Ona je rob impulsa, koje prima. Izolirani pojedinac može biti podvrgnut istim podražajima, kao i čovjek u gomili, no čim mu mozak predoči neugodnosti, koje bi mogle nastati, ako im se preda,

on im se ne predaje. Ovo bi se moglo fiziološki izraziti tako, da se kaže, da izolirani pojedinac posjeduje podobnost, da vlada svojim refleksima, dok je gomila ne posjeduje.

Ovi različiti impulsi, kojima se gomile pokoravaju, mogu biti, prema podražajima, plemeniti ili okrutni, herojski ili malo-dušni, no uvijek će biti tako zapovjedni, da ih ne će moći prevladati osobni interes, niti interes samoodržanja.

Podražaji, koji mogu djelovati na gomile, vrlo su različiti i budući da im se gomile uvijek pokoravaju, to su one i vrlo pokretljive. Zato ih vidimo, gdje u istom trenutku prelaze iz najbjesnijeg divljaštva u najapsolutniju velikodušnost ili heroizam. Godila vrlo lako postaje krvnikom, no jednako lako postaje i mučenikom. Iz njenih su grudi potekle bujice krvi, koju je tražila pobjeda svakog vjerovanja. Ne trebamo se prenijeti u herojsko doba, da uvidimo, što su sve u tom pogledu gomile kadre. One nikad ne štete svoj život u kakvoj pobuni, a prije malo godina mogao je jedan general, koji je naglo postao popularan, da je htio zatražiti, naći stotinu hiljada ljudi, spremnih, da se za nje govnu stvar dadu ubiti. Kod gomila ne može ništa biti unaprijed promišljeno. One su nalik na lišće, što ga uzvitla oluja, rasprši na sve strane i pobaca po zemlji. Proučavajući na drugom mjestu izvjesne revolucionarne gomile, predočit ćemo nekoliko primjera promjenljivosti njihovih osjećaja.

Ova pokretljivost gomila čini, da je gomilama vrlo teško vladati, naročito, ako je dio javne vlasti pao u njihove ruke. Kad potrebe svakdašnjeg života ne bi u neku ruku nevidljivo regulirale stvari, demokracije ne bi mogle dugo potrajati. No ako gomile nešto s upornim bijesom zahtijevaju, one to zacijelo dugo ne čine. One su jednako nepodobne za trajnu volju, kao i za mišljenje.

Gomila nije samo impulzivna i pokretljiva. Kao i divljak, ona ne dopušta, da se išta umetne između njene želje i ostvarenja te želje. Ona to s tim manje razumije, što joj broj daje osjećaj neodoljive snage. Pojedinac u gomili gubi pojam nemogućnosti. Izolirani pojedinac dobro osjeća, da sam ne bi mogao zapaliti kakovu palaču, opljačkati skladište i kad bi to pokušao, da bi se njegov pokušaj lako

spriječio. Nalazeći se u gomili, ima on svijest snage, koju mu namiče broj i dostaje sugerirati mu misao o ubojstvu i pljački, da smjesta popusti kušnji. Neočekivana zapreka s bjesnilom će se ukloniti. Kad bi ljudski organizam dopuštao trajnost bjesnila, moglo bi se reći, da bi normalno stanje gomile, koja je naišla na zapreke, bilo bjesnilo.

U razdražljivosti gomila, u njihovoj impulzivnosti i njihovoj pokretljivosti, kao i u svim narodnim osjećajima, što ćemo ih proučavati, javljaju se uvijek osnovni karakteri plemena, koji sačinjavaju nepromjenljivu osnovku, na kojoj niču svi naši osjećaji. Sve su gomile bez sumnje uvijek razdražljive i impulzivne, no s velikim razlikama u stepenu. Razlika između latinske i anglosaksonske gomile upravo je golema. Najnoviji događaji naše povjesnice bacaju na tu točku živo svjetlo. Dvadeset i pet godina prije izdanja ove knjige (1870.) dostajalo je objelodanjenje jednostavnog brzojava, koji je sadržavao navodnu uvrijedu, nanesenu jednom poklisaru, da izazove eksploziju bijesa, iz koje je neposredno potekao strahovit rat. Nekoliko godina kasnije, brzojavno objavljeno poraza u Langsonu izazvalo je novu eksploziju, zbog koje je naglo pala vlada. U isto vrijeme pobudio je u Engleskoj mnogo teži poraz jedne engleske ekspedicije pred Kartumom, vrlo slabo uzbuđenje, te ministarstvo nije palo. Gomile su svuda feminilne, ali najfeminilnije su latinske gomile. Tko se na njih osloni, može se vrlo visoko i vrlo brzo uspeti, no pri tom će neprestano lebdjeti na Tarpejskoj hridi i pouzdano je, da će jednog dana biti s nje survan.

§ 2. — Sugestivnost i lakovjernost gomila.

Definirajući gomile, rekosmo, da je jedan od njenih glavnih karakterata, pretjerana sugestivnost, te smo predočili, kako je u svakom ljudskom sklopu sugestija zarazna, Sto objašnjava naglu orientaciju osjećaja u određjenom smjeru.

Makar kako se gomila zamišlja neutralnom, ona se od veće česti nalazi u stanju pozornog iščekivanja, koje olakšava sugestiju. Prva formulirana sugestija, koja se pojavi, nameće se neposredno svim

mozgovima i u isti mah je orijentacija utvrđena. Kao kod svih sugestioniranih bića, ideja, koja je prodrla u mozgove, nastoji, da se prometne u djelo. Bilo da se rad i o palači, koju valja zapaliti ili o izvršenju kakvog djela odanosti, gomila je na oboje spremna s istom lakoćom. Sve će ovisiti o prirodi i poticali, a ne, kao kod izoliranog bića, o odnosima, koji postoje između sugeriranog djela i razuma, koji se može ispriječiti ostvarenju.

Lutajući ovako granicama nesvjesnosti, podležući lako svakoj sugestiji, imajući svu žestinu osjećaja bića, koja ne mogu prizvati na utjecaje razuma, može gomila biti samo do krajnosti lakovjerna. Za nju ne postoji nevjerojatnost, što valja dobro imati na umu, da se uzmogne shvatiti lakoća, kojom se stvaraju i šire najnevjerojatnije legende i bajke.¹⁾ Stvaranje legenda, koje tako lako kruže gomilama, nije determinirano samo potpunom lakovjernošću. Ono ima svoj korijen i u začudnim deformacijama, kojima su potvrđeni događaji u uobrazilji sakupljenih ljudi. Najobičniji događaj, što ga vidi gomila, za čas je sasvim promijenjen. Gomila misli u slikama, a razbudjena slika izaziva samo niz drugih slika, koje nisu ni u kakvoj logičnoj vezi s prvom. Ovo ćemo stanje lako razumjeti, pomislivši na bizarno nadovezivanje ideja, na koje nas ponekad navede izazvanje bilo kakvog fakta. Razum nas upućuje, kako u tim slikama nema suvislosti, no gomila to ne vidi i ono, šta njena deformirajuća uobrazilja pridaje zbiljskomu događaju, stapa ona sa samim događajem. Ona smatra stvarnima slike, koje su se u

1) Oni koji su prisustvovali opsadi Pariza, vidjeli su brojne primjere ove lakovjernosti gomila u najnevjerojatnijim stvarima. Svijeća, što bi je tko zapalio na kojemu katu, odmah se smatrala kao znak opsjedačima, iako je nakon najkraćeg razmišljanja bilo očividno, da oni nikako ne mogu na više milja udaljenosti vidjeti svjetlo ove svijeće.

njenom duhu razbudile i koja su od veće česti u najdaljoj vezi s posmatranim faktom.

Deformacije, kojima gomila iznakazi neki događaj, kojemu je svjedokom, morale bi, kako se čini, biti bezbrojne i različite, budući da su pojedinci, koji je sačinjavaju, vrlo različitih tem-peramenata. No ipak nije tako. Uslijed zaraze deformacije su iste naravi i istoga smjera za sve pojedince. Prva deformacija, koju je opazio jedan od pojedinaca u zajednici, jest klica zarazne sugestije. Prije nego što će se sveti Juraj prikazati svima križarima, zacijelo ga je opazio samo jedan od opsjedača.

Takav je uvijek mehanizam ovih zajedničkih halucinacija, koje su tako česte u historiji i koje kao da sve imaju klasične značajke autentičnosti, budući da se radi o pojavama, koje su ustanovile hiljade ljudi.

Da se pobija ovo, što je prije rečeno, ne treba se utjecati duševnoj kvaliteti pojedinaca, od kojih je gomila sastavljena. Ova kvaliteta je bez ikakve važnosti. Neznalica i naučenjak, čim se nadju u gomili, jednako su nepodobni za posmatranje.

Ova se teza može činiti paradoksalnom. Da se temeljito predoči, valjalo bi navesti velik broj historičkih činjenica, za što ne bi dostajalo ni više svezaka.

No budući da ne ću ostaviti čitaoca pod dojmom tvrdnje bez dokaza, navest ću mu nekoliko primjera, isprobiranih slučajem između mnogih, koji bi se mogli navesti.

Slijedeći je slučaj najtipičniji, jer je izabran između zajedničkih halucinacija, koje su zarazile gomilu, u kojoj je bilo naj-različitijih pojedinaca, najvećih neznanica i najučenijih ljudi. Pripovijedao ga je pomorski poručnik Julien Felix u svojoj knjizi o morskim strujama, a donijela ga je i Revue Scientifique.

Ratni brod »La Belle-Poule« krstario je morem, kada nadje brod »Berceau«, od kojega ga je odijelila žestoka oluja. Bilo je to za vedra, sunčana dana. Odjednom javi straža, da je opazila razbijeni brod. Svi uperiše poglede na označeno mjesto i cijela posada, časnici i mornari opaziše sasvim jasno jednu splavu, krcatu ljudima,

koju su vukli čamci, na kojima su lepršali znakovi brodoloma. Sve je to međutim bila puka zajednička halucinacija. Admiral Desfosses naloži, da se opremi jedan čamac, da podje u pomoć brodolomcima. Približujući se, vidjeli su mornari i časnici u čamcu »mnoštvo ljudi, kako sa miču, pružaju ruke i čuli muklo komešanje i buku brojnih glasova«. Kad je čamac

prispio na lice mjesta, nadjoše se pred lišćem pokrivenim granjem drveća, što je bilo na susjednoj obali polupano. Pred ovako jasnom očevidnošću nestalo je halucinacije.

U ovom se primjeru vrlo jasno opaža razvoj mehanizma zajedničke halucinacije, kako smo ga mi razložili. S jedne strane gomila u stanju pozornog iščekivanja, a na drugoj sugestija, uzrokovana izvještajem straže o razbijenoj lađi na moru, sugestija, koja se putem zaraze prenijela na sve prisutne, na časnike, kao i na mornare.

Nije potrebno, da gomila bude brojna, da joj se smuti podobnost, da pravo vidi, što se pred njom događa i da se zbiljske činjenice smijene halucinacijama, koje nisu s njima u srodstvu. Čim je nekoliko pojedinaca na okupu, sačinjavaju oni gomilu, pa makar su to i odlični naučenjaci, ipak poprimaju sve značajke gomila u onom, što je izvan njihove struke. Podobnost posmatranja i kritički duh, što ga svaki od njih posjeduje, u isti mah iščezavaju. Jedan odlični psiholog, g. Davey pružio nam je u tom pogledu vrlo zanimljiv primjer, koji je iznesen u »Annale s de s Scien ce s psychiques« , a koji zavrjedjuje, da bude ovdje priopćen. G. Davey, pozvavši skup odličnih posmatrača, među kojima je bio i jedan od prvih engleskih naučenjaka, g. Wallace, izvodio je pred njima, pošto ih je prije pustio, da ispituju predmete, te da svuda, gdje hoće, stave svoje pečate, sve klasičke spiritističke pojave: materijalizaciju duhova, pisanje po pločicama, itd. Pošto je iza toga dobio od tih odličnih posmatrača pismene potvrde, da su se posmatrani pojavi mogli dobiti samo nadnaravnim sredstvima, otkrio im je, da je sve to rezultat vrlo jednostavne varke. »Naj čudnovatije je u Daveyevom istraživanju«, piše autor izvještaja,

»ne možda samo čudesno eksperimentiranje, već ona krajnja slaboća shvaćanja, što su je očitovali neupućeni svjedoci. Ti svjedoci mogu najposlije praviti brojne i pozitivne izvještaje, koji su skroz pogrešni, ali čiji je rezultat, ako o se njihov i opis i uzmu u obzir, točan, da se pojavi, što ih opisuju, ne mogu objasniti varkom. Metode, koje je pronašao Davey, bile su tako jednostavne, da se svatko mora čuditi, kako se je usudio, da ih upotrijebi, no on je imao toliku vlast nad duhom gomile, da ju je mogao uvjeriti, da vidi ono, što uistinu nije vidjela«. Ovo je uvijek moć hipnotizera nad hipnotizovanim. No kad se vidi, kolika je ta moć i nad nadmoćnim duhovima, koji predhodno dolaze s nepovjerenjem, može se shvatiti, kako je lako općiniti obične gomile.

Slični su primjeri bezbrojni. U čas, kad sam pisao ove retke, bile su novine pune događaja dviju utopljenih djevojčica, koje su izvukli iz Seine. Ovu je djecu u prvi mah na najkategoričniji način prepoznalo dvanaest svjedoka. Sve izjave bile su tako u skladu, da sudac istražitelj nije ni časa sumnjao. On dade sastaviti spis o njihovoj smrti. No u času, kad se prešlo na pokop, slučajno se otkrilo, da su obje pretpostavljene žrtve čile i zdrave, te da su tek nešto nalik na male utopljenice. Kao i u većini prijašnjih primjera, dostajala je i ovdje tvrdnja prvoga svjedoka, koji je bio žrtva iluzije, da je sugerira svim ostalima.

U običnim slučajevima polazi sugestija uvijek iz iluzije, koja nastane kod jednog pojedinca uslijed više ili manje blijedih pod-sjećanja, zatim iz zaraze, putem afirmacije, te prvobitne iluzije. Ako je prvi posmatrač vrlo prijemljiv za impresije, dostajat će često, da se na mrtvom tijelu, za koje misli, da ga je prepoznao, nalazi bez svake

stvarne sličnosti kakva pojedinost, kakva braz-gotina ili dio odjeće, koji bi u njemu mogao razbuditi misao na neku drugu osobu. Razbudjena ideja može iza toga postati klicom neke kristalizacije, koja oblada poljem razuma i oslabi svaku kri-tičku podobnost. Ono, što tada posmatrač vidi, nije više sam predmet, već slika, koja se razbudila u njegovom duhu. Ovako se tumači pogrešno raspoznavanje djece po vlastitoj majci, a takav je i slijedeći slučaj, koji je već dosta star, no na koji su netom podsjetile novine i iz kojeg se vidi, kako se precizno očituju dvije vrste sugestija, kojih sam mehanizam upravo označio.

»Dijete je prepoznalo neko drugo dijete — koje se prevarilo. I sad nastade čitav niz netočnih prepoznavanja.

Dokora se pokazalo nešto osobito. Sutradan, pošto je dijete njegov školski drug prepoznao, poviče neka žena: ‚Ah Bože, to je moje dijete!‘

Povedoše je k mrtvom tijelu, ona ga pogleda i ustanovi brazgotinu na čelu. ‚To je‘, reče ona, ‚moj nesretni sin, koji se je izgubio u mjesecu srpnju, Ukradoše mi ga i ubiše!‘

Ta je žena bila vratarka u ulici du Four, a zvala se Chavandret. Kad dovedoše njenoga šurjaka, on bez skanjivanja reče: ‚Gle, maloga Philiberta!‘ Više stanovnika iz ulice takodjer je prepoznalo u djetetu iz Villette Philiberta Chavandreta, ne izuzevši ni njegovog vlastitog učitelja, kojemu bijaše znakom jedna medalja.

Pa ipak: susjedi, šurjak, učitelj i majka, svi su se varali. Šest nedjelja kasnije ustanovila se identičnost djeteta. Bilo je to

neko dijete iz Bordeauxa, ubijeno u Bordeauxa i u poštanskom zavežljaju poslano u Paris.¹⁾ Primjećuje se, da ova prepoznavanja potječu od veće česti od žena i djece, to jest od bića, koja se mogu najlakše impresionirati. Ona nam podjedno pokazuju, koliko mogu vrijediti kod suda takva svjedočanstva. Naročito što se tiče djece, na bi se na njihove tvrdnje trebalo nikad pozivati. Sudci obično govore,

da se u toj dobi ne laže. No s malo više psihološkog znanja mogli bi znati, da se upravo u toj dobi uvijek laže. Ta je laž bez sumnje bezazlena, ali zato je ipak laž. Bolje bi bilo žrijebom odlučiti o osudi nekog optuženika, nego odlučivati — kako se to često čini — prema svjedočanstvu djeteta.

Vrativši se na posmatranja gomila, doći ćemo do zaključka, da su zajednička posmatranja najneispravnija i da vrlo često predočuju puku iluziju nekog pojedinca, koji je putem zaraze sugerirao i ostale. Moglo bi se navesti nebrojeno primjera, koji dokazuju, kako valja gojiti krajnje nepovjerenje prema svjedočanstvu gomila. Prije dvadeset i pet godina prisustvovala su hiljade ljudi slavnom konjaničkom jurišu u bitci kod Sedana, pa ipak je nemoguće iz najoprečnijih tvrdnja očevidaca razabrati, tko je njime zapovijedao. U nedavnoj svojoj knjizi dokazao je engleski general Wolseley, da su dosad počinjene vrlo teške omaške, u predočivanju najvažnijih fakata, koje je više stotina svjedoka potvrdilo.⁸⁾ Takove nam činjenice pokazuju, koliko vrijedi svjedočanstvo gomila. Rasprave u logici unose jednodušnost brojnih svjedoka u kategoriju najsolidnijih dokaza, koji se mogu navesti, da se dokaže ispravnost činjenice. No ono, što znamo o psihologiji gomila,

1) Eclair od 21. travnja 1895.

2) Znamo li mi za jednu jedinu bitku, kako je točno protekla? Ne vjerujem. Znamo, tko su bili pobjednici, a tko pobije—djeni, no ništa više. Ono, što g. d'Harcourt, učesnik i svjedok, pripovijeda o bitci kod Solferina, može se primijeniti na sve bitke: »Generali (obaviješteni dakako stotinama izjava) predaju svoje službene izvještaje; časnici, koji to imaju srediti, preinačuju ove dokumente i priredjuju konačni sastav; glavar glavnog stožera

ga osporava i iznova preradjuje. Sad ga nose maršalu i on poviče:
»Vi se varate!« i sastavlja novi prikaz. Napokon ne ostane ništa
od prvobitnog izvještaja«. G. d'Harcourt pripovijeda ove činjenice,
kao dokaz nemogućnosti, da se utvrdi istina o najshvatljivijem,
najbolje posmatranom događaju«.

pokazuje, da se logičke raspravo moraju u tom pogledu sasvim
preraditi. Najsumnjiviji su zacijelo oni događaji, koje je po smatrao
najveći broj osoba. Reći, da je neku činjenicu utvrdilo hiljadu
svjedoka, znači najčešće ustvrditi, da se zbiljski fakat uvelike
razlikuje od usvojenih navoda.

Iz svega, što je dosad rečeno, proizlazi, da historičke knjige valja
uzimati kao djela čistog uobražavanja. To je skup fantastičnih priča o
loše posmatranim činjenicama, popraćenih naknadnim tumačenjima.
Mnogo je korisniji posao mlatiti praznu slamu, nego pisati ovakve
knjige. Da nam prošlost nije ostavila svoja literarna, umjetnička i
monumentalna djela, ne bismo znali ni trunak istine o onom, što se
dogodilo. Poznajemo li jednu istinitu riječ o životu velikih ljudi, koji su
u čovječanstvu igrali važne uloge, kao što su Herkul, Budha, Isus ili
Muhamed? Zacijelo ne poznamo! Uostalom njihov realni život malo
nas se tiče. Ono, za što se zanimamo, jesu veliki ti ljudi u onom
obliku, kako ih je uobličila pučka legenda. Legendarni junaci, a ne
stvarni junaci impresionirali su dušu gomila.

Na nesreću legende — pa i onda, kad su utvrdjene u knjigama —
nemaju nikakve postojanosti. Uobrazilja gomila neprestano ih
mijenja prema vremenu i prema plemenima. Kolika je razlika između
krvožednoga biblijskoga Jehove i Boga ljubavi svete Terezije, a
Budha, kojega obožavaju u Kini, nema ni jedne zajedničke crte s
onim, koji se štuje u Indiji.

Ne treba ni da vijekovi prodju preko junaka, da njihovu legendu uobrazilja gomila preinači. Do toga dolazi ponekad već i za nekoliko godina. Iz svojega doba znamo, kako se legenda jednoga od najvećih junaka historije u manje od pedeset godina više puta promijenila. Pod Bourbonima Napoleon postaje neka vrsta idilske, filantropske i liberalne osobnosti, prijatelj potištenih, koji bi, kako kažu pjesnici, u svojim kolibama morali dugo sačuvati njegovu napomenu. Trideset godina kasnije, dobroćudni je junak postao krvožednim despotom, koji je uzurpirajući vlast i slobodu, pogubio tri milijuna ljudi, samo da izdovolji svoju ambiciju. U naše dane nalazimo novo preobraženje te legende. Pošto pak predje preko nje nekoliko desetina vijekova, naučenjaci će na osnovu ovih oprečnih prikaza možda i posumnjati, da je taj junak ikad postojao, kako danas neki sumnjaju, da je postojao Budha, te ne će u njemu vidjeti drugo, nego kakav sunčani mit ili razvijenu legendu Herkulu. Oni će se medjutim lako utješiti zbog te neizvjesnosti, jer bolje upućeni u poznavanje psihologije gomila, nego danas, oni će znati, da historija ne može ovjekovječiti drugo, nego mite.

§ 3. — Pretjeranost i jednostranost osjećaja gomila.

Makar kakvi su osjećaji, što ih gomila očituje, dobri ili zli, oni pokazuju dvojaki karakter, da su naime vrlo priprosti i vrlo pretjerani. U ovoj se točki, kao i u mnogim drugima gomila približuje primitivnim bićima. Neprijemljiva za nuanse, vidi ona stvari u cijelosti i ne poznaje prelaze. U gomili je pretjeranost osjećaja učvršćena činjenicom, da time, što se očitovani osjećaj vrlo brzo širi putem sugestije i zaraze, očito odobravanje, kojemu je predmetom, znatno uvećava njegovu snagu.

Priprostost i pretjeranost osjećaja gomila čine, da potonje ne poznaju ni sumnju ni neizvjesnost. Poput žena zapadaju one odmah u ekstreme. Iznesena sumnja brzo se promeće u neosporivu očevidnost. Začetak antipatije ili negodovanja, koji se kod izoliranog

pojedince ne bi isticao, postaje odmah divljom mržnjom kod pojedinca u gomili.

Žestina osjećaja gomila još je i pretjerana, naročito kod heterogenih gomila uslijed odsuća odgovornosti. Izvjesnost nekaž-njivosti, s tim veća izvjesnost, što je gomila brojnija i poznavanje časovite znatne brojčane snage, omogućuje zajednicama osjećaje i čine, koji su izoliranim pojedincima nemogući. U gomilama su glupani, neznalice i zavidnici oslobođeni od osjećaja svoje ništet-nosti i svoje nemoći, koji zamjenjuje poznavanje brutalne, prolazne, ali goleme snage.

Pretjeranost navodi često gomile na ružne osjećaje, na tu atavističku ostavštinu nagoni primitivna čovjeka, koju izolirani i odgovorni pojedinac ,u svojoj bojazni od kazni obuzdava. U tome leži razlog, zašto se gomile mogu tako lako navesti na opake ispade.

No zato ipak ne stoji, da gomile, ako su vješto sugerirane, ne bi bile podobne za heroizam, odanost i vrlo visoke vrline. One su zato čak i podobnije, nego osamljeni pojedinac. Imat ćemo doskora prilike, da se vratimo na tu točku, proučavajući moralnost gomila.

Pretjerana u svojim osjećajima, gomila je prijemljiva samo za krajnje osjećaje. Govornik, koji hoće da je zavede, mora zloupotrebjavati žestoke tvrdnje. Pretjerivati, tvrditi, ponavljati i nikad

ne pokušati išta predočiti umnim razlaganjem, najpoznatiji je na čin argumentiranja pučkih govornika.

Gomila traži isto pretjerivanje i u osjećajima svojih junaka.

Njihove osobine i prividne vrline moraju uvijek biti uvećane. U kazalištu se može jasno primijetiti, da gomila zahtijeva od junaka komada sva svojstva hrabrosti, moralnosti i vrline, kakvih u ži votu nikad nema.

O posebnoj optici kazališta nije se bez razloga govorilo. Ona bez sumnje postoji, no njena pravila nisu od veće česti ni u kakvoj vezi sa zdravim razumom i logikom. Vještina govorenja gomilama bez sumnje je podređene vrste, ali ona iziskuje sasvim posebne podobnosti, često je nemoguće po čitanju zaključivati uspjeh izvjesnih komada. Kazališni ravnatelji, kad ih primaju, vrlo često su i sami u neizvjesnosti o uspjehu, jer kad bi htjeli pravo suditi, morali bi se prometnuti u gomilu.¹⁾ I ovdje, kad bismo se mogli upustiti u šira razlaganja, dokazali bismo pretežni utjecaj plemena. Kazališni komad, za koji se gomila u jednoj zemlji odu-ievjljava, ne doživi ponekad uspjeha u drugoj ili pak doživi uspjeh, koji se osniva samo na cijenenju i učtivosti, jer u njemu nema pokretala, koja bi bila kadra, da njegovo novo općinstvo uzbude.

Ne trebam dodavati, da se pretjeranost gomila odnosi samo im osjećaje, a nipošto na inteligenciju. Već sam predočio, da samom činjenicom, da je pojedinac u gomili, neposredno i znatno pada njegov intelektualni niveau. To je utvrdio i iskusni sudac, g. Tarde, u svojim istraživanjima o zločinima gomila. Prema tomu mogu se gomile samo u osjećajima izdignuti vrlo visoko ili obratno: vrlo nisko sići.

!) Ovo omogućuje, da se shvati, zašto neki komadi, koje su

»vi kazališni ravnatelji, odbili, ipak doživljuju golem uspjeh, ako

»c slučajno ipak prikazuju. Poznat je nedavni uspjeh komada g.

Coppée-a »Pour la couronne«, koji su deset godina odbijali ravna—

Ip||| prvih kazališta, unatoč imenu njegovog autora. »La mar -

rnlu c de Charley« , koji su odbila sva kazališta, a napokon

ic prikazivao o trošku nekog bankira, doživio je dvije stotine

pril»tnvii u Francuskoj i više od hiljade u Engleskoj. Bez gornjega

Snjcnja o nemogućnosti, u kojoj se nalaze kazališni ravnatelji, ili ne duševno priijube gomili, ne bi se mogle shvatiti tako krupne mnliludc u ocjeni sa strane nadležnih i vrlo interesiranih osoba. Ovu je predmet, koji ne mogu ovdje potanje razviti, a koji bi za— vrleillo, da se njim pozabavi pero čovjeka od kazališta, a ujedno psihologa, kakav je na priliku g. Sarcey.

§ 4. — Netolerantnost, autoritarizam i konserva-tizam gomila.

Gomile poznavaju samo priproste i krajnje osjećaje; mišljenja, ideje i vjerovanja, što su im sugerirana, prihvaćaju ili otklanjaju one u cjelini, pa ih smatraju kao apsolutne istin'e ili jednako apsolutne zablude. Ovako se uvijek događa s vjerovanjima, koja su putem sugestije determinirana, mjesto da su nastala putem razmišljanja. Svatko zna, kako su religiozna vjerovanja netolerantna i kako despotiski gospoduju dušama.

Nemajući nikakve sumnje o onom, što smatra istinom ili zabludom, a poznavajući u drugu ruku jasan pojam o svojoj snazi, gomila je autoritativna kao i netolerantna. Pojedinaac može trpjeti, da mu se protuslovi i da se s njim raspravlja, no gomila to nikad ne podnosi. Na javnim skupštinama primaju se najblaža protivuriječja sa strane govornika s bijesnom vikom i žestokim pogrđama, iza kojih brzo slijede djela i ako govornik ostane pr i svome, bit će brzo bačen na polje. Da nije straha od prisutnoga izaslanika oblasti, gomila bi izmrcvarila govornika, koji joj protuslovi.

Autoritarizam i netolerantnost općenite su svojine svih kategorija gomila, no one se javljaju u vrlo različitom stepenu, te se i ovdje javlja osnovna značajka plemena, koja vlada svim osjećajima i svim mislima ljudi. Autoritarizam i netolerantnost razvijene su u osobito visokom stepenu kod latinskih gomila. One su sasvim uništile onaj

osjećaj pojedinačne nezavisnosti, koji je tako snažan kod anglo-saksonskoga plemena. Latinske gomile su osjetljive samo za zajedničku nezavisnost sekte, kojoj pripadaju i značajka te nezavisnosti je potreba, da se svi otpadnici neposredno i naglo podjarme njihovom vjerovanju. Kod latinskih plemena nisu se jakobinci svih vijekova, počevši od onih Inkvizicije mogli izdignuti do drugog pojma o slobodi.

Autoritarizam i netolerantnost su za gomile vrlo jasne, te ih one lako shvaćaju i jednako brzo prihvaćaju, kao što i izvršuju, čim im jednom budu nametnute. Gomile slijepo poštuju silu, dok dobrotu djeluje na njih slabije, jer ona nije drugo, nego jedan oblik slaboće. Simpatija gomila nije se, nikad priklanjala dobroćudnim gospodarima, već tiranima, koji su ih jakim rukom tlačili. Samo ovakvima dižu one najviše spomenike. Ako pak gomile rado gaze nogama oborenoga despota, biva to zato, jer je izgubio svoju moć, pa se vratio u kategoriju slabih, koje gomile preziru, jer ih se ne boje. Tip heroja, koji je drag gomilama, imat će uvijek strukturu Cezara. Njegova perjanica ih zavodi, njegov autoritet im im ponira, a njegova ih sablja nagoni u strah.

Gomila, koja je uvijek spremna, da se podigne na slab autoritet, ropski se klanja jakomu autoritetu. Ako je snaga autoriteta promjenljiva, gomila, slijedeći uvijek svoje krajnje osjećaje, prelazi izmjenice iz anarhije u ropstvo i iz ropstva u anarhiju.

Tko bi vjerovao u nadmašnost revolucionarnih nagona gomila, ne bi poznao njihovu psihologiju. U tom nas pogledu zavarava samo njihova žestina. Njihove eksplozije, uzbune i razaranja uvijek su vrlo efemerne. Gomilama previše gospoduje nesvjesnost i one su previše potčinjene utjecaju stoljetnih nasljedstva, a da ne bi bile do krajnosti konservativne. Prepuštene samima sebi, brzo se zasite nereda i instinktivno zaplove prema ropstvu. Najoholiji i najneobuzdaniji jakobinci najbučnije su klicali Bonapartu, kad je ugušio sve slobode i kruto im dao osjetiti svoju željeznu ruku.

Teško je shvatiti historiju, naročito onu narodnih revolucija, ako se ne uoče duboko konservativni nagoni gomila. One će promijeniti imena

svojih uredbi, a ponekad izvrše i nasilne prevrate, da se domognu tih promjena, no osnov tih uredbi previše je izražena nasljednih potreba plemena, a da se one ne bi uvijek na njih vraćale. Njihova neprestana pokretljivost ne odnosi se na drugo, nego na površne stvari. Zapravo imaju one isto tako konservativne nagone, kao i sva primitivna bića. Njihovo idolopoklonstveno poči-tanje prema tradicijama je apsolutno, a nesvjesno zaziranje od svih novotarija, koje bi mogle promijeniti realne uvjete života, vrlo duboko. Da su demokracije imale vlast, što je imadu danas, u vrijeme, kad su pronadjeni mehanički strojevi, par a i željeznice, bilo bi ostvarenje tih iznašaća onemogućeno, ili bi se bilo omogućilo tek iza prevrata i ponovnih pokolja. Sva je sreća po razvoj civilizacije, da je moć gomila počela rasti tek nakon izvršenih velikih obreta znanosti i industrije.

§ 5. — Moralnost gomila.

Ako uzmemo riječ moralnost u smislu stalnog štovanja izvjesnih društvenih konvencija i trajnog potlačivanja sebičnih poriva, jasno je, da su gomile previše impulzivne i previše pokretljive, da budu prihvatljive za moralnost. Ako pak u pojam moralnost uključimo časovitu pojavu izvjesnih osobina, kao što su odricanje, odanost, neinteresiranost, samoprijekor, potreba pravičnosti, možemo ustvrditi, da su gomile ponekad prihvatljive za vrlo visoku moralnost.

Rijetki psiholozi, koji su ispitivali gomile, uzeli su ih u pretres samo sa stajališta njihovih kriminalnih djela i videći, kako su ta djela česta, pridali su gomilama vrlo niski moralni niveau.

Bez sumnje je često tako, ali zašto? Naprosto zato, jer su divlji razorni nagoni ostatci primitivnih doba, koji drijemaju duboko u svakomu od nas. U životu izoliranog pojedinca vezalo bi se s pogibli, da ih izdovolji, dok stapanje s neodgovornom gomilom, gdje mu je obezbijedjena nekažnjivost, daje mu svu slobodu, da te nagone slijedi. Budući da ne možemo u običnom životu izdovoljivati te

razorne nagone na sebi ravnima, izdovoljujemo ih na životinjama. Općenita strast za lovom i divljačka djela gomila potječu iz istoga vrela. Gomila, koja lagano mrcvari kakvu žrtvu bez obrane, dokazuje vrlo kukavnu divljost, no filozofu je ta divljost blizom rodicom krvožednosti lovaca, kojih se mnogo skupi, da se nasladjuju, kako njihova pseta gone i kidaju kakvog nesretnog jelena.

Ako je gomila podobna da ubija, pali i počinja svakovrsne zločine, ona je jednako podobna i za vrlo visoka djela odanosti, požrtvovnosti, i to još za mnogo viša, nego što bi bio podoban izolirani pojedinac. Na pojedinca u gomili može se najsnažnije i često uz žrtvu smrti utjecati, budeći u njega osjeća je slave, časti, religije i domovine. Historija vrvi od primjera, koji su slični onima križarskih vojni ili francuskih dobrovoljaca od godine 1793. Samo su zajednice podobne za velike neinteresiranosti i velike odanosti. Koliko se gomila dalo herojski poklati za vjerovanja, ideje i riječi, što su ih jedva razumjele. Gomile, koje štrajkuju, čine to više zato, da se pokore nalogu, nego da dobiju povišicu mršave plaće, kojom se zadovoljavaju. Osobna probit rijetko je moćan poriv kod gomila, dok je gotovo isključivom pobudom izoliranoga pojedinca. Probit nije zacijelo vodila gomile u tolike ratove, koji su često bili njihovoj inteligenciji neshvatljivi i gdje su se tako lako dale klali, kao ševe, hipnotizirane lovačkim zrcalom.

Vrlo često se događa, da i potpuni nitkovi time, što se nadju u gomili, časovito poprimaju načela vrlo stroge moralnosti. Taine ističe, da su oni, koji su u rujnu francuske revolucije klali i ubijali, donosili na stol odbora lisnice i dragulje, što su ih našli na svojim žrtvama, a koje su lako mogli pokrasti. Bučna, divlja i jadona gomila, koja je za revolucije od godine 1848. provalila u Tuilerije, nije segnula ni za jednim od predmeta, koji su je svojim sjajem zablještaval! i od kojih bi jedan jedini bio dostajao, da namakne kruha za mnogo dana.

Ovo moraliziranje, koje nad pojedincem vrši gomila, nije stalno pravilo, ali je pravilo, koje se često opaža. Ono se primjećuje čak i u manje teškim prilikama od onih, koje sam naveo. Rekao sam već, da u kazalištu zahtijeva gomila od junaka komada pretjerane vrline, a

općenito je poznato, da se prisutno općinstvo, pa ako je sastavljeno i od nižih elemenata, pokazuje uglavnom vrlo moralnim. Poznati bonvivanti, izdržavati, besposličari i razvratnici često prigovaraju kakvoj slobodnijoj ili oštrijoj sceni, iako su inače u svojim običajnim razgovorima vrlo slobodni.

Kolikogod se dakle gomile često predaju niskim nagonima, pružaju one ponekad i primjer visoke moralnosti. Ako su neinteresiranost, resignacija, apsolutna odanost kakvom uobraženom ili zbiljskom idealu moralne vrline, može se ustvrditi, da gomile često posjeduju te vrline u stepenu, koji su i najmudriji filozofi rijetko dosežali. One ih bez sumnje vrše nesvjesno, no ipak ih vrše. Zato ne valja previše žaliti, što gomile vodi poglavito nesvjesnost i što one ne razmišljaju. Da su koji put razmišljale i pitale neposrednu svoju probit za savjet, ne bi se možda ni jedna civilizacija bila razvila na površini našega planeta i čovječanstvo ne bi imalo historije.

TREĆE POGLAVLJE.

Ideje, razmišljanje i uobražavanje gomila.

§ 1. Ideje gomila . — Osnovne i poredne ideje. — Kako mogu istovremeno postojati oprečne ideje. — Promjene, kojima se moraju podvrgnuti više ideje, da postanu pristupačne gomilama.

— Socijalna uloga ideja neovisna je o istinu, koju mogu sadržavati.

— § 2. Razmišljanje gomila . — Gomile nisu pristupačne

utjecajima razmišljanja. — Razmišljanja gomila uvijek su vrlo

podredjene vrste. — Ideje, koje prate razmišljanje, imaju samo

prividnost analogije i posljedičnosti. — § 3. Uobražavanje gomila. — Snaga uobražavanja gomila. — One misle u slikama, n te se slike redaju bez ikakve veze. — Na gomile naročito utječe čudesna strana stvari. — Čudesnost i legendarnost su prava potpora civilizacija. — Pučko uobražavanje uvijek je bilo osnovkom vlasti državnika. — Kako se predočuju fakti, koji su kadri da djeluju u uobražavanje gomila.

§ 1. — Ideje gomila.

Ispitujući u predjašnjemu dijelu ulogu ideja u evoluciji naroda, pokazali smo, da svaka civilizacija proizlazi iz malog broja osnovnih ideja, koje se vrlo rijetko obnavljaju. Razložili smo, kako se te ideje utvrđuju u duši gomila, s kakvom poteškoćom one u nju prodiru i kako su moćne, kad su već jednom u nju prodrle. Vidjeli smo napokon, kako veliki historički prevrati proizlaze od veće česti iz promjena tih osnovnih ideja.

Budući da sam dovoljno osvjetlio taj predmet, ne ću se sada na nj vraćati i ograničit ću se, da kažem nekoliko riječi o idejama, koje su pristupačne gomilama i u kojim ih oblicima one shvaćaju.

Te se ideje mogu razdijeliti u dva razreda. U prvi ćemo svrstati poredne i prolazne ideje, koje se tvore pod časovitim utjecajima: na priliku pristranost prema nekom pojedincu ili kakva doktrina. U drugi spadaju osnovne ideje, kojima milieu, nasljednost, opće mišljenje daju veliku stalnost. Ovakve su ideje nekadašnja religiozna vjerovanja, te današnje demokratske i socijalne ideje.

Osnovne ideje mogle bi se predočiti kao vodene mase neke rijeke, koje sporo teku koritom, a prolazne ideje kao mali valovi, koji se

izdižu na površini i koji se bez zbiljske važnosti, više opažaju od samoga toka rijeke.

U naše vrijeme uskolebahu se velike osnovne ideje, u kojima su živjeli naši pretci. Izgubile su svu svoju solidnost i u isti se mah duboko uzdrmaše uredbe, koje su na njima počivale. Danomice se stvara mnogo onih prelaznih malih ideja, o kojima sam upravo govorio, no čini se, da se vrlo rijetke od njih vidljivo uvećavaju i da će zadobiti pretežni utjecaj.

Makar kakve su ideje, što se gomilama sugeriraju, one ne mogu zagospodovati, izim pod uvjetom, da poprime vrlo apsolutnu i vrlo jednostavnu formu. One se tada prikazuju u obliku slika i masama su samo u ovom obliku pristupačne. Ove ideje, u obliku slika nisu međ sobom vezane nikakvom logičkom vezom analogije ili posljedičnosti, a mogu se uzajamno smjenjivati kao stakla u čarobnoj svjetiljci (laterne magique), koja čovjek izvlači iz kutije, gdje su bila jedno na drugom ponaslagana. I zato se može vidjeti, kako se u gomilama drže jedna do druge najoprečnije ideje. Prem a časovitom slučaju gomila će biti pod utjecajem neke od različitih ideja, što se nalaze u njenome poimanju, pa će prema tomu moći počinjati najrazrožnija djela. Potpuno otsuće kritičnoga duha ne dopušta joj, da primijeti protivuriječja.

Taj se pojav ne javlja samo kod gomila, on se opaža i kod mnogih izoliranih pojedinaca, i to ne samo kod primitivnih bića već kod svih onih, koji se bilo kojom stranom svoga duha približuju primitivnim bićima, kao na priliku kod gorljivih sljedbenika kakve vjerske nauke. U zanimljivom stepenu opažao sam to kod učenih Hinda, koji su crpli naobrazbu na našim sveučilištima i dobivali sve diplome. Ne njihovom nepokretnom osnovu religioznih ili socijalnih nasljednih ideja, naslagao se — a da ih nije nimalo promijenio — sloj zapadnjačkih ideja, koje nisu ni u kakvom srodstvu s prijašnjima. Te se ideje prema igri časovitog slučaja naizmjenice javljaju sa svim svojim posebnim činima i riječima, te isti pojedinac očituje najoštrije opreke. Te su opreke uostalom većma prividne, nego zbiljske, jer samo nasljedne su ideje dosta snažne kod izoliranog pojedinca, da

pokreću njegovim vladanjem. Samo onda, kad se uslijed križanja nadje u čovjeka različitih nasljednih poriva, mogu njegovi čini biti od časa u čas sasvim oprečni.

Bilo bi zališno, da se zadržim kod ovih pojava, iako je njihova psihološka važnost vrlo zamašna. Držim, da onaj, koji ih hoće razumjeti, mora barem deset godina putovati i posmatrati.

Budući da su ideje pristupačne gomilama tek pošto su poprimile vrlo jednostavan oblik, moraju, da postanu popularna, često proći potpunim promjenama. Naročito onda, kad se radi o visokim filozofskim ili znanstvenim idejama, može se konstatirati dubina promjeni, koje su im potrebne, da silazeći od sloja do sloja, dospiju do niveau-a gomila. Ove promjene ovise o kategorijama gomila ili plemena, kojemu te gomile pripadaju, no one uvijek umanjuju i ujednostavnjuju. Stoga sa stajališta socijalnoga nema zapravo više hierarhije ideja, to jest manje ili više uzvišenih ideja. Samom činjenicom, da neka ideja dolazi do gomila i može djelovati, makar kako bila po svom poreklu velika ili istinita, lišena je ona gotovo svega, što je sačinjavalo njenu uzvišenost i veličinu.

Uostalom sa socijalnog je gledišta hierarhijska vrijednost neke ideje bez svake važnosti. Ono, što valja proučavati, jesu učinci, koje ona proizvodi. Kršćanske ideje srednjega vijeka, demokratske ideje posljednjega vijeka, današnje socijalne ideje nisu baš osobito uzvišene. One se filozofski mogu smatrati kao dosta.

slabe zablude, a ipak je njihova uloga bila i bit će golema, te će se one dugo ubrajati među najbitnije faktore vladanja država.

I onda, pošto je ideja prešla sve promjene, koje je čine pristupačnom za gomile, djeluje ona raznim postupcima, koji će biti na drugom mjestu ispitani, tek pošto je prodrila u nesvjesnost i postala osjećajem, što sve vrlo dugo traje.

Ne treba međjutim misliti, da bi neka ideja, jer joj je otkrivena opravdanost, mogla proizvesti svoje djelovanje, pa i na prosvjetljene

duhove. O tome se može biti brzo na čistu, kad se opazi, kako najjasnije predočivanje slabo utječe na većinu ljudi. Očevidnost, ako je i jasna, moći će shvatiti upućeni slušalac, no taj novoobraćenik bit će svojom nesvijesnošću brzo vraćen svojim prvobitnim pojmovima. Pohodite ga za nekoliko dana i on će vam opet iznijeti svoje stare argumente, sasvim istim riječima. On je de facto pod utjecajem prvobitnih ideja, koje su postale osjećaji i ovi su jedini, koji djeluju na duboke pobude naših čina i riječi. A drugačije ne može biti ni kod gomila.

No kad se raznim postupcima neka ideja napokon ugnijezdi u duši gomila, dobiva ona neodoljivu moć i pokazuje cijeli niz učinaka, kojima se treba podvrći. Filozofske ideje, koje su dovele do francuske revolucije, trebale su gotovo jedan vijek, dok su se presadile u dušu gomila. A kad su se tu učvrstila, zna se, kako su bile neodoljivo jake. Ustanak cijeloga naroda za polučenje socijalne jednakosti, za ostvarenje apstraktnih prava i idealnih sloboda uzdrmao je svim prijestoljima i stubokom prevrnuo zapadni svijet. Tokom dvadeset godina obarali su se narodi jedni na druge i Evropa je upoznala hekatombe, kojih bi se bio zaprepastio i Džingiskan i Tamerlan. Nikad još dotle nije vidio svijet, što može proizvesti slom veriga jedne ideje.

Ideje trebaju mnogo vremena, dok se učvrste u duši gomila, ali i ne trebaju ništa manje, da iz nje izadju. Zato su gomile u idejama uvijek za više generacija u zaostanku iza naučenjaka i filozofa. Danas svi državnici dobro znadu, u koliko su pogrešne osnovne ideje, koje sam baš prikazao, no budući da je njihov utjecaj još uvijek vrlo snažan, prisiljeni su, da vladaju prema načelima, u čiju istinitost više ne vjeruju.

§ 2. — Razmišljanje gomila.

Ne može se reći na sasvim apsolutan način, da gomile ne razmišljaju i da razmišljanja na njih ne uplivaju. No argumenti,

koje oni upotrebljavaju i koji mogu na njih djelovati, s logičkog su stajališta tako podređeni, da se samo putem analogije mogu kvalificirati razmišljanjem.

Ova inferiorna razmišljanja gomila, kao i uzvišena razmišljanja osnivaju se na asocijacijama; no ideje, koje se po gomilama asociraju, ne vežu uzajamno druge vidljive veze, nego analogija i posljedičnost. One se spajaju kao i ideje Eskimaca, koji znajući iz iskustva, da se led, prozirno tijelo, topi u ustima, zaključuju, da se i staklo, koje je jednako prozirno tijelo, mora također topiti u ustima, ili kao ideje divljaka, koji misli, jedući srce junačkoga neprijatelja, da će zadobiti i njegovo junaštvo ili napokon radnika, kojega je jedan poslodavac sebično iskoristio, pa misli, da su svi poslodavci sebični eksploateri.

Asocijacija nesličnih stvari, izmed kojih postoje samo prividni snošaji i neposredna generalizacija posebnih slučajeva, ovo su značajke razmišljanja gomila. To su ona razmatranja, koja im i uvijek predočuju oni, koji umiju njima upravljati; to su i jedina, koja mogu za njih djelovati. Niz logičnih razmišljanja posve je neshvatljiv za gomile i zato se govori, da gomile ne razmišljaju ili da krivo razmišljaju i da razmišljanje na njih ne utječe. Čitajući izvjesne govore, koji su imali golem upliv na gomile, koje su ih slušale, moramo se ponekad čuditi njihovoj sla-boći, no tu se uvijek zaboravlja, da je tim govorima bila svrha, da predobiju gomilu, a ne da ih čitaju filozofi. Govornik, koji je u intimnom saobraćaju s gomilom, umije izazvati slike, koje gomilu zavode. Ako uspije, postigao je svoj cilj i dvadeset knjiga razlaganja — skovanih uvijek iza gotove stvari — ne vrijedi koliko onih nekoliko fraza, koje su prodrle u mozgove, koje je trebalo uvjeriti.

Bilo bi nepotrebno dodati, da nepodobnost gomila, da ispravno razmišljaju, sprječava gomile, da imadu ikakva pojma o kritičkomu duhu, to jest, da budu kadre razaznavati istinu od zablude i imati makar o čemu precizan sud. Sud, što ga gomile prihvaćaju, uvijek je nametnut, a nikad obrazložen sud. U tom pogledu ima i mnogo ljudi,

koji se ne izdižu nad gomilu. Lakoća, kojom izvjesna mišljenja postaju općenita, potječe poglavito od nemogućnosti, u kojoj se nalazi većina ljudi, da stvori posebno mišljenje, koje bi se osnivalo na njihovom vlastitom raz misljanju.

§ 3. — Uobražavanje gomili.

Jednako kao i kod bića, kod kojih razmišljanje ne upliva, predodžbena je uobrazilja gomila vrlo moćna, vrlo aktivna i prijemljiva, da bude živo impresionirana. Slike, koje u njihovom duhu razbudi koja osoba, događaj, slučaj, imadu gotovo svu živahnost stvarnosti. Gomile su donekle kao čovjek, koji spava, čiji razum, časovito zaustavljen, pušta da se u duhu izdižu slike krajnje intenzivnosti, no koje bi se u tili mah raspršile, kad bi se mogle podvrći razmišljanju. Gomile, koje nisu podobne ni za razmišljanje, ni za mozganje, ne poznaju nevjerojatnost: jer baš najnevjerojatnije stvari-uglavnom najjače djeluju na dušu.

Zato na gomile i najviše djeluju čudesne i legendarne strane događaja. Analizirajući civilizaciju, vidimo, da su joj pravi osnovi čudesnost i legendarnost. U historiji je uvijek prividnost igrala važniju ulogu od realnosti. Tu nerealno uvijek gospoduje nad realnim.

Budući da gomile mogu misliti samo u slikama, mogu ih samo slike impresionirati. Samo slike mogu gomilu zaprepastiti ili zavesti, te postaju pokretalom akcije.

Kazališne predstave, koje predočuju slike u najjasnijem obliku, imadu uvijek golem utjecaj na gomile. Kruh i igre bijahu nekad rimskomu plebsu ideal sreće i on nije više tražio. Tokom vijekova taj se ideal u malo čemu promijenio. Ništa se ne doima živahnije gomila svih kategorija, od kazališnih predstava. Cijela dvorana pokazuje u isto vrijeme ista uzbudjenja, a ako se te emocije ne promeću odmah u djela, biva to zato, jer najnesvjesniji gledalac ne može neznati, da je žrtva iluzije i da se je smijao ili plakao zbog uobraženih dogodovština. Ponekad su medjutim osjećaji, što ih slike sugeriraju,

tako jaki, da nastoje poput običnih sugestija, da se pretvore u djela. Često se čulo, kako je u pučkom kazalištu, gdje se prikazuju samo mračne drame, valjalo na izlasku zaštititi glumca, koji je prikazivao izdajnika, od nasilja gledalaca, koji su se zgražali nad uobraženim dakako zločinima, što ih je taj izdajica počinio. U tome je, držim, jedan od najočitijih znakova duševnoga stanja gomila, a naročito lakoće, kojom se one sugeriraju. Irealno gotovo jednako utječe na njih kao i realno.

Na pučkom uobražavanju osniva se moć osvajača i vlast država. Gomile se predobivaju utjecanjem na uobrazilju. Svi veliki historički događaji, osnutak budhizma, kršćanstva, muslimstva, reformacije, revolucije i u naše vrijeme opasno prodiranje socijalizma, izravne su ili daleke posljedice snažnih impresija na uobrazilju gomila.

Jednako su i najveći državnici svih vijekova i krajeva, uključivši i najapsolutnije despote smatrali pučko uobražavanje osnovom svoje vlasti i nikad nisu kušali protiv njega vladati. »Praveći se katolikom«, rekao je Napoleon u državnomu vijeću, »svršio sam rat u Vendee-ji; čineći se muslimom učvrstio sam se u Egiptu, a čineći se ultramontanom, predobio sam talijansko svećenstvo. Da sam vladao Jevrejima, bio bih uspostavio Salomonov hram.« Možda nikad iza Aleksandra i Cezara nije nitko bolje umio, kako treba impresionirati uobrazilja gomila. On se uvijek bavio mišlju, kako da na njih djeluje. Na to je mislio u svojim pobjedama, u svojim govorima i u svim svojim činima. I na samrtnom je još krevetu na to mislio.

Kako se impresionira uobrazilja gomila? To ćemo odmah vidjeti. Ograničimo se na čas, da kažemo, da to nikad ne biva na način, da kušamo djelovati na inteligenciju i razum, to jest putem dokazivanja. Antoniju nije učenom retorikom uspjelo povesti puk protiv Cezarovih ubica. On je to izveo, čitajući puku njegovu oporuku i pokazavši mu njegovo mrtvo tijelo.

Sve, što snažno djeluje na uobrazilju gomila, javlja se u obliku zavodljive i vrlo jasne slike, bez svakog porednog objašnjenja i bez drugih pritruha, izuzevši nekoliko čudesnih ili tajanstvenih fakata, kakvi su velika pobjeda, veliko čudo, veliki zločin, velika nada. Stvari

valja uvijek predočiti u skupnosti, a nikad im označivati poreklo. Stotinu malih zločina ili stotinu malih događaja ne će se snažno dojmiti uobrazilje gomila, dok će je se samo jedan veliki zločin, jedan veliki događaj duboko dojmiti, makar da je i rezultat daleko manje krvav, nego od onih stotinu malih događaja zajedno. Epidemija influence, na kojoj je prije nekoliko godina pomrlo u samom Pariz u kroz nekoliko sedmica 5000 ljudi, slabo se dojmila pučke uobrazilje. Ova prava hekatomba nije se predočila u kakvoj vidljivoj slici, već samo u nedjeljnim statističkim izvještajima. Da se je desio drugi kakvi nesretni slučaj, koji bi bio očitiji, da se je na priliku srušio Eiffelov toranj, pa da je zaglavilo samo 500, a ne 5000 ljudi, ali istoga dana i nn javnom mjestu, bilo bi to proizvelo na pučku uobrazilju golem dojam. Vjerojatni gubitak jednog transatlantskog broda, sa koji se u nestatku vijesti samo pretpostavljalo, da je potonuo, uzbu-djivao je osam dana uobrazilju gomila. A službene statistike kazuju, da je iste godine 1894. potonulo 850 jedrenjača i 203 parobroda. Ali za ove postepene gubitke, koji su daleko veći od izgubljenih života i robe na transatlantskomu brodu, nisu se gomile ni časa zagrijavale.

Prema tomu fakti sami sobom ne proizvode snažan dojam na pučku uobrazilju, već način, kako su se oni predočili i svrstali. Od potrebe je, da oni svojom zbijenošću, ako se mogu ovako izraziti, proizvedu frapantnu sliku, koja će prožeti i opčiniti duhove. Tko poznaje vještinu impresioniranja gomila, poznaje i umjeće, kako se njima vlada.

ČETVRTO POGLAVLJE.

Religiozni oblici, koji zaodijevaju uvjerenja gomila.

U čemu se sastoji religiozni osjećaj. — On je neovisan o obožavanju nekog božanstva. — Njegove značajke. — Moć uvjerenja, kad poprime religiozni oblik. — Razni primjeri. — Popularna božanstva nisu nikad izginula. — Novi oblici, u kojima se radjaju. — Religiozne

forme ateizma. — Važnost ovih pojmova s historičkoga gledišta. — Reformacija, Bartolomejska noć, teror i svi analogni događaji posljedica su religioznih osjećaja gomila, a ne volje izoliranih pojedinaca.

Predočili smo, da gomile ne razmišljaju, već da prihvaćaju ili otklanjaju ideje u cjelini; da ne podnašaju diskusiju ni protu-slovljenja i da im sugestije, što na njih utječu, često sasvim zasjene polje razuma i teže, da se odmah pretvore u djela. Pokazali smo, da su gomile, koje su temeljito sugerirane, spremne, da se žrtvuju za ideal, koji im je bio sugeriran. Vidjeli smo i to, da one poznavaju samo žestoke i krajnje osjećaje, te da se antipatija, tek što se pomolila, pretvara u mržnju. Već i ovi općeniti znakovi dostaju, da se razabere priroda njihovog uvjerenja.

Kad se izbliže ispituju uvjerenja gomila, u vjerskim epohama, kao i u velikim političkim pokretima, kakvi su zaredali u posljednjemu vijeku, može se utvrditi, da ta uvjerenja uvijek poprimaju specijalan oblik, koji ne mogu bolje označiti, nego da ga nazovem religioznim osjećajem.

Ovaj osjećaj ima vrlo jednostavne značajke: obožavanje nekog neodređenog, višeg bića, bojazan od čarobne moći, koja mu se pridaje, slijepo pokoravanje njegovim odredbama, nemogućnost razglabanja njegovih dogma, želja za njihovim širenjem, težnja, da se svi, koji ih ne prihvaćaju, smatraju neprijateljima. Makar da se takvi osjećaj primjenjuje na nevidljivoga Boga, na kameni ili drveni idol, na kakvog junaka ili na političku ideju, ostaje on uvijek religiozne biti već od časa, kad poprimi gornje značajke. Ono, što je natprirodno i čudesno, sastaje se tu u istom stepenu. Gomile nesvjesno zaodijevaju tajanstvenom moći političku formulu ili pobjedonosnoga glavara, koji ih u taj čas fa-natizira.

Religioznost se ne sastoji samo u tome, da se obožava neko božanstvo, već i u tome, da se sve sile duha, sve pobude volje, sva žestina fanatizma stave u službu neke stvari ili nekoga bića, koje postaje ciljem i vodičem misli i djela.

Netolerantnost i fanatizam bezuvjetni su pratioci religioznog osjećanja. Oni su neizbježivi kod onih, koji misle, da posjeduju tajnu zemaljske ili vječne sreće. Ove dvije crte nalaze se kod svih ljudi u skupini, kad ih pokrene kakvo uvjerenje. Jakobinci u doba terora bili su jednako duboko religiozni, kao i katolici iz doba inkvizicije, a njihova okrutna gorljivost proizlazila je iz istoga vrela.

Uvjerenja gomila poprimaju karaktere slijepe potčinjenosti, divlje netolerancije, potrebe žestoke propagande, što sve' sačinjava religiozni osjećaj. Zato se može reći, da sva njihova vjerovanja imadu religiozan oblik. Junak, kojemu gomila kliče, po nju je pravo božanstvo. Napoleon je to bio petnaest godina i nikad nije ni jedno božanstvo imalo više obožavatelja. Ni jedno nije lakše od njega šiljalo ljude u smrt. Bogovi poganstva i božanstvo kršćanstva nisu nikad apsolutnije vladali dušama, koje su osvojili.

Svi osnivači religioznih ili političkih vjerovanja osnivali su ih samo tako, što su umjeli nametati gomilama one osjećaje fanatizma, koji omogućuju, da čovjek nadje svoju sreću u obožavanju i poslušnosti, te je spreman, da žrtvuje život za svoj idol. Ovako je to bilo u svako doba. U svojoj lijepoj knjizi o Rimskoj Galiji, ispravno primjećuje Fustel de Coulanges, da se rimsko carstvo nije održalo svojom snagom, već religioznim obožavanjem, kojega je prožimalo. »U svjetskoj bi povjesnici bilo besprimjerno«, veli on, sasvim opravdano, »da bi se vlast, koja je pučanstvu omra-

žena, držala pet vijekova.. . Ne bi se moglo objasniti, da bi trideset legija carstva bilo moglo držati u pokornosti stotinu milijuna ljudi«. Razlog pokornosti bio je u tomu, što je imperator, koji je personificirao rimsku veličinu, bio jednodušnom privolom obožavan kao božanstvo. U najmanjem kućerku carstva imperator je imao svoj žrtvenik. »U ono se vrijeme vidjelo, kako se s jednog kraja carstva do drugog diže nova religija, koja je imala za božanstva same imperatore. Nekoliko godina prije kršćanske ere cijela je Galija, zastupana od šezdeset gradova, zajednički podigla Augustu hram, nedaleko od grada Lyona.. . Njegovi svećenici, Sto su ih birale

skupštine galskih gradova, bili su prve ličnosti u svojoj zemlji.. . Nemoguće je sve to pridavati bojazni i servilnosti. Cijeli narodi nisu servilni, a nisu to kroz čitava tr i vijeka. Imperatora nisu obožavali udvorice, već Rim. A to nije bio samo Rim, već je to bila i Galija, bila je Španjolska, bila je Grčka i Azija«.

Danas nemaju više veliki osvajači duša žrtvenike, no imadu spomenike i slike, a kult, koji im se iskazuje, ne razlikuje se mnogo od onog, koji im se nekad iskazivao. Filozofiju povijesti možemo donekle shvatiti tek onda, pošto smo pronikli tu osnovnu točka psihologije gomila. Za gomile ili treba biti bog ili ništa!

Ne valja vjerovati, da su to bile predrasude nekog drugog doba, koje je razum konačno razagnao. U svojoj vječnoj borbi s razumom, nije osjećaj nikad ostao pobijedjen. Gomile ne će više slušati riječi božanstva i religije, u čije su ime bile tako dugo ugnjetavane, no one nisu nikad imale toliko idola, kao posljednjeg stoljeća i nikad se starim božanstvima nisu dizali toliki spomenici i oltari. Oni, koji su posljednjih godina proučavali pučki pokret, poznat pod imenom bulanžizma, mogli su vidjeti, s kojom se lakoćom mogu iznova roditi religiozni nagoni gomila. Nije bilo seoske krčme, koja ne bi imala sliku junaka. Pridavahu mu moć, da sanira sve nepravde i uklanja sva zla, te bi hiljade ljudi bilo rado žrtvovalo za nj svoj život. Kakvo li bi mjesto bio zauzeo u povijesti, da je u njegovom karakteru bilo snage, da neko vrijeme podrži svoju legendu!

Jednako je vrlo zališna banalnost ponavljati, da gomile trebaju neku religiju, budući da se sva vjerovanja, politička, božanska i socijalna, učvršćuju u njima samo pod uvjetom, da se uvijek zaodjenu religioznom formom, koja ih štiti od razglabanja. Kad bi se gomilama mogao nametnuti ateizam, poprimio bi svu netolerantnu gorljivost religioznog osjećaja i u svom bi vanjskom obliku doskora postao kultom. Evolucija male sekte pozitivista pruža nam zanimljiv dokaz. Dogodilo joj se vrlo brzo ono, što se desilo onomu nihilistu, čiji nam događaj pripovijeda pronicavi Dostojevski. Prosvijetljen jednog dana svijetlom razuma, razbio je slike božanstva i svetaca, što su visjele nad oltarom kapelice, pogasio svijeće, te ne časeći. časa, zamijenio

uništene slike djelima ateista-filozofa, kao što su Buchner i Moleschott, zatim opet pobožno pripalio svijeće. Predmet njegovih religioznih vjerovanja se promijenio, no može li se reći, da su se uistinu promijenili i njegovi religiozni osjećaji?

Ponavljam još jednom, da se izvjesni historički događaji

— i to baš oni, koji su najvažniji — rie mogu pravo shvatiti, dok se ne uzme u obzir ova religiozna forma, koju uvijek na posljetku poprimaju uvjerenja gomila. Ima socijalnih pojava, koje valja većma proučavati s psihološke, nego li s naturalističke stran«. Naš veliki historičar Taine proučavao je revoluciju kao naturalist i zato mu je često izmakla realna geneza događaja. On je potpuno posmatrao činjenice, no budući da nije proučavao psihologiju gomila, nije uvijek mogao dokučiti uzroka. Njega su zastrašili fakti svojom krvavom, anarhičnom i divljom stranom, on je u junacima velike epopeje vidjao rulju epileptičnih bjesomučnika, koji su se neobuzdano predavali svojim nagonima. Nasilja revolucije, njeni pokolji i potreba propagande, njeno naviještanje rata svim kraljevima mogu se protumačiti samo onda, ako se pomisli, da je to naprosto bilo učvršćenje nekog novog religioznog vjerovanja u duši gomila. Reformacija, Bartolomejska noć, vjerski ratovi, inkvizicija, teror, sve su to pojavi iste vrste, izvršeni od gomila, prožetih onim religioznim osjećajima, koji nužno vode do nemilosnog razaranja mačem i ognjem svega, što se opire učvršćenju novog vjerovanja. Metode inkvizicije jesu metode svih onih, koji su zbilja uvjereni. Oni ne bi bili uvjereni, kad bi upotrebljavali druge.

Prevrati slični ovima, koje sam upravo naveo, mogući su samo onda, kad su potekli iz duše gomila. Ni naiapsolutniji despoti ne bi ih mogli razbuditi. Kad nam historičari pripovijedaju, da je Bartolomejska noć bila djelo jednoga kralja, pokazuju, da ne poznaju psihologiju gomila, kao ni kraljeva. Slična očitovanja mogu proizaći samo iz duše gomila. Najapsolutnija vlast najdespotičnijeg monarha ne seže dalje, nego da malo prospješi ili uspori momenat. Nisu kraljevi izazvali Bartolomejsku noć, niti vjerske ratove, kad ni Robespierre, Danton ili

Saint-Just nisu izazvali teror. Iza ovakovih događaja uvijek se krije duša gomila, a nikad moć kraljevi.

DRUGA KNJIGA.

Mišljenja i vjerovanja gomili

PRVO POGLAVLJE.

Udaljeni faktori vjerovanja i mišljenja gomila.

Pripremni faktori vjerovanja gomila. — Izbijanje vjerovanja gomila posljedica je prethodne obradnje. — Studija raznih faktora vjerovanja. — § 1. Pleme . — Pretežni utjecaj, što ga ono vrši, — Pleme predočuje sugestije predaka. — § 2. Tradicije . — One su sinteza duše plemena. — Socijalna važnost tradicija. — U Čemu postaju one štetne, pošto su bile potrebne. — Gomile su najvjernije Čuvarice tradicionalnih ideja. — § 3. Vrijeme . — Ono pomalo pripravlja učvršćenje vjerovanja, zatim njihovo ra-zorenje. — Vrijeme čini, da iza kaosa može nastati red. — § 4. Političk e i socijaln e uredbe . — Pogrešno mišljenje o njihovoj ulozi. — Njihov utjecaj je vrlo slab. — One su rezultati, a ne uzroci. — Narodi ne bi znali birati uredbe, koje im se čine najboljima. — Uredbe su natpisi, koji pod istim nazivom zaštićuju najrazličitije stvari. — Kako se mogu stvarati uredbe. — Nekim su narodima potrebne izvjesne teoretski loše uredbe, kao centralizacija. — § 5. Nastav a i odgoj . — Zabluda savremenih ideja o uplivu nastave na gomile. — Statistički primjeri. — Demo-ralizatorna uloga latinskoga odgoja. — Uloga, što bi je mogla vršiti nastava. — Primjeri, što ih pružaju razni narodi.

Sad ćemo ispitivati duševni sastav gomila. Poznajemo način, kako one osjećaju, misle i sude. Da vidimo, kako nastaju i učvršćuju se njihova mišljenja i njihova vjerovanja.

Faktori, koji određuju ta mišljenja i vjerovanja, dvojake su vrste: udaljeni faktori i neposredni.

Udaljeni faktori su oni, koji čine gomile podobnima, da poprime izvjesna uvjerenja, a sasvim nepodesnima, da prihvate izvjesna druga. Ovi faktori pripravljaју terrain, iz kojeg niču nove ideje, kojih snaga i rezultati iznenadjuju, no koje su samo prividno spontane. Eksplozija i ostvarenje izvjesnih ideja kod gomila dolaze ponekad s munjevitom brzinom. No to je samo površan efekat, iza kojeg valja tražiti vrlo dug prethodni rad.

Neposredni faktori su oni, koji nižući se na taj dugi rad, bez kojega ne bi imali efekta, izazivaju aktivno uvjerenje gomila, to jest uobličuju ideju i razvezuju je sa svim njenim posljedicama. Po ovim neposrednim faktorima nastaju revolucije, koje burno dižu zajednice na noge, po njima nastaje buna ili se odluči štrajk; po njima goleme većine uzdižu nekoga na vlast ili ruše vladu.

U svim velikim događajima historije razbire se postepena akcija tih dviju vrsta faktora. Francuska revolucija — da uzmemo najočitiji primjer — imala je medju svojim udaljenim faktorima: djela filozofa, nedaće plemstva, napredak znanstvene misli. Ovako pripravljenu dušu gomila lako su zatim pobunili neposredni faktori, kao govori govornika i otpor dvora naprama neznatnim reformama.

Medju udaljenim faktorima ima općenitih, koji se nalaze na dnu svih mišljenja i vjerovanja gomila, a to su: pleme, tradicije, vrijeme, uredbe, odgoj.

Proučit ćemo ulogu svakoga od tih različitih faktora.

§ 1. — Pleme.

Ovaj faktor, pleme, valja staviti u prvi red, jer on je u mnogom pogledu važniji od svih ostalih. Mi smo ga dovoljno proučili u jednom drugom djelu, te je nepotrebno, da se ovdje na nj vraćamo. Pokazali smo u našoj predjašnjoj knjizi, što je historičko pleme i kako ono, pošto se uobliče njegovi karakteri, posjeduje po zakonima nasljedstva takovu moć, da su njegova vjerovanja, uredbe, umjetnosti — ukratko: svi elementi njegove civilizacije — samo spoljašnji izražaj njegove duše. Pokazali smo, da je moć plemena tolika, da ni jedan elemenat ne može prijeći iz jednog naroda u drugi, a da ne podlegnu najdubljim promjenama.1) Milieu, prilike, događaji predočuju časovite socijalne sugestije. One mogu imati

1) Budući da je ova tvrdnja bila još nova, a historija je bez nje sasvim nerazumljiva, posvetio sam joj u svom posljednjem djelu (Psihološki zakon i evolucija naroda) četiri poglavlja. Tu će čitalac moći vidjeti, da unatoč varavoj prividnosti, ni jezik, ni vjera, ni umjetnosti, ukratko: ni jedan elemenat civilizacije, ne može netaknut prijeći iz jednog naroda u drugi.

znatan utjecaj, no taj je utjecaj uvijek časovit, ako je suprotan su gestijama plemena, to jest cijelomu nizu predaka..

U više poglavlja ovoga djela imat ćemo još prilike vratiti se na utjecaj plemena i pokazati, da je taj utjecaj tako velik, da vlada specijalnim karakterima duše gomila; otuda dolazi fakat, da gomile različitih krajeva predočuju u svojim vjerovanjima i vladanju vrlo znatne razlike, te se na njih ne može utjecati na isti način.

§ 2. — Tradicije.

Tradicije se sastoje u mislima, potrebama, osjećajima prošlosti. One su sinteza plemena i obaraju se na nas sa svom svojom težinom.

Biološke su se znanosti promijenile, otkako je embriologija dokazala golem utjecaj prošlosti u razvoju bića, a isto će se dogoditi i historičkim znanostima, kad se to shvaćanje raširi. Zasad još nije dosta rašireno i mnogo je državnika ostalo kod ideja teoretičara posljednjega vijeka, koji su držali, da neko društvo može prekinuti sa svojom prošlošću i u svim se dijelovima preinačiti, oslanjajući se samo na svijetlo razuma.

Svaki je narod organizam, što ga je stvorila prošlost i koji se poput svih organizama može promijeniti samo laganim nasljednim akumulacijama.

Ljude, pogotovo kad su u gomili, vode tradicije i kako sam više puta istaknuo, oni lako mijenjaju samo imena i spoljašnje oblike.

Ne treba žaliti, da je ovako. Bez tradicija ne bi bilo ni narodne duše, ni mogućnosti civilizacije. Otkako čovjek postoji, on se bavio dvjema velikim stvarima: stvarao je mrežu tradicija i zatim nastojao, da je razori, pošto su se istrošila njihova blagotvorna djelovanja. Bez tradicija ne bi bilo civilizacije, bez razaranja tih tradicija ne bi bilo napretka. Sva je poteškoća u tome, da se nadje prava ravnoteža između stalnosti i promjenljivosti i ta je poteškoća golema. Kad se u nekom narodu kroz mnogo generacija presolidno učvrste izvjesne navike, ne može ih on promijeniti, kao Kina, koja nije podobna za usavršavanje. Velike revolucije ništa ne koriste, jer se uvijek događa, da se ili poraskidani dijelovi lanca opet spoje i da prošlost nepromijenjeno zavlada, ili da poraskidani dijelovi ostaju raspršeni i onda za anarhijom brzo slijedi dekadansa.

Zato je ideal po narod, da čuva uredbe prošlosti i da ih neosjetljivo, malo pomalo mijenja. Taj se ideal teško ostvaruje. Rimljani u staro doba, a Englezi u moderno doba gotovo su jedini, koji su ga ostvarili.

Najvjerniji čuvari tradicionalnih ideja, koji se najupornije protive svakoj promjeni, zacijelo su gomile i to naročito one kategorije gomila, koje sačinjavaju kaste. Ja sam se već pozabavio konservativnim duhom gomila i dokazao, da se najstrašnije bure svršavaju pukom promjenom riječi. Koncem prošloga vijeka moglo bi

se bilo pred razorenim crkvama, pred otjeranim ili pogubljenim svećenstvom, pred općim progonom katoličkoga kulta misliti, da su stare religiozne ideje izgubile svu svoju moć, a ipak je već za nekoliko godina na općeniti zahtjev trebalo uspostaviti ukinuti kult¹⁾ Stare su tradicije opet zagospodovale, pošto su na čas bile izbrisane.

Nijedan nam primjer ne može bolje predočiti moć tradicija nad dušom gomila. U hramovima ne stanuju najstrašniji idoli, ni u palačama najsilovitiji despoti; ovi se mogu za čas skršiti, ali nevidljivi gospodari, koji vladaju u našim dušama, oni izmiču svakoj buni i popuštaju samo lakom izbljedjivanju vijekova.

§ 3. — Vrijeme.

U socijalnim, kao i u biološkim problemima jedan je od najodlučnijih faktora vrijeme. Vrijeme je jedini pravi stvaratelj i jedini veliki razarač. Vrijeme je od zrnaca pijeska stvorilo brdo i podiglo do ljudskog dostojanstva mračnu stanicu geoloških doba. Da se neki pojav preobrazi, dostaje, da posreduju stoljeća. S pravom je rečeno, da bi mrav, kad bi imao vremena pred sobom, mo-1) Izvještaj nekadašnjeg člana konventa Foureroy-a, što ga navodi Taine, u ovom je pogledu vrlo jasan: »Ono, što se svagdje vidi po svetkovanju nedjelje i poha-djanju crkvi, dokazuje, da se masa Francuza želi vratiti starim običajima i nema više vremena, da se opiremo toj narodnoj težnji... Velika masa ljudi treba religiju, kult i svećenike. Z a-blud a j e neki h moderni h filozofa , koj a j e i men e predobila , vjerovati u mogućnost neke nastave, koja bi bila tako raširena, da bi razbila religiozne predrasude; one su nebrojenim bijednicima vrelom utjehe... Valja dakle ostaviti masi njene svećenike, žrtvenike i kult«.

gao nivelirati Mont Blanc. Biće, koje bi imalo čarobnu moć, da po svojoj volji mijenja vrijeme, imalo bi svu moć, koju vjernici pridaju Bogu.

No ovdje nam se valja baviti samo utjecajem vremena na genezu mišljenja gomila. S ovog gledišta njegovo je djelovanje neizmjerljivo. Ono drži u svojoj ruci velike sile, kao na priliku pleme, koje se ne mogu bez njega obrazovati. Ono čini, da se sva vjerovanja radjaju, rastu i umiru : ono im daje njihovu moć, a po njemu je ona i gube.

Vrijeme naročito pripravlja mišljenja i vjerovanja gomila ili barem terrain, iz kojeg će ona niknuti. Zato se izvjesne ideje mogu ostvariti u jednom, a ne mogu u drugom razdoblju. Vrijeme nagomilava one goleme ruševine vjerovanja i misli, na kojima se radjaju ideje nekog razdoblja. One ne niču slučajem ili pukom srećom; korjenje svake od njih seže u daleku prošlost i zato se moramo uvijek vraćati natrag, da im shvatimo genezu. One su kćeri prošlosti i majke budućnosti, no uvijek robinje vremena.

Vrijeme je prema tomu naš pravi gospodar i dostaje, da se vremenu dade maha, da se dočeka promjena svih stvari. Danas se mnogo uznemirujemo zbog prijetućih težnja gomila, razaranja i prevrata, što ih one naviještaju. Jedino vrijeme latit će se zadaće, da uspostavi ravnotežu. »Ni jedna se vladavina«, piše vrlo opravdano Lavissee, nije za jedan dan osnovala. Političke i socijalne organizacije su djela, koja trebaju vijekove; feudalizam je neodređeno i kaotično postojao kroz vijekove, prije nego što je našao svoja pravila; apsolutna je monarhija takodjer kroz vijekove trajala, dok je napokon našla pravilna sredstva vladavine i u tim razdobljima čekanja bilo je velikih nemira«.

§ 4. — Političke i socijalne uredbe.

Ideja, da uredbe mogu ukloniti društvene nedostatke, da je napredak naroda posljedicom usavršenja uredbi i vladavina, te da se socijalne promjene mogu naprosto dekretirati, ta je ideja još uvijek općenito rasprostranjena. Iz nje je polazila francuska revolucija i savremene se socijalne teorije takodjer na nju oslanjaju.

Ni najupornija iskustva nisu još mogla ozbiljno uzdrmati ovu golemu zabludu. Filozofi i historičari su uzalud nastojali, da dokažu njenu

apsurdnost. No ipak im nije bilo teško dokazati, da su uredbe kćeri ideja, osjećaja i navika i da se ideje, osjećaji i navike ne popravljaju time, što se popravljaju zakonicima. Ni jedan

narod ne bira svoje uredbe po volji, baš kao što i nitko ne bira boju svojih očiju ili kose. Uredbe i vladavine su produkti plemena. One ne stvaraju neko razdoblje, već razdoblja stvaraju njih. Narodima se ne vlada, kako bi to htjeli časoviti hirovi, već kako to zahtijeva njihov značaj. Potrebni su vijekovi, da se stvori neki politički režim i vijekovi, da se promijeni. Uredbe nemaju nikakvu unutarnju vrlinu, one nisu same sobom ni dobre ni loše. One, koje su u danom času za dani narod dobre, mogu biti drugomu zazorne.

Na taj način nije u vlasti nekog naroda, da stvarno mijenja svoje uredbe. On dakako može, uz cijenu žestokih prevrata, promijeniti ime tim uredbama, no osnov se ne mijenja. Imena su puki natpisi, kojima se historičar, koji hoće da pronikne događaje, ne treba mnogo da bavi. Tako na priliku najdemokratskija je zemlja Engleska,¹⁾ koja živi pod monarhijskim režimom, dok najljući despotizam vlada u španjolsko-amerikanskim republikama, unatoč republikanskom ustavu. Usudom naroda vlada značaj naroda, a ne vlada. Ovo sam stajalište pokušao utvrditi u svojoj prijašnjoj knjizi, pozivajući se na kategoričke primjere.

Prem a tomu je vrlo djetinjast posao, beskorisno upinjanje govorničkih neznalica, tratiti vrijeme praveći razne ustave. Te će već izgraditi potreba i vrijeme, ako smo dosta pametni, da pustimo ta dva faktora da rade. Anglo-Saksonci su to i učinili i to je ono, što nam kaže njihov veliki historičar Macaulay na jednom mjestu, koje bi morali naizust naučiti političari svih latinskih zemalja. Pošto je predočio dobro, koje su mogli učiniti zakoni, koji se čine s gledišta čistoga razuma a kao neki kaos apsurdnosti i opreka, upoređuje on desetak ustava latinskih naroda Evrope i Amerike, koji su nestali u velikim prevratima, s ustavom Engleske i dokazuje, da se je posljednji mijenjao vrlo lagano i djelomično, pod utjecajem neposrednih potreba, a nikad spekulativnih domišljanja. »Ne mariti

nimalo za simetriju, ne mariti mnogo za korisnost, ne uklanjati nikad anomaliju samo zato, jer je anoma-1) Ovo priznaju i. u samim Udruženim državama najnapredniji republikanci. Amerikanski list »Forum« izrazio je netom ovo kategoričko mišljenje riječima, koje ovdje priopćujem prema »Reviews of Reviews-u« od prosinca 1894.:

»Nikad ne valja zaboraviti, pa ni najgorljivijim neprijateljima aristokracije, da je danas Engleska najdemokratičnija zemlja na svijetu, ona, gdje se prava pojedinca najviše štiju i gdje pojedinci imaju najviše slobode«.

lija, nikad ne uvadjaii novotarije, već ako se počinje osjećati kakva nedaća i onda ih uvoditi samo do stepena, da se ukloni nedaća, ne stavljati nikad šireg predloga, nego Sto ga zahtijeva konkretan slučaj, koji se ima popraviti: ovo su pravila, koja su od doba Ivana do dobe Viktorije vodila rasprave naših 250 parlamenata«.

Trebalo bi uzeti redom sve zakone i uredbe nekoga naroda, da se dokaže, u koliko su izražajem potreba svoga plemena, pa se ipak ne bi mogli s ovog razloga silom mijenjati. Može se na priliku filozofski raspravljati o prednostima i nazatcima centralizacije, no kad vidimo jedan narod, sastavljen od vrlo različitih plemena, kako žrtvuje hiljadu godina, da postepeno dodje do te centralizacije; kad ustanovimo, da je velika revolucija, kojoj je bilo svrhom skršiti sve uredbe prošlosti, bila prisiljena, da poštuje tu centralizaciju i da je još i utvrdi, možemo reći, da je ona čedo zapovjednih potreba, uvjet samog života i žaliti slab duševni dohvat političara, koji nastoje, da je razore. Kad bi im to slučajno moglo uspjeti, bio bi taj uspjeh znak za strašni gradjanski rat,1) koji bi neposredno doveo do nove centralizacije, mnogo teže od stare.

Iz predhodnoga zaključujemo, da ne treba u uredbama tražiti sredstvo dubokog djelovanja na dušu gomila; kad vidimo; da izvjesne zemlje, kao Udružene države, dolaze do visokog stepena napretka s demokratskim uredbama i kad vidimo, da druge, kao španjolsko-amerikanske republike žive u najtužnijoj anarhiji unatoč

sasvim sličnim uredbama, možemo reći, da su te uredbе jednako strane veličini jednih, kao i dekandansi drugih. Narodima vlada njihov značaj i sve uredbе, koje se nisu priljubile tomu značaju, samo su posudjeno odijelo, prolazna krinka. Istina: bilo je, a i bit će krvavih ratova, ljutih revolucija, da se nametnu uredbе,

1) Ako se bolje ispitaju duboke vjerske i političke opreke, koje dijele razne dijelove Francuske, a koje su poglavito pitanje plemena, separatističke težnje, koje su se očitovale u vrijeme revolucije i koje su se počele iznova javljati koncem francusko-njemačkoga rata, vidjet će se, da se različita plemena, koja postoje u našoj zemlji, nisu još ni izdaleka stopila. Energična centralizacija revolucije i stvaranje umjetnih departementa, kojima je svrha izmiješati stare provincije, bila je zacijelo njeno najkorisnije djelo. Kad bi moglo doći do centralizacije, o kojoj danas govore kratkovidni duhovi, dovela bi ona do najkrvavijih nesuglasica. Da se to ne vidi, valjalo bi zaboraviti cijelu našu historiju.

kojima se kao svetačkim relikvijama pridaje vrhunarska moć stvaranja blagostanja. Moglo bi se dakle u nekom smislu reći, da uredbе utječu na dušu gomila, jer uzrokuju slične pokrete. No zapravo ne utječu tada uredbе, jer znamo, da one, pobijedivši ili pobijedjene, ne posjeduju same sobom nikakvih vrlina. Na dušu gomila utjecale su iluzije i riječi. Naročito riječi, one moćne i zamamne riječi, kojih ćemo čudesno carstvo niže predočiti.

§ 5. — Nastava i odgoj.

U prvom redu gospodujućih ideja nekog razdoblja, kojih smo uostalom malobrojnost i slabu snagu već označili, iako su ponekad čiste iluzije, nalazi se danas ideja, da je nastava kadra bitno promijeniti ljude i da je njen rezultat, da ih poboljšava ili čak izjednačuje. Samom činjenicom ponavljanja postala je ova tvrdnja jednom od najnepokolebivijih dogmi demokracije. Sad bi bilo jednako teško dirati u nju, kao i nekad u dogme crkvene.

Nu u ovoj točki, kao i u mnogim drugim, demokratske su se ideje našle u dubokom nesuglasju sa činjenicama psihologije i iskustva. Više odličnih filozofa, među njima i Herbert Spencer, nisu se trebali mučiti, da dokažu, da nastava ne čini čovjeka ni moralnijim ni sretnijim, da ona ne mijenja njegove nasljedne nagone i strasti, da je ona ponekad — pogotovo kad je još zlo vođena — mnogo više štetna, nego li korisna. Statističari potvrđuju ovo stajalište, ističući, da kriminalnost raste s generalizacijom nastave, da se najgori neprijatelji društva, anarhisti-, često novače između prvih odlikaša, a odličan sudac, Adolphe Guillot navodi u svom najnovijem djelu, da danas otpada 3000 pismenih zločinaca na 1000 nepismenih i da se je kroz pedeset godina kriminalitet od 227 slučajeva na 1000.000 stanovnika podigao na 552, što je porast od 133 postotka. On je također sa svim svojim kolegama primijetio, da kriminalnost raste naročito kod mladih ljudi, za koje je škola besplatna i obligatna, te je zamijenila patronat.

Ne stoji i nitko nije nikad tvrdio, da valjana nastava ne bi mogla donijeti vrlo korisnih praktičnih rezultata, te iako ne može podići moralnost, da barem razvija zvanične podobnosti. Nažalost su latinski narodi posljednjih 25 godina temeljili svoje nastavne sisteme na pogrešnim načelima, te unatoč opažanju najodličnijih duhova, kakvi su Breal, Fustel de Coulanges, Taine i drugi, ostaju oni i dalje u svojim žalosnim zabludama. I ja sam u jednoj starijoj već knjizi pokazao, da naš savremeni odgoj pretvara u neprijatelje društva većinu onih, koji su ga crpli i upućuje brojne učenike na najgore forme socijalizma.

U tom odgoju — nazivanim sasvim pravo latinskim — prva se pogibao sastoji u tome, da on počiva na osnovnoj psihološkoj zabludi, da se inteligencija razvija učenjem na izust čitavih knjiga. S toga se mnogi trude, da ih što više nauče i od pučke škole, pa do doktorata mladić ne čini drugo, nego uči napamet knjige, a da se njegova inicijativa i sudjenje nimalo ne vježbaju. Po njega znači nastava: recitirati i pokoravati se. »Učiti lekcije, znati napamet gramatiku ili kakav izvadak, dobro nasljedovati, evo zanimljiva odgoja«, pisao je nekadašnji ministar prosvjete Jules Simon, »u

kojem je svaki čin klanjanje nepogriješivosti učitelja, koje nas samo čini još manjima i slabijima«.

Kad bi taj odgoj bio samo beskoristan, moglo bi se reći samo toliko, da valja žaliti nesretnu djecu, koja mjesto da uče toliko potrebnih stvari u osnovnoj školi, moraju učiti genealogiju sinova Klotarovih, borbe između Neustrije i Austrazije ili zoološke klasifikacije, ali takav odgoj predstavlja mnogo ozbiljniju pogibao. On puni onoga, koji ga prima, ljutim nezadovoljstvom s uvjetima, u kojima je rođen i živom željom, da iz njih izadje. Radnik ne će više da ostane radnik, seljak ne će više da bude seljak, a posljednji gradjanin traži i za svog sina samo javno na-mještenje, koje država plaća. Mjesto da pripravlja ljude za život, pripravlja ih škola za javne službe, u kojima se može uspjeti bez ikakve samostalnosti i vlastite inicijative. Na dnu ljestve stvara vojske proletaraca, nezadovoljnih svojim udesom i uvijek spremnih na bunu, a gore našu frivolnu buržoaziju, koja je u isti mah skeptična i lakovjerna, koja se praznovjerno pouzdaje u državnu providnost, kojom je međjutim vječno nezadovoljna, napadajući uvijek vladu zbog svojih pogrešaka i nepodobna, da išta poduzme bez posredovanja oblasti.

Država, koja sa svojim naučnim knjigama fabricira toliko diplomiranih ljudi, može trebati samo malen broj istih, a ostale ostavlja bez posla. Prema tomu mora se ona odlučiti, da hrani one prve i da ima za neprijatelje druge. S vrha do dna socijalne piramide, od običnog vježbenika do profesora ili prefekta, jagmi se danas golema masa diplomiranih za karijerom. Dok trgovac jedva može naći agenta, koji bi ga zastupao u kolonijama, otimaju se za najčednija javna namještenja nebrojeni kandidati. U samom seinskom departementu ima 20.000 učitelja i učiteljica bez službe, a koji se, ne mareći za polje i radionicu, obraćaju na državu, da ih ona hrani. Budući da je broj izabranih skučen, golem je broj nezadovoljnika. Potonji su spremni na svaku revoluciju, makar tko joj bio vodjem i makar kakav imala cilj. Akvizicija znanja, koje se ne može trebati, sigurno je sredstvo, da od čovjeka učini buntovnika.1) Očito je već prekasno, da se preokrene taj tok. Samo iskustvo, posljednji odgojitelj naroda pokazat će nam našu zabludu. Samo iskustvo će biti dosta jako, da

dokaže potrebu, da izmijenimo mrske školske knjige i tužne utakmice profesionalnom nastavom, koja će biti kadra vratiti mladež na polja, u radionice, u kolonijalne pothvate, od kojih danas sve uporno bježi.

Ova profesionalna obuka, koju sada traže svi prosvjetljeni duhovi, bila je ona, koju su nekad primali naši otci i koju su umjeli sačuvati narodi, koji danas svojom voljom, inicijativom i pothvatnim duhom vladaju svijetom. Veliki mislilac, Taine, jasno je predočio u jednoj svojoj raspravi, kojoj ću niže navesti najhitnija mjesta, da je naš nekadašnji odgoj bio gotovo isto, što i današnji engleski ili američki odgoj i u značajnoj paraleli između latinskoga i anglo-saksonskog sistema on je jasno istaknuo posljedice obih metoda.

U krajnoj potrebi moglo bi se još pristati, da se prihvate sve neugodnosti našeg klasičnog odgoja, makar on i stvarao nezadovoljnike i propalice, kad bi barem sticanje tolikih znanja i potpuno recitiranje tolikih knjiga dizalo niveau inteligencije. No

1) Ovo uostalom nije specijalni pojav samo kod latinskih naroda; slično se opaža i u Kini, zemlji, koju vodi hierarhija. mandarina i gdje se mandarinstvo, kao i kod nas, dobiva utakmicama, u kojima je jedini dokaz izvrsno citiranje debelih knjižurina. Vojska pismenih ljudi bez posla smatra se danas u Kini pravom narodnom nesrećom. Isto je i u Indiji, gdje je, otkad su Englezi stvorili škole, no ne da odgajaju, kako se to čini u Engleskoj, već da prosvjetljuju urodjenike nastala posebna klasa učenih ljudi, Babousa, koji pošto ne dobiju službe, postaju nepomirljivim neprijateljima engleske lasti. Kod svih Babousa, bili oni u službi ili ne, prvo je djelovanje nastave bilo jako opadanje njihovog moralnog niveau-a. Ovo je činjenica, kojim sam se opširnije pozabavio u knjizi »Le s civilisation s de l' Inde « i koju su jednako utvrdili svi autori, koji su posjetili veliki poluotok.

da li se on uistinu diže? Nažalost ne! Zdravo sudjenje, iskustvo, inicijativa, značaj, ovo su uvjeti uspjeha u životu, a ne oni, koji se

crpu iz knjiga. Knjige su korisni riječnici, koji daju savjet, no zato je sasvim beskorisno držati u glavi duga njihova poglavlja.

Kako zvanična nastava može razvijati inteligenciju u mjeri, koja sasvim manjka klasičnoj nastavi, predočuje nam vrlo lijepo Taine: »Ideje se obrazuju samo u svojem prirodnom i normalnom milieu-u; ono, što čini, da njihove klice prokljuju, jesu nebrojeni sjetilni dojmovi, koje mladić danomice prima u radionici, u rudniku, na sudištu, kod nauke, na škveru, u bolnici, gledajući orudje, materijal i posao s kupcima, radnicima, rad, dobro ili loše izra-djeni posao, skup ili lukrativan: to su evo sitna posebna opažanja za oči, uši, ruke, pa i sam miris, koja se, nehotice primljena i neopazice izdjelana, organizuju u duši, da prije ili kasnije sugeriraju ovu ili onu novu kombinaciju, ujednostavljenje, prištednju, dotjeranje ili obret. Mladi je Francuz lišen svih tih dragocjenih dodira i svih tih prijemljivih potrebnih elemenata i to baš u najplodnije doba; kroz sedam ili osam godina on je zatočen u školi, daleko od izravnog i osobnog iskustva, koje bi mu bilo dalo točno i živo shvaćanje stvari, ljudi i različitih načina, kako se s njima postupa.

» Barem devetorica od njih deset izgubila je vrijeme i trud, više godina svoga života i to djelotvornih godina, važnih i čak odlučnih: odračunajte najprije polovicu ili trećinu onih, koji se prijave na ispit, pa budu odbijeni, zatim od onih, koji budu pripušteni ispitu i poluče neki stepen, svjedodžbu ili diplomu, opet je polovica ili dvije trećine, onih, kojih su slomljeni radom. Od njih se previše tražilo, zahtijevajući, da nekog izvjesnog dana, na stolici ili kred pločom, za dva sata i za jednu skupinu nauka budu živi repertoari svih ljudskih znanja; oni su to uistinu i bili, onoga dana, kroz dva sata, no za mjesec dana nisu to više; oni ne bi mogli iznova položiti ispit; njihovo im je znanje, preveliko i preteško, ispalo iz glave, a za drugim više ne idu. Njihova duševna snaga je popustila, plodni se sok presušio; oni se pričinjaju, kao da su ljudi spremni za život, a kad tamo: oni su već gotovi sa životom. Pošto je takav čovjek namješten, oženjen, spreman, da se kreće u društvu i to uvijek u istom društvu, povuče se u svoje zvanje, on ga korektno vrši, ali ništa više. Ovo je prosijek, kod kojega zacijelo nije prihod u razmjeru s rashodom. U Engleskoj i

u Americi, gdje se, kao nekad, prije godine 1789. i u Francuskoj, upotrebljava obratan postupak, dobiveni je rezultat jednak ili još viši«.

Iza toga nam slavni historičar predočuje razliku između našega sistema i anglo-saksonskoga. Potonji nema onih nebrojenih specijalnih škola, tu se nauke ne crpu iz knjige, već iz same stvari. Inženjer se na priliku obrazuje u atelieru, a ne u školi, što svakomu omogućuje, da dodje do onoga stepena, koji odgovara nje-govoj inteligenciji, da bude radnik ili nadglednik, ako ne može dalje, a inženjer tek onda, ako ga njegove podobnosti do toga dovode. Ovo je po društvo mnogo demokratičniji i korisniji postupak, nego da cijela karijera pojedinca ovisi o ispitu, položenom kroz nekoliko sati u osamnaestoj ili u dvadesetoj godini.

»U bolnici, u rudniku, u tvornici, kod graditelja, kod čovjeka od zakona, učenik, doveden vrlo mlad, vrši tu prvu obuku i naučništvo, gotovo kao kod nas pisar u svom zvanju ili ličilac u svojoj radionici. Prethodno ili prije nego stupi u posao, on je mogao polaziti kakav općeniti i skupni tečaj, da stekne okvir, u koji će porazmjestiti kasnija opažanja. Medjutim, prema njegovom poimanju, ima često tehničkih tečajeva, koje on može polaziti u slobodnim časovima, da po mogućnosti sredi i uporedi svakidašnji iskustva, što ih stiče radom. Pod takvim vodstvom raste praktična vještina, te se sama razvija točno do stepena, što ga podnose učenikove sposobnosti i u pravcu, potrebnom za budući njegov posao, specijalnim radom, kojemu se on hoće posvetiti. Tim načinom dolaze mladići u Engleskoj i u Udruženim državama brzo do toga, da izvuku iz sebe sve, što se u njima nalazi. Od dvadeset i pete godine, a i ranije, ako mu ne manjka temelja i sposobnosti, on je ne samo koristan radnik, već i samonikli pothvatnik, ne samo stroj, već i pokretač, — u Francuskoj, gdje je nadvladao obratni postupak, te u svakoj generaciji postaje sve više kineski, golem je ukupni gubitak snage«.

I veliki filozof dolazi do slijedećeg zaključka o sve većoj opreci između našeg latinskog odgoja i života: »Kroz tri stepena školskog odgoja, za djecu, dječake i mladiće, postala je teorijska priprema i

školska za klupom s pomoću knjiga, duga i prenaporna s obzirom na ispit, stepen, diplomu i dekret, a osim toga i zbog najgorih sredstava, primjenom protu-naravnog i protusocijalnog upravljanja, internatima, umjetnim zanosom -i mehaničkim bubanjem, preopterećivanjem ,bez obzira na

vrijeme, koje će doći, zrelo doba i virilnost; apstrahirajući od zbiljskog života, u koji će mladić doskora zapasti, od društva, koje ga okružuje i kojemu se odmah mora prilagoditi ili ga već od početka izbjegavati, od ljudskih sporova, u kojima, da se održi i obrani, mora čvrsto stajati, spreman, oboružan, izvježban, oče-ličen. Ovu prijeko potrebnu spremu, ovu tečevinu, koja je važnija od svih drugih, ovu solidnost zdravog razuma, volje i živaca, ne daju naše škole mladiću, već baš obratno: daleko od toga, da ga učine sposobnim, one ga lišavaju sposobnosti za njegovo blizo i konačno zvanje. Prema tomu njegov prvi nastup u svijetu i njegovi prvi koraci na polju praktičnoga rada, od veće su česti samo niz bolnih posrtaja, od kojih on ostaje ojadjen i na dugo vrijeme ogorčen, a ponekad i sasvim dotučen. Ovo je kruta, i pogibeljna kušnja, koja utječe na moralnu i duševnu ravnotežu i donosi pogibao, da se često i ne će više moći uspostaviti; došlo je razočaranje, prebrzo i prepotpuno; prevarene nade bile su prevelike, a gnušanje prejako.«1) Nismo li ovim razlaganjem zastranili od psihologije gomila? Nismo! Hoćemo li shvatiti ideje, vjerovanja, koja danas niču, a sutra će izbiti, moramo znati, kako je bio pripravljen ter-1) Taine : Le regime moderne, sv. II. 1894. — Ove su stranice bile gotovo posljednje, što ih je Taine napisao. U njima su krasno sabrani rezultati dugog iskustva velikoga filozofa. Nažalost držim, da su posve neshvatljive profesorima našeg sveučilišta, koji nisu boravili u inozemstvu. Odgoj je jedino sredstvo, koje bismo imali, da malo utječemo na dušu nekog naroda i vrlo je žalosno, što u Francuskoj gotovo nikoga nema, tko bi mogao shvatiti, da je naša sadašnja obuka strašan element brze dekandance i da mladež kvari i upropaštuje, mjesto da je diže.

rain. Po obuci, što se u nekoj zemlji pruža mladeži, može se zaključivati, što će sutra biti od te zemlje. Obuka, Sto se daje današnjoj generaciji, opravdava najcrnja predviđanja. Nastavom i odgojem popravlja se ili djelomično mijenja duša gomila. Bilo je dakle potrebno predočiti, kako ju je uobličio sadašnji sistem i kako je indiferentna i neutralna masa postepeno postala golemom vojskom nezadovoljnika, spremna da se pokorava svim sugestijama utopista i retora. Škola stvara danas socijaliste i anarhiste i pospješuje za latinske narode čas dekadanse.

DRUGO POGLAVLJE.

Neposredni faktori mišljenja gomila.

§ 1. Slike , riječ i i formule . — Čarobna moć riječi

i formula. — Moć riječi veže se sa slikama, koje one pobudjuju.

i neovisna je o njihovom stvarnom smislu. — Ove se slike mijen-

njaju iz doba u doba, od plemena do plemena. — Kako se riječi

istroše. — Primjeri znatnih promjena smisla nekih vrlo običajnih

riječi. — Politička probit, da se starim stvarima nadijevaju nova

imena, kad riječi, pod kojima su se prije označivale, nepovoljno

djeluju na narod. — Mijenjanje smisla riječi prema plemenu. —

Različiti smisao riječi demokracija u Evropi i u Americi. — § 2.

Iluzije . — Njihova važnost — One se nalaze u osnovima svih

civilizacija. — Društvena potreba iluzija. — Gomile većma vole

iluzije od istine. — S 3. Iskustvo . — Samo iskustvo može učvrstiti u duši gomila istine, koje su postale potrebne i razoriti iluzije, koje su postale pogibeljne. — Iskustvo djeluje samo pod uvjetom, ako se često ponavlja. — Što treba iskustvima, potre

4

Pored Taine-ovih rasprava mogu se u tom predmetu ko
bnima, da uvjere gomile. — \$

- Razum . — Ništavost njegovog

risno upotrijebiti i opažanja o školskom odgoju u Americi, što ih je pribilježio Paul Bourget u svojoj lijepoj knjizi Outre-Mer . Pošto je i on utvrdio, da naš odgoj stvara samo ograničenu buržoaziju bez inicijative i volje ili anarhiste, »ta dva jednako tužna tipa civilizacije, koja žive u nemoćnom ništavilu ili u razornoj bezglavosti,« autor upoređuje francuske škole, te tvorce degeneracije, s američkim školama, koje tako divno pripremaju čovjeka za život. Tu se jasno osjeća jaz, što postoji između naroda, koji su uistinu demokratski i onih, kojima je demokracija samo na jeziku, a ne u svim njihovim mislima.

utjecaja na gomile. — Na gomile se može djelovati samo putem njihovih nesvjesnih osjećaja. — Uloga logike u događajima.

Ispitali smo udaljene i pripremne faktore, koji daju duši gomila neku posebnu prijemljivost, omogućujući joj, da u njoj nastanu izvjesni osjećaji i izvjesne ideje. Sad nam valja ispitati faktore, koji su podobni, da djeluju na neposredan način. Vidjet ćemo u jednom od narednih poglavlja, kako valja postupati s tim faktorima, da uzmognu proizvesti sva svoja djelovanja.

U prvom dijelu ovoga djela proučili smo osjećaje, ideje, raz

mišljanja u skupinama i iz ovoga bi se očito mogla na općenit

način izvesti sredstva, koja su kadra impresionirati dušu. Mi već i dosad znamo, što snažno djeluje na ubrazilju gomili, poznajemo moć i prenosivost sugestija, naročito onih, koje se javljaju u obliku slika. No budući da sugestije mogu biti vrlo različnih porekla, mogu i faktori, koji su podobni da djeluju na dušu gomila biti dosta različiti. Zato je potrebno, da ih odijeljeno ispitamo. To nije beskorisni studij. Gomile su donekle kao sfinga iz dnevne bajke: valja umjeti riješiti probleme, koje nam stavlja njihova psihologija ili lebdjeti u pogibli, da će nas one progutati.

§ 1. — Slike, riječi i formule.

Proučavajući uobrazilju gomila, vidjeli smo, da na nju djeluju naročito slike. Ovim se slikama uvijek ne raspolaže, no moguće je izazvati ih shodnom upotrebom riječi i formula. Ako se vješto upotrijebe, imaju one svu tajanstvenu moć, koju su im nekad pridavali čarobnjaci. One dižu u duši gomila najstrašnije* oluje, a znadu ih i utišati. Od samih kostiju ljudi, koji su pali žrtvom moći riječi i formula, dala bi se podići mnogo viša piramida, nego što je ona staroga Kheopsa.

Moć riječi vezana je uz slike, koje one pobudjuju, a sasvim neovisna o njihovom zbiljskom značenju. Ponekad imadu riječi najgore definiranog smisla najviše djelovanja. Kao na priliku nazivi: demokracija, socijalizam, jednakost, sloboda itd., kojih je smisao tako neodredjen, da ne bi dostajale debele knjige, da se odredi. A ipak nema sumnje, da se neka čarobna moć veže uz kratke slogove tih riječi, kao da se u njima nalazi riješenje svih problema. One stapaju u sebi najrazličitije nesvjesne težnje i nadu u njihovo ostvarenje.

Razum i argumenti ne bi se mogli boriti protiv izvjesnih riječi i izvjesnih formula. One se s tolikom pobožnošću izriču pred gomilama i čim su izrečene, lica se napune počitanja i glave se prigibaju. Mnogi ih smatraju kao sile prirode, kao nadnaravne moći. One bude u dušama veličajne i neodredjene slike, no i sama ta neodredjenost uvećava im tajanstvenu moć. One su tajanstvena božanstva sakrivena iza svetišta, kojima se vjernik drhćući približuje.

Budući da su slike, što ih bude riječi, neovisne o svom smislu, mijenjaju se iz doba u doba, od naroda u narod, zadržavajući indentičnost formula. Izvjesnim riječima priključuju se prolažno izvjesne slike: riječ je samo puca, na koje valja pritisnuti, da se pojave.

Svaka riječ i formula nije kadra, da budi slike, a ima ih, koje su budile slike, ali su se otrčale, pa ne bude više ništa u duhu. One tada postaju pusti zvuči, kojima je glavna korisnost, da riješe onoga, koji ih upotrebljava, od obveze, da misli. Mala zaliha formula i fraza, naučenih za mladosti, pruža nam sve, što trebamo, da prodjemo kroz život, bez dosadne potrebe, da o makar čemu razmišljamo.

Kad se promatra koji odredjeni jezik, opaža se, da se riječi, od kojih je sastavljen, dosta lagano mijenjaju tokom godina; no zato se neprestano mijenjaju slike, koje one bude ili smisao, koji se uz njih veže. Zato sam u jednom svom djelu došao do zaključka, da je potpun prijevod nekog jezika, pogotovo, kad se radi o mrtvim narodima, sasvim nemoguć. Što mi zapravo činimo, kad zamjenjujemo koji francuski termin latinskim, grčkim ili sans-kritskim nazivom ili kad nastojimo shvatiti knjigu, koja je našim rodjenim jezikom napisana prije dva ili tri vijeka? Naprosto zamjenjujemo slike i ideje, koje je moderni život ulio u našu inteligenciju, sasvim različitim pojmovima, i slikama, koje je stari život ulio u dušu plemena, koja su živjela u prilikama bez ikakve analogije s našima. Kad su ljudi revolucije mislili, da nasljeđuju Grke i Rimljane, nisu li zapravo pridavali stranim riječima smisao koji one nisu nikad imale. Kakva je sličnost mogla postojati izmedju uredbi Grka i onih, koje danas označuju odgovarajuće riječi? Što je onda bila republika, nego

bitno aristokratska uredba, sastavljena od malih despota, koji su vladali gomilom, držanom u najapsolutnijoj pokornosti. Te komunalne aristokracije, zasnovane na ropstvu, ne bi bez njega bile ni trenutka mogle postojati.

A što je mogla značiti riječ sloboda prema onomu, što danas pod njom razumijemo, u vrijeme, kad se nije moglo ni slutiti o mogućnosti slobode misli i kad nije bilo većeg nedjela, nego raspravljati o bogovima, zakonima i običajima grada? Što je označivala riječ otadžbina u duši Atenjanina i Spartanca, već kult Atene ili Sparte, a nipošto Grčke, sastavljene od suparničkih gradova, koji su uvijek bili medjusobno zaraćeni. Ista riječ otadžbina, kakav je imala smisao kod starih Gala, razdijeljenih na suparnička plemena raznih jezika i religije, koja je Cezar lako pokorio, jer je med njima uvijek imao saveznika. Tek Rim je dao Galiji otadžbinu, pošto ju je politički i vjerski ujedinio. No i da se ne

vraćamo u tako daleku prošlost, već se naprosto prenesemo dva stoljeća unatrag, možemo li vjerovati, da su riječ otadžbina shvaćali u današnjem njenom smislu francuski prinčevi, kao na priliku veliki Conde, koji su sklapali saveze s tudjincima protiv svojih suverena? A nije li ista ta riječ imala sasvim drugi smisao od modernoga emigrantima, koji su držali, da se pokoravaju zakonima časti, boreći se protiv Francuske i koji su im se sa svoga gledišta ustinu i pokoravali, budući da je feudalni zakon vezao vazala gospodaru, a ne zemlji i jer je njima ondje bila prava otadžbina, gdje je bio suveren.

Vrlo brojne su riječi, kojih se smisao ovako duboko mijenjao iz doba u doba, a koje tek nakon dugog upinjanja možemo danas shvaćati onako, kako su ih nekad shvaćali. S pravom se kaže, da valja mnogo čitati, da uzmognemo razumjeti samo to, što su po naše pretke značile riječi kralj i kraljevska porodica. A što je onda s još zamršenijim pojmovima!

Prema tomu imadu riječi samo pokretna i prelazna značenja, koja se mijenjaju iz doba u doba i od naroda u narod ; i ako hoćemo njima utjecati na gomilu, moramo znati, koji smisao imadu one po gomilu u danom momentu, a ne koji su imale nekad i koji bi mogle imati po pojedince drugog duševnog sastava.

Kad pak gomile uslijed političkih prevrata i promjenjenih vjerovanja napokon zamrže slike, što ih bude izvjesne riječi, prva je dužnost pravog državnika, da promijeni riječi, a da ne dira u same stvari, jer te su previše vezane o nasljedno ustrojstvo, a da bi se mogle mijenjati. Mudri Tocqueville već je davno primijetio, da se je rad konzulata i carstva sastojao poglavito u tome, da većinu prošlih uredbi zaodjene novim riječima, to jest, da smijeni riječi, koje su budile u uobrazilji gomila neprijatne slike, drugim riječima, kojih je novost sprečavala slične pobude. Podavanje priroda pretvorilo se u zemljarinu, solarina u porez na sol, obveza radnog podavanja u indirektno poreze, a razne pristojbe u zanatlijskom svijetu u obrtne poreze itd.

Jedna od najhitnijih funkcija državnika sastoji se prema tomu u iznalaženju popularnih ili barem neutralnih imena za stvari, koje gomile ne mogu podnašati pod starim njihovim imenom. Moć riječi tako je velika, da dostaje vješto biranim riječima označiti najomraženije stvari, da ih gomile prihvate. Taine pravo primjećuje, da su Jakobinci, pozivajući se na riječi sloboda i bratstvo, koje su onda bile vrlo popularne, mogli »vesti despotizam dostojan Dahomeje, sudište, koje je naličilo na inkviziciju i ljudske hekatombe, slične onima u starom u Mexiku«. Umjetnost onih, koji vladaju, sastoji se kako i odvjetnička vještina u vješto m upravljanju riječima. U to m je umjeću velika poteškoća, da u istom u društvu imadu od već e čest i iste riječi različito značenje za razne društvene slojeve. Oni prividno upotrebljavaju iste riječi, ali nikad ne govore istim jezikom.

U prijašnjim primjerima uputili smo naročito na vrijeme, kao na glavni faktor u mijenjanju smisla riječi. No kad bismo još pridodali pleme, vidjeli bismo, da u isto doba kod naroda jednak

e civilizacije , n o različiti h plemena , ist e riječ i vrl o čest o odgovaraj u sasvi m oprječni m idejama . Ov e s e razlik e n e mog u shvatit i be z brojni h putovanj a i zat o s e ovdje n e ć u n a njim a zaustavljati . Istaknu t ć u sam o toliko , d a ba š on e riječi , koj e gomil e najviš e upotrebljavaju , imad u ko d razni h narod a najrazličitij i smisao . Takv e s u n a prilik u riječ i demokracij a i socijalizam , koj e s e dana s tolik o upotrebljavaju .

On e zaprav o odgovaraj u sasvi m oprječni m idejam a i slikam a u dušam a latinski m i u dušam a anglo-saksonskim . Ko d Latin a rije č demokracij a znač i poglavit o nestana k volje i inicijativ e pojedinc a pre d onim a zajednice , koj u zastup a država . Držav a j e dužn a svim e upravljati , centralizirati , monopolizirat i i sv e proizvoditi . N a nju s e staln o upravljaj u apel i svi h stranak a be z razlike , radikala , socijalist a il i monarhista . Ko d Anglo-Saksonaca , naročit o u Americi , znač i ist a rije č demokracij a sasvi m nešt o protivno , naim e intenzivn i razvo j volje j pojedinca , št o manj u vlas t države , kojoj izi m redarstva , vojsk e i diplomatski h odnosa , n e preostaj e nikakv o drug o upravljanje , p a n i nastava . Dakl e jedn a ist a rije č znač i ko d jedno g narod a nestana k individualn e volje i inicijative , t e premo ć države , dok ko d drugo g znač i svojsk i razvo j te volje i inicijativ e be z ikakvo g upletanj a države. 1)

1) U djelu : » P s i h o l o š k i z a k o n i e v o l u c i j e n a r o d a « opširn o sa m s e pozabavi o razlikom , koja dijeli demokratsk i ideal latinsk i o d demokratsko g ideal a anglo-saksonskog . Pau l Bourge t doša o j e u svojoj najnovijoj knjiz i » O u t r e m e r < n a sasvi m neovisa n nači n i n a osnov u svojih putovanj a d o gotovo isti h zaključak a ka o i ja .

• § 2. — Iluzije.

Otkako je svanula zora civilizacija, gomile su uvijek bile podvrgnute utjecaju iluzija. Tvorcima iluzija dizale su one najviše hramova,

kipova i žrtvenika. Vjerske iluzije nekad, a filozofske i socijalne iluzije danas, oni su strahoviti suvereni, koji se uvijek nalaze na čelu svih civilizacija, koje su postepeno cvale na našem planetu. U njihovo su se ime gradili kaldejski i egipatski hramovi, vjerski monumenti srednjega vijeka, u njihovo se je ime pred stotinu godina uskomešala cijela Evropa i nema jedne naše umjetničke, političke ili socijalne tvorevine, koja ne bi nosila njihov moćni žig. Čovjek ih katkad obara uz cijenu strašnih prevrata, ali čini se, da je osudjen, da ih iznova diže. Bez njih ne bi bio mogao izaći iz primitivnog barbarstva, a bez njih bi doskora opet u nj zapao. One su bez sumnje puste sjene, ali ove kćeri naših sanja obvezale su narode, da stvara sve, što sačinjava sjaj umjetnosti i veličinu civilizacija.

»Kad bi se u muzejima i bibliotekama uništila i razorila sva umjetnička djela i svi spomenici, koje su nadahnute religije, što bi ostalo od velikih ljudskih sanja? Dati ljudima udio u nadi i iluziji, bez kojih ne mogu živjeti, to je raison d'etre bogova, junaka i pjesnika. Znanost je očito pedeset godina radila na tom poslu. No nju je kompromitirala u ideala žednim srcima činjenica, što se ona ne usudjuje dosta obećavati i što ne umije dosta lagati.«¹) Filozofi posljednjega vijeka pregnuli su živo, da razore religiozne, političke i socijalne iluzije, od kojih su naši pretci živjeli tokom dugih stoljeća. Razorivši ih, presušili su izvore nade i rezignacije. Iza razorenih tlapnja našli su slijepe i gluhe sile prirode. Neumoljive prema slabosti, one ne poznaju samilosti.

Unatoč svim svojim uspjesima nije još filozofija mogla pružiti gomilama nikakav ideal, koji bi ih mogao oduševiti, a budući da njima pod svaku cijenu treba iluzija, one su se poput mušice, koja leti prema svijetlu, povele za nagonom i obratile re-torima, koji im ih pružaju. Veliki faktor revolucije naroda nije nikad bila istina, već zabluda. I socijalizam je danas tako moćan zato, jer je on jedina još živa iluzija. Unatoč svim znanstvenim razlaganjima on neprestano raste. Njegova glavna snaga je u tome, što ga pobijaju duhovi, koji ne poznaju dosta zbilju stvari, a da bi se usudili smjelo obećati čovjeku sreću. Socijalna iluzija vlada

1) Daniel Lesueur.

danas na svim ruševinama prošlosti i njoj pripada budućnost. Gomile nisu nikad žedjale za istinama. Pred očitošću, koja im se ne sviđa, one se odvrćaju, voleći da obožavaju zabludu, ako ih zabluda zanosi. Tko umije gomile opčiniti iluzijama, lako im postaje gospodarom, a tko ih nastoji otrijezniti od iluzija, postaje njihovom žrtvom.

§ 3. — Iskustvo.

Iskustvo je gotovo jedini način, kojim se u dušu gomila može usaditi istina i razoriti iluzije, koje su postale previše pogibeljne. Osim toga je još potrebno, da je iskustvo ostvareno na vrlo širokoj podlozi i da se vrlo često ponavlja. Iskustva jedne generacije redovito su beskorisna narednoj i zato ne koristi pozivanje na historičke fakte, kao na elemente za demonstraciju. Njihova jedina se korisnost sastoji u tome, da dokazuju, koliko se iskustva moraju ponavljati iz doba u doba, da vrše neki utjecaj i da samo uskole-baju neku zabludu, pošto se je već čvrsto upila u dušu gomila.

Budući će historičari naš vijek i prijašnji zacijelo spominjati kao razdoblje osobitih iskustava. Ni u jedno doba nije ih toliko bilo pokušano.

Najveći orijaš od tih iskustava bila je francuska revolucija. Da se otkrije, da se društvo ne može iznova izgraditi u svim svojim dijelovima po uputama čistoga razuma, trebalo je poklati više milijuna ljudi i dvadeset godina drmati Evropom. Da nam se eksperimentalno dokaže, da Cezari mnogo stoje narode, koji im' kliču, trebala su dva pogubna iskustva u pedeset godina i unatoč svoj jasnoći, kao da ipak nisu bila dosta uvjerljiva. Prvo je stajalo oko tri milijuna ljudi i invaziju, a drugo rascjepkanje zemlje i potrebu držanja permanentne vojske. Treće se je netom imalo pokušati, što će se jednog dana zacijelo i dogoditi. Da se čitavomu narodu utuvi u glavu, da golema njemačka vojska nije bila, kako se je kazivalo prije trideset godina, neka vrsta neofenzivne narodne garde,¹⁾ morao je doći strašan rat, koji nas je tako skupo

1) Mišljenje gomila bilo je u ovom slučaju obrazovano grubom asocijacijom nesličnih stvari, kojima sam mehanizam prije razložio. Naša tadašnja narodna garda bila je sastavljena od mi- . roljubivih kramara bez ikakve discipline, koja se nije mogla ozbiljno uzeti, te se je sve, što je nosilo slično ime i budilo iste slike, smatralo također neofenzivnim. Zabludu gomila dijelili su onda, što se često događa u javnom mišljenju, i njihovi vodje.

stajao. Da se uvidi, da protekcionizam upropašćuje narode, koji ga prihvate, trebat će barem dvadeset godina kobnih iskustava. Ovakvi bi se primjeri mogli bez kraja i konca navoditi.

§ 4. — Razum.

U nabranjanju faktora, koji su podobni, da impresioniraju dušu gomila mogao bi se razum sasvim izostaviti, kad ne bi trebalo istaknuti negativnu vrijednost njegovog utjecaja.

Već smo predočili, kako su gomile nepristupačne razmišljanju i da shvaćaju samo grube asocijacije ideja. Zato se govornici, koji je umiju impresionirati, pozivaju na njihove osjećaje, a nikad na njihov razum. Zakoni logike nemaju na njih djelovanja.1)

U jednom govoru, izrečenom 31. prosinca 1867. u zastupničkoj kući, a koji je iznio Emil Ollivier u svojoj najnovijoj knjizi, ponavljao je državnik, koji se je često povodio za mišljenjem gomila, no nikad mu predusretao, g. Thiers, da Pruska osim aktivne vojske, koja je brojem gotovo jednaka kao i naša, ima samo narodnu gardu, sličnu onoj, što je mi imamo i prema tomu bez važnosti! Ovo je jednako ispravna tvrdnja, kao i predviđanje istoga državnika o slaboj budućnosti željeznica.

1) Moja prva posmatranja o umjeću impresioniranja gomila i o slaboj pomoći, što je u tom pogledu imadu pravila logike, sežu u razdoblje opsade Pariza, u onaj dan, kad sam vidio, kako vode u Louvre, gdje je tada zasijedala vlada, maršala V., za kojega je bijesna gomila tvrdila, da je zatečen, kako je izdao nacrt utvrda, prodavši ga Prusima. Jedan član vlade, G. P., glasovit govornik, izadje, da govori gomili, koja je zahtijevala, da se uapšenik odmah smakne. Očekivao sam, da će govornik predočiti apsurdnost optužbe, te istaknuti, da je optuženi maršal bio jedan od konstruktora utvrda, kojih se uostalom nacrt prodavao u svim knjižarama. Na svoje najveće začudjenje — onda sam još bio vrlo mlad — čuo sam govornika, gdje ovako više: »Pravdi će biti udovoljeno i to nesmiljeno! Pustite vladu narodne obrane, da dovrši vašu istragu. Dotle ćemo optuženoga zatvoriti!« Smjesta umirena ovom prividnom zadovoljštinom, gomila se razišla i maršal se za četvrt sata mogao vratiti kući. On bi bez sumnje bio zlo prošao, da je govornik razbješnjennoj gomili predočivao logičke razloge, koje je moja velika mladost nalazila vrlo uvjerljivima.

Da se gomile o nečemu uvjere, valja u prvom redu voditi račun o osjećajima, koji ih prožimaju, pričinjati se, kao da ih i mi dijelimo, zatim nastojati, da ih preinačimo, budeći takim asocijacijama izvjesne vrlo sugestivne slike. Pored toga valja se prividno unijeti za njima povoditi i naročito u svaki čas pogadjati osjećaje, koje one bude. Ova potreba, da se neprestano mijenja govor prema proizvedenom efektu u čas, kad se govori, onemogućuje već unaprijed svaki proučeni i pripravljeni govor: u potonjem govornik slijedi svoje misli, a ne misli slušalaca i ovom činjenicom postaje njegov utjecaj sasvim ništetan.

Logični duhovi, vikli, da budu uvjereni nizom zbijenih razloga, ne mogu se suzdržati, da se, obraćajući se gomilama, ne uteknu ovom načinu uvjeravanja i uvijek se čude manjku efekta svojih dokaza. »Običajne matematičke posljedice, osnovane na silogizmu, to jest na asocijacijama identičnosti«, piše jedan logičar, »upravo su potrebne... Ta bi potreba iznudila odobrenje i neorganske mase, kad bi bila kadra da slijedi asocijacije identičnosti«. Nema sumnje, da je

tako, ali gomila nije podobnija od neorganske mase, da ih slijedi, pa ni da ih poima. Neka se pokuša, da se na priliku rezoniranjem uvjere primitivna bića, divljaci ili djeca, pa će se vidjeti, kako je taj način argumentacije slabe vrijednosti.

Ne treba sići ni do primitivnih bića, da se upozna potpuna nemoć rezoniranja, kad se valja boriti protiv osjećaja. Sjetimo se samo, kako su se kroz duge vijekove uporno držale religiozne predrasude, koje su bile u oprjeci s najjednostavnijom logikom. Gotovo dvije hiljade godina prigibali su se pred njihovim zakonima naj-umniji geniji i trebalo je, da dodje moderno doba, da se uzmogne samo osporiti njihova istinitost. Srednji vijek i renesansa imali su dosta prosvijetljenih ljudi, no nije bilo ni jednoga, kojemu bi razmišljanje bilo predočilo djetinjastu stranu tih predrasuda i pobudilo barem slabu sumnju u opakou silu djavla ili u potrebu, da se vještice spale na lomači.

Treba li žaliti, što razum nije nikad vodio gomile? Ne usudjujemo se, da to ustvrdimo. Čovječji razum ne bi zacijelo bio mogao povući čovječanstvo na putove civilizacije s onim žarom i smielošću, kojom su ga pokrenule njegove tlapnje. Te tlapnje, kćeri nesvjesnosti, bile su bez sumnje potrebne. Svako pleme nosi u svom duševnom sastavu zakone svojih opredjeljenja i ono se zacijelo nekim nesavladivim nagonom pokorava tim zakonima, pa i u svojim prividno najnepromišljenijim porivima. Katkad se čini, da

su narodi podvrgnuti tajnim silama, koje su nalik na one, koje stjeraju žir, da se prometne-u hras t ili komet, da slijedi svoj put.

Ono malo, što se može naslućivati od tih sila, valja potražiti ru općem toku razvoja nekoga naroda, a ne u izoliranim činjenicama, iz kojih prividno ta evolucija nastaje. Kad bi se posmatrale samo izolirane činjenice, činilo bi se, da historijom vlada nevjerojatni slučaj. Bilo bi nevjerojatno, kako se je neuki tesar iz Galileje mogao kroz dvije hiljade godina štovati kao svemoćni Bog, u čije su se ime

osnivale najvažnije civilizacije; nevjerojatno je također, >da bi nekoliko arapskih četa, izašavši iz svojih prašuma, moglo

»asvojiti pretežni dio staroga grčko-rimskoga svijeta i osnovati carstvo, veće od onoga Aleksandra Velikoga; nevjerojatno je također, da bi u vrlo staroj i vrlo hierarhičkoj Evropi moglo malom topničkom poručniku uspjeti, da zavlada mnoštvom naroda i kraljeva.

Ostavimo dakle razum filozofima, ali ne tražimo od njega,

da se previše upleće u vladanje nad ljudima. Ne razumom, već najčešće protiv razuma stvorili su se osjećaji kao čast, samoprijegor, vjera, ljubav prema slavi i otadžbini, koji su dosad bili veliki pokretači svih civilizacija.

TREĆE POGLAVLJE.

Vodje gomila i njihova sredstva za uvjeravanje.

§ 1. Vodje gomila . — Instinktivna potreba svih bića u gomili, da se pokoravaju vodji. - Psihologija vodja. - Samo oni mogu stvarati vjeru i dati gomilama organizaciju. - Prisilni despotizam vodja. - Klasifikacija vodja. - Uloga volje. - § 2. Sredstva i akcija vodja . — Tvrdjenje, ponavljanje, zaraza . — Posebna uloga tih različitih faktora. - Kako se zaraza može uspeti iz donjih slojeva u gornje slojeve društva. - Pučko mišljenje postaje doskora općenitim mišljenjem. - § 3. Prestiž . - Definicija i klasifikacija prestiža. - SteCeni i osobni prestiž. - Raznopr

mjeri. — Kako nestaje prestiž.

Sad nam je poznat duševni sastav gomila i sad znamo i to, koji su motivi kadri, da impresioniraju njihovu dušu. Preostaje nam, da ispitamo, kako se moraju primjenjivati ti motivi i tko ih može korisno pokrenuti na djelo. ,

§ 1. - Vodje gomila.

Čim se nađe na okupu izvjesni broj živih bića, bila to gomila ljudi ili čopor životinja, ona se instinktivno stavlja pod vlast jednog glavara.

U ljudskim je gomilama taj glavar često samo vodja, no kao takav ima on važnu ulogu. Njegova je volja žarište, oko kojega se stvaraju i uskladjuju mišljenja. On je prvi elemenat U organizaciji heterogenih gomila i on pripravlja njihovu organizaciju u sekte. Dotle on njima upravlja. Gomila je poslušno stado, koje se ne bi nikad moglo riješiti gospodara.

Vodja je u početku bio od veće česti sam vodjen. On je bio hipnotiziran idejom, kojoj je kasnije postao apostolom. Ona ga je tako prevladala, da mu je sve, što je izvan nje, iščezlo s vida i da mu se svaka oprječna misao čini zabludom i predrasudom. Tako je na priliku Robespierre, hipnotiziran filozofskim idejama Rous-seau-ovim, upotrebljavao sredstva inkvizicije, da ih rasprostrani.

Vodje često nisu ljudi od misli, ali su ljudi od djela. Oni su slabo oštroidni i ne bi takvi i mogli da budu, jer oštroidnost dovodi do sumnje i sprečava akciju. Oni dolaze iz redova nervoznih, razdražljivih, napolak obezumljenih, koji tapaju po rubu ludosti. Makar kako bila apsurdna ideja, koju brane ili cilj, što ga slijede, njihovo se uvjerenje isprječuje svakom mudrovanju. Prezi r i progoni ih ne diraju ili ih samo još više podstiču. Osobni interes, porodica, sve se to žrtvuje. U njih nema ni nagona samoodržanja i u tom idu tako daleko, da jedinu nagradu nalaze u tomu, da postanu mučenici. Intenzivnost njihove vjere daje njihovim riječima veliku sugestivnu moć. Mnoštvo je uvijek spremno slušati čovjeka jake volje, koja mu se nameće. Ljudi, sabrani ju gomilu, gube svaku volju i instinktivno se obraćaju prema onomu, u koga je ima.

Narodima nije nikad manjkalo vodja, no ovi moraju biti prožeti snažnim uvjerenjima, koja stvaraju apostole. Često su to suptilni govornici, koji idu samo za osobnim interesima i koji nastoje uvjeravati ugadjajući niskim nagonima. Utjecaj, koji oni na taj način mogu imati, ponekad je vrlo velik, ali uvijek je vrlo kratkotrajan. Veliki apostoli uvjerenjem, koji s,u uzdizali duše gomila, kao Petar Eremita, Luther, Savonarola, muževi revolucije, opčirejali su tek pošto su sami bili opčinjeni nekim vjerovanjem. Oni su tada mogli stvarati u dušama onu strašnu silu, nazvanu vjerom, koja čini čovjeka apsolutnim robom svoje sanje.

Stvarati vjeru, radilo se o religioznoj, političkoj ili socijalnoj vjeri, pretvarati vjeru u djelo, u osobnost, u ideju, ovo je glavna uloga velikih vodja i zato je njihov utjecaj uvijek vrlo velik. Od svih sila, kojima čovječanstvo raspolaže, bila je vjera jedna od najvećih i

evangjelje joj s pravom pridaje moć, da razmiče brda. Prožeti čovjeka vjerom, znači podeseterostručiti njegovu snagu. Velike historijske događaje ostvarili su neznani vjernici, koji nisu imali za sebe ništa, nego svoju vjeru. Književnici i filozofi, a pogotovo skeptici, nisu sazdali velike religije, koje su vladale svijetom, niti golema carstva, koja su se sterala od jedne hemisfere do druge.

No u ovakvim se primjerima radi o velikim vodjama, a ti su dosta rijetki, te im historija može lako označiti broj. Oni čine krajnji vrhunac dugoga niza, koji od tih moćnih vodja silazi do radnika, koji u kakvoj zadimljenoj krčmi lagano opčinja svoje drugove, ponavljajući neprestano nekoliko fraza, koje i samba š ne razumije, no koje bi u svojoj primjeni zacijelo dovele do ostvarenja svih sanja i svih nada.

U svim socijalnim sferama, najvišim i najnižim, pada pojedinac brzo pod zapovijed vodje, čim jednom nije izoliran. Većina ljudi, naročito u pučkim masama, nema osim u svom posebnom zanimanju, jasne i promozgane ideje o bilo čemu drugomu. Oni su nepodobni, da se sami vode. Vodja je njihov putokaz. On se može samo zamijeniti, iako vrlo nedostatno, onim periodičnim publikacijama, koje tvore mišljenja za svoje čitaoce i pribavljaju im one sasvim gotove fraze, koje ih razrješuju od razmišljanja.

Autoritet vodja vrlo je despotiski, te se samo tim despotizmom i nameće. Cesto se primijetilo, kako oni lako, iako nemaju nikakva sredstva, da podupru svoj autoritet, pribavljaju sebi pokornost u najnemirnijim radničkim slojevima. Oni utvrđuju radno vrijeme, plaće i nadnice, odlučuju o štrajkovima, te određuju, kad se štrajk ima početi, a kada obustaviti.

Vodje danas nastoje, da sve više zamijene javnu vlast, u koliko ova dopušta, da se izlaže pretresanju i slabi. Tiranstvo ovih novih gospodara čini, da im se gomile pokoravaju mnogo poslušnije, nego što bi se pokoravale ikojoj vladi. Ako pak kakvim slučajem nestane vodje i on ne bude smjesta zamijenjen, gomila postaje skupom bez veze i otpora. Dušom gomila vlada potreba ropstva, a nikad potreba slobode. One tako žude za pokoravanjem, da se instinktivno podređuju onome, koji se izjavi njihovim gospodarom.

Klase vodja mogu se dosta odredjeno razvrstati. U jednu spadaju ljudi energični, snažne, ali časovite volje; u drugu, koja je mnogo manja od prve, ljudi, u kojih je snažna i podjedno ustrajna volja. Prvi su žestoki, hrabri, smjeli. Oni su korisni naročito da upravljaju iznenadnim udarima, da povuku za sobom mase unatoč pogibli i da promiseću u junake jučerašnje novake. Takvi su primjerice bili Ney i Murat pod prvim carstvom. Takav je u naše vrijeme Garibaldi, pustolov bez svakog talenta, ali energičan, kojemu je uspjelo, da se sa šakom ljudi domogne nekadašnjeg na-puljskog kraljevstva, koje je branila disciplinirana vojska.

No iako je energija ovih vodja silna, ona je časovita i ne preživljuje podražaj, koji ju je razbudio. Vrativši se u tok običnog života, posvjedočuju često začudnu slaboću junaci, koji su bili sama vatra. Čini se, da su nepodobni, da razmišljaju i da se prilagode najjednostavnijim prilikama, dok su drugima umjeli divno upravljati. To s,u vodje, koji mogu vršiti svoje Junkcije samo pod uvjetom, da budu sami vodjeni i neprestano podjarivani, koji uvijek moraju imati nad sobom nekog čovjeka ili ideju i da slijede jasno odre. djene stope.

Druga kategorija vodja, koja se sastoji od ljudi ustrajne volje, vrši unatoč manje sjajnim formama mnogo znatniji utjecaj. U njoj se nalaze pravi osnivači religija ili velikih djela: sveti Pavao, Muhamed, Krištof Kolumbo, Lesseps. Ne pita se, da li su inteligentni ili ograničeni, svijet će uvijek biti za njih. Uporna volja, kojom oni raspolažu, vrlo je rijetka i neizmjereno snažna svojina, koja sve savija. Nikad se dovoljno ne uzima u obzir, koliko može snažna i uporna volja: ništa joj ne odolijeva, ni priroda, ni bogovi, ni ljudi!

Najnoviji primjer, što može snažna i uporna volja, dao nam je onaj veliki čovjek, koji je razdvojio dva svijeta i ostvario ono, što su kroz tri hiljade godina uzalud pokušavali najveći suvereni. On je kasnije na sličnom pothvatu propao, no došla je starost, pa se sve utrulo, a i volja.

Kad bi se htjelo predočiti, što može sama volja, trebalo bi samo u svim pojedinostima prikazati poteškoće, koje je trebalo prebroditi, da

se prokopa Sueski kanal. Jedan očevidac, dr. Ca-zalis, sabrao je u nekoliko snažnih redaka sintezu toga velikoga djela, kako ju je pripovijedao njen besmrtni začetnik. >I on je pripovijedao, iz dana u dan, epopeju kanala. Pripovijedao je sve, što je morao svladati, sve nemogućnosti, koje je učinio mogućima, sve otpore i koalicije protiv njega, sve patnje, nezgode, poraze, što

ga međjutim ipak nije moglo oboriti ni potaknuti, da klone duhom. Spominjao je Englesku, koja ga je neprestano pobijala i napadala, skanjanje Egipta i Francuske, te francuskog konzula, koji se najviše protivio prvim poslovima, kako mu je on pravio neprilika, moreći radnike žedju, krateći im slatku vodu; spominjao je i ministarstvo mornarice i inženjere, same ozbiljne,iskusne i učene ljude, koji su mu svi bili neprijateljski raspoloženi i svi znanstveno uvjereni o katastrofi, koju su izračunavali i naviještali, kako se za izvjesni dan ili sat naviješta pomrčina«.

Knjiga, koja bi prikazivala život svih tih velikih vodja, ne bi sadržavala mnogo imena; no ta su imena bila na čelu najvažnijih događaja civilizacije i historije.

§ 2. — Sredstva za akciju vodja: tvrdjenje, ponav

ljanje, zaraza .

Kad se rad i o tom, da se za čas povuče sa sobom gomila i da se potakne, da izvrši neki čin: da opljačka kakvu palaču, da se dade poklati, braneći neko utvrđeno mjesto ili barikadu, valja na nju

djelovati brzim sugestijama, od kojih je primjer najenergičnija; no tada treba, da je gomila već pripravljena izvjesnim prilikama, a naročito, da onaj, koji hoće, da je povuče za sobom, posjeduje osobinu, koju ću dalje ispitati pod imenom prestiž.

No kad se rad i o tomu, da ideje i vjerovanja prodru u duh gomila — na priliku moderne socijalne teorije — postupci su vodja različiti. Oni se uglavnom utiču trima, vrlo jasnim postupcima : tvrdjenju, ponavljanju i zarazi . Akcija je dosta lagana, no efekti te akcije, kad su jednom proizvedeni, vrlo su trajni.

Čisto i jednostavno tvrdjenje bez ikakvog rezoniranja i dokaz a jedno je od najsigurnijih sredstava, da neka ideja prodre u duh gomila. Što je tvrdjenje zbijenije i što je više lišeno svakog privida dokaza i razlaganja, ima to više autoriteta. Religiozne knjige i zakonici svih vijekova uvijek su se služili jednostavnim tvrdnjama. Državnici, koji su zvani, da brane kakvu političku stvar, industrijalci, koji oglasima prave reklamu svojim produktima, poznaju vrijednost tvrdjenja.

Tvrdjenje medjutim ima pravu vrijednost samo pod uvjetom, da se uporno ponavlja i po mogućnosti istim riječima. Držim, da je Napoleon rekao, da ima samo jedan ozbiljni oblik retorike : ponavljanje. Ponavljanjem se tvrdnja tako učvršćuje u duhovima, da je napokon prihvaćaju kao dokazanu istinu.

Utjecaj, što ga ponavljanje vrši na gomile, može se pravo razumjeti, uočivši, kako ono moćno djeluje i na najprosvjetljenije duhove. Ta moć dolazi otuda, Sto se često ponavljana stvar napokon upije u duboke regije nesvjesnosti, u kojoj se obradjuju motivi naših akcija. Iza nekog vremena mi više ne znamo, tko je začetnik ponavljane tvrdnje i napokon joj vjerujemo. Otuda dolazi začudna moć oglasa. Pošto smo čitali stotinu puta, hiljadu puta, da je najbolja čokolada čokolada X., počinjemo sebi uobražavati, da smo to čuli govoriti s više strana i napokon smo i sami o tomu uvjereni. Kad smo Čitali hiljadu puta, da je brašno Y. izliječilo najveće ličnosti od najtvrdokornijih bolesti, napokon ćemo ga i sami okušati, kad nas snadje ista bolest. Čitamo li uvijek u istim novinama, da je A pravi nitkov, a B vrlo pošten čovjek, najposlije smo i sami o tom uvjereni,

no dakako, ako ne čitamo često kakve druge novine protivnoga mišljenja, gdje se obratno tvrdi. Tvrdjenje i ponavljanje su sami za sebe dosta jaki, da se uzmognu pobijati.

Kad je neka tvrdnja dovoljno puta ponavljana i ako je ponavljanje jednodušno, kako to biva kod izvjesnih financijskih pothvata, dosta bogatih, da kupe sve glasove, nastaje ono, što se naziva strujom mišljenja i sad djeluje snažni mehanizam zaraze. U gomila imadu ideje, osjećaji, emocije, vjerovanja onu prenosivu moć, kakva je u mikroba. Taj je pojav vrlo prirodan, jer se može promatrati i kod samih životinja, čim su u gomili. Čim jedan konj u staji zarže, odmah mu se pridruže i drugi konji u istoj staji. Panika, ili kakvo komešanje ovaca odmah se prenosi na cijelo stado. Kod ljudi u gomili sve se emocije vrlo brzo prenose i u tome leži razlog brzini panike. Živčana poremećenja, kao na primjer ludilo, također se prenose. Poznato je, kako često obole duševno liječnici za umobolne. Nedavno su čak prikazani oblici ludila, kao agorafotija, koji se sa ljudi prenose na životinje.

Zaraz a ne zahtijeva istodobno prisuće pojedinaca na istoj točki, ono se može vršiti i u razmaku, pod utjecajem izvjesnih događaja, koji orijentiraju sve duhove u istom smislu i daju im karaktere, koji su specijalni gomilama, naročito onda, kad su duhovi pripravljeni udaljenim faktorima, koje sam više proučio. Tako se na priliku revolucionarna eksplozija godine 1848., koja je krenula iz Pariza , brzo raširila velikim dijelom Evrope i uzdrmala više monarhija.

Nasljedovanje, kojemu se pridaje toliko utjecaja u socijalnim pojavima, nije zapravo drugo, nego jednostavni efekt zaraze. Bu

dući da sam na drugom mjestu predočio njegov utjecaj, ograničit ću se ovdje na to, da ponovim, što sam rekao prije petnaest godina, a što su od onda razvili drugi pisci u svojim najnovijim djelima: »Sličan životinjama, čovjek je po prirodi sklon nasljedovanju. Po njega je nasljedovanje potrebom, ali pod uvjetom, da je to nasljedovanje lako. Ta potreba pridaje svu moć utjecaju onoga, što se naziva modom. Kad se radi o mišljenjima, idejama, književnim manifestacijama ili naprosto o toaletama, koliko ih se usudjuje, da se ne podvrgne njenoj vlasti? Gomile se ne vode argumentima, već modelima. U svako doba ima nekoliko individualiteta, koji udaraju svoj žig na akcije, koje nesvjesna masa nasljeđuje. No ne treba, da se ove individualnosti previše odale-čuju od primljenih ideja. Onda bi ih bilo preteško nasljedovati i utjecaj bi im spao na ništicu. U tome leži razlog, da ljudi, koji su previše superiorni svomu razdoblju, nemaju na nj nikakva utjecaja. Razmak je prevelik. S istog razloga Evropejci sa svim prednostima svoje civilizacije neznatno utječu na istočne narode, jer se od njih previše razlikuju..

»Dvojaka akcija prošlosti i uzajamnog nasljedovanja čini, da su najposlije svi ljudi istoga kraja i istoga doba toliko slični, da čak i oni, koji bi se od te sličnosti morali najviše odvajati, filozofi, naučenjaci i književnici, imadu u mislima i stilu neku porodičnu sličnost, koja omogućuje, da se odmah utvrdi vrijeme, kojemu pripadaju. Ne treba dugo govoriti s nekim čovjekom, a da se odmah razaberu njegove lektire, običajno zanimanje i milieu, u kojem živi.«¹) Zaraza je tako snažna, da nameće pojedincima ne samo izvjesna mišljenja, već i izvjesne načine osjećanja. Ova zaraza čini, da se u izvjesno doba preziru pojedina djela, kao na priliku T a n-h a u s e r, a kojima će se za nekoliko godina kasnije diviti čak i oni, koji su ih najviše opadali.

Mehanizmom zaraze, a nipošto rezoniranja, rasprostiru se mišljenja i vjerovanja gomila. U krčmi se tvrdjenjem, ponavljanjem i zarazom učvršćuju sadašnja shvaćanja radnika, a ovako su se stvarala i inače sva vjerovanja gomila svih vijekova. Renan s pravom upoređuje

prve osnivače kršćanstva »sa socijalistama-radnicima, koji šire svoje ideje iz krčme u krčmu«. Već je i Voltaire

1) Gustav le Bon: L'homme et les Societes, sv. II. str. 116,
1881.

73

s obzirom na kršćansku religiju primijetio, da ju je »samo najniža rulja prigrlila za više od prvih stotinu godina.«

Primjećuje se, da u primjerima, analognim onima, koje sam upravo naveo, zaraza, pošto se vršila u pučkim slojevima, prelazi u više slojeve društva. U današnje doba opažamo to kod socijalističkih doktrina, koje počinju predobivati one, koji su određeni, da im postanu prvom žrtvom. Mehanizam zaraze tako je moćan, da se pred, njegovom akcijom gubi osobni interes.

I zato se svako mišljenje, koje je postalo popularno, napokon nameće s velikom snagom i najvišim socijalnim slojevima, makar kako je možda očita apsurdnost pobjedničkog mišljenja. U tome ima neka reakcija nižih društvenih slojeva na više slojeve, koja je s tim čudnovatija, što vjerovanja gomile uvijek više ili manje pro-ističu iz neke više ideje, koja je često ostala bez utjecaja u okolini, u kojoj je nikla. Tu višu ideju preuzimaju vodje, koje je općinila, preobliče je i ustroje sektu, koja je iznova preobliči, a zatim širi gomilama, koje je sve više izobličuju. Kad napokon postane popularnom istinom, ona se na neki način natrag vine svomu vrelu i utječe tada na više slojeve naroda. Tako u poslijetku inteligencija vodi svijet, ali ona ga uistinu iz daleka vodi. Filozofi, koji stvaraju ideje, odavna su se već vratili prahu, kad napokon djelovanjem mehanizma, što sam ga ovdje opisao, pobijedi njihova misao.

§ 3. — Prestiž.

Ono, što idejama, koje se rasprostranjuju tvrdjenjem, ponavljanjem i zarazom, daje vrlo veliku moć, ima svoj korijen u tome, što one napokon zadobiju tajanstvenu moć, koja se naziva: prestiž.

Sve, što god je vladalo svijetom, ideje ili ljudi, nametnulo se je poglavito onom neodoljivom silom, koju označuje riječ prestiž. Ovo je termin, čiji ukupni smisao razumijemo, no koji se previše raznoliko primjenjuje, da bi se mogao lako definirati. Prestiž može označivati izvjesne osjećaje, kao divljenje ili bojazan; ponekad se čak događa, da su mu i osnovkom, no on može postojati i bez njih. To su mrtvi i prema tomu bića, kojih se ne bojimo. Aleksandar, Caesar, Muhamed, Budha su na priliku takvi, koji imaju najviše prestiža. U drugu ruku ima bića ili fikcija, kojima se ne divimo, kao što su primjerice božanska čudovišta podzemnih hramova u Indiji, a koja nam se ipak čine, da su zaodjenuta velikim prestižem.

74

Prestiž je zapravo neka vrsta gospodovanja, što ga neki pojedinac vrši na naš duh, kakvo djelo ili ideja. Ovo gospodstvo paralizira sve naše kritičke podobnosti i puni nam dušu udivljenjem i poćitanjem. Izazvani osjećaj n'e može se protumaćiti, kao ni svi osjećaji, no on mora biti iste vrste kao što je i fascinacija, kojoj je magnetizirani subjekt podlegao. Prestiž je najmoćnije sredstvo svakog gospodstva. Bogovi, kraljevi i žene ne bi nikad bili bez njega vladali.

Različite vrste prestiža mogu se svesti na dva glavna oblika: stečeni prestiž i prestiž osobni. Stečeni prestiž je onaj, što ga daju ime, imetak, reputacija. Ovaj može biti neovisan o osobnom prestižu. Osobni prestiž naprotiv nešto je individualno, što može postojati zajedno s reputacijom, slavom, imutkom i biti po njima učvršćeno, no što može i bez njih postojati.

Stečeni prestiž ili umjetni, mnogo je rasprostranjeniji. Samom činjenicom, da pojedinac ima izvjesni položaj, posjeduje izvjesni imetak, ili ima kakve naslove, dobiva svoj prestiž, makar kako mu je ništeta osobna vrijednost. Vojnik u odori, sudac u crvenoj halji imadu uvijek prestiž. Pascal je vrlo dobro opazio potrebu, da suci nose vlasulje i halje. Bez toga bi izgubili tri četvrti svoga autoriteta. I najbjesniji se socijalist malo uzbuni, kad vidi princa ili markiza, a dostaje usvojiti takve naslove, da se izmami trgovcu, sve, što god se hoće.¹⁾ »U raznim prilikama nisam obraćao pažnje na osobiti zanos, koji oblada najtrježnijim Englezima, kad dodju u dodir ili ugledaju kojega engleskoga para .

»Ako je samo njegovo stanje u skladu s njegovim rangom, oni ga već unaprijed vole i kad se nadju pred njim, s oduševljenjem podnose sve od njega. Vidi se, kako se rumene od slasti, kad im se približi, a kad ih nagovori, kako im se od radosti lica još više rumene, a oči neobično krijese. Oni imadu lordove tako reći u krvi, kao Španjolci ples, Nijemci glazbu, a Francuzi revoluciju. Njihova strast za konje i Shakespeare-a je manje žestoka, a zadovoljstvo i ponos, kojim ih to prožima, manje temeljito.

»Knjiga o plemstvu« ima znatnu prodju i svagdje čete naći, kako je svijet kao bibliju čita.«

1) Ovaj utjecaj naslova, vrpca, odora na gomile nalazi se kod svih naroda, pa i kod onih, u kojih je osjećaj osobne neovisnosti najviše razvijen. U tom pogledu navodim zanimljivo mjesto iz knjige nekog putnika o prestižu izvjesnih ličnosti u Engleskoj.

Prestiž , o kojem sada govorim, je onaj, koji vrš e osobe; pored ovoga može se postaviti prestiž, što ga vrš e mišljenja, literarn a ili umjetnička djela itd. Često to nije ništa drugo, nego akumulirano ponavljanje. Historija, naročito literarna i umjetnička historija, sadržavaju samo ponavljanje jednog istog suda, koje nitko ne kuša kontrolirati, svatko ponavlja, što je učio u školi, pa ima imena i stvari, kojih se nitko ne bi usudio da dirne. Modernomu je čitaocu lektira Homera bez sumnje vrlo dosadna, no tko bi se to usudi izreći ? Partenon u svom sadašnjem stanju jedna je razvalina bez ikakve zanimljivosti, no on ima takav prestiž, da ga nitko ne gleda onakva, kakav jest, već u pratnji njegovih hi-storičkih uspomena. Svojina je prestiža, da sprečava, da se stvari vide onako, kakve jesu i da paralizira svaki sud. Gomile uvijek, a pojedinci vrlo često trebaju, da o svakoj stvari dobiju gotovo mišljenje. Uspjeh tih mišljenja neovisan je o dijelu istine ili zablude, Sto ih sadržavaju, on ovisi samo o njihovom prestižu.

Sad dolazim na osobni prestiž. On je sasvim druge naravi, nego li umjetni ili stečeni prestiž, koji sam prije predočio. To je neovisna podobnost od svih naslova, autoriteta, kakvu posjeduje malo ljudi i koja im omogućuje, da s magnetskom silom opčinjaju one, koji ih okružuju, pa i onda, ako su im ovi socijalno ravni i nemaju nikakvog običnog sredstva gospodstva. Oni nameću svoje ideje, svoje osjećaje onima, koji ih okružuju i sve im se pokorava, kako se divlja zvijer pokorava krotiocu, kojega bi mogla lako progutati.

Veliki vodje gomila, kao Budna, Isus , Muhamed, djevica Orleanska, Napoleon, posjedovali su visok stepen ovoga prestiža, te su naročito njime predobivali. Bogovi, heroji i dogme nameću se, a ne pretresaju se ; oni se gube, čim se uzmu u pretres.

Velike ličnosti, koje sam spomenuo, imale su ovu svoju moć opčinjanja već prije, nego što su postale slavne, a ne bi to nikad bile postale bez nje. Očito je na primjer, da je Napoleon na zenitu svoje slave vršio samom činjenicom svoje moći golem prestiž ; no tim je prestižem bio donekle obdaren i onda, dok još-nije imao vlasti i bio potpuno nepoznat. Kad je, kao neznani general, bio iz protekcije

poslan, da zapovijeda vojskom u Italiji, zapao je među iskusne stare generale, koji su se spremali, da mladomu nađošlici, kojega im je poslao direktorij, pripreme nemili doček. I od prvoga časa, od prvoga susreta, bez riječi, bez gesta, bez prijetnja, na prvi pogled budućega velikoga čovjeka, bili su ukroćeni. Taine iznosi po savremenim memoarima zanimljiv opis toga susreta.

»Divizijski generali, među njima Augereau, uzorak junačkih i krutih bojovnika, ponosan sa svog visokog stasa i junaštva, dodjoše u glavni stan vrlo loše raspoloženi prema malomu skorojeviću, kojega im je Pariz poslao. Po opisu, koji su o njemu dobili, Augereau je isprva bijesan, nepokoran: taj skorojević je ljubimac Barrasov, vendemijerski general, ulični general, smatran za medvjeda, jer je uvijek sam i zaduben u misli, neznatno lice, reputacija za matematičara ili sanjara! Kad su ih uveli, Bonaparte ih pusti, da čekaju. Napokon osvane, opasan sabljom, s kapom na glavi i objasni im svoje dispozicije, dade im naloge i otpusti ih. Augereau ostade bez riječi i tek na polju se sabere i udari u svoje obične psinke; on priznaje, da mu to g... . od generala ulijeva strah, ne može shvatiti silu, koja ga je već na prvi pogled prevladala.«

Postavši velik čovjek, njegov je prestiž rastao sa svom slavom njegovom i postao gotovo ravan prestižu božanstva prema vjernicima. General Vandamme, revolucionarni bojovnik, još brutalniji i energičniji od Augereau-a, rekao je o njemu maršalu d'Ornanu, godine 1815., jednog dana, kad su se zajedno uspinjali stubištem Tailerija: »Taj me djavo od čovjeka opčinja nekom čarobnom silom, koje i sam ne mogu shvatiti. I ja, koji se ne bojim ni Boga ni djavla, gotovo drhćem kao dijete, kad mi se približi i on bi me mogao nagnati, da se provučem kroz usku iglu, da se bacim u vatru.«

Napoleon je jednako opčinjao sve, koji su mu se približili. 1)

1) Vrlo svijestan svoga prestiža, Napoleon je znao, da ga uvećaje postupajući kao s konjušarima s velikim ljudima, koji su ga okruživali

i medju kojima je bilo više onih glasovitih konven-tovaca, koji su tako dugo terorizirali Europu. Savremeni opisi puni su činjenica, značajnih po tu točku. Jednog dana, u punom državnom vijeću, Napoleon se grubo okosnu na Beugnota, postupajući s njim, kao s kakvim slugom. Proizvevši dojam, on mu se približi i reče: »No, veliki šmokljane, jeste li, napokon našli glavu?« Na to se Beugnot, visok kao hrast, pokloni vrlo duboko i mali taj čovjek, podigavši ruku, uhvati ga za uho, »znak osobite milosti«, piše Beugnot, »familijarna gesta gospodara, koji postaje blagonaklon.« Takvi primjeri jasno predočuju, kako može prestiž izazvati nisko puzanje. Oni prikazuju i golemo preziranje velikoga despota prema ljudima, koji su ga okružavali i s kojima je postupao kao s »krmom za topove.«

Davous je kazao, govoreći o odanosti Mareta i o svojoj:

»Kad bi nam car obojici rekao: »Interesi moje politike zahtijevaju,

da se Pariz razori, a da nitko iz njega ne izađe ni umakne,

Maret bi bio zacijelo sačuvao tajnu, no ne bi se bio mogao spri

ječiti, da je ne oda, otposlavši iz grada svoju porodicu. A ja iz

straha, da se ne dozna, bio bih ostavio i ženu i djecu.«

Valja držati na umu ovu začudnu moć fascinacije, da se uzmogne shvatiti onaj divni povratak s Elbe; ono neočekivano zauzeće Francuske po osamljenom čovjeku, koji je imao pred sobom sve organizirane bile velike zemlje, za koju se moglo misliti, da joj je dozlogrdilo njegovo tiranstvo. Nije mu trebalo više, nego da pogleda generale, koji su bili poslani, da ga uhvate i koji su se zakleli, da će ga uhvatiti. Svi su mu se bez riječi potčinili.

»Napoleon se,« pisao je engleski general Wolseley, »iskrcao u Francuskoj gotovo sam i kao bjegunac s malog otoka Elbe, koji je bio njegovo kraljevstvo, te mu je uspjelo za nekoliko sedmica, bez prolijevanja krvi prevrnuti cijelu organizaciju vlasti u Francuskoj pod njenim legitimnim kraljem: da li se je ikad čudesnije potvrdila lična

snaga nekog čovjeka? Ali od početka do kraja ove vojne, koja je bila njegova posljednja, kolika li je sila, kojom je jednako uplivao na saveznike, prinudivši ih da slijede njegovu inicijativu i kako je malo trebalo, da ih satre!«

Napoleona je preživio njegov prestiž i rastao je i dalje. On je učinio carem jednog njegovog neznatnog nećaka. Gledajući, kako se danas iznova radja njegova legenda, vidi se, kako je ta velika sjena još uvijek moćna. Zlostavljajte ljude, kako vas je volja, po-koljite ih nekoliko milijuna, sve vam je dopušteno, ako u vas ima dosta prestiža i talenta, da ga uzdržite.

Ovdje sam naveo bez sumnje sasvim izuzetni primjer prestiža, no koji je trebalo navesti, da se predoči geneza velikih religija, velikih doktrina i velikih carstva. Bez vlasti, koja se nad gomilom vrši prestižem, ne bi ta geneza bila razumljiva.

No prestiž se ne temelji samo na osobnoj snazi, vojničkoj slavi i religioznom teroru, on može imati i čednije poreklo, pa još uvijek biti znatan. Naš vijek može dati više primjera. Jedan od najvećih, kojeg će se potomstvo sjećati od vijeka do vijeka, dat će historija onog slavnog čovjeka, koji je promijenio lice globa zemaljskog i trgovačke relacije, razdvojivši dva kontigenta. On je uspio u svom pothvatu svojom golemom voljom, ali i fascinacijom, koju je vršio nad svima, koji su ga okruživali. Da skrši jednodušnu protimbu, trebao se samo pokazati. On je čas govorio i pod dojmom

dara, Što ga je rasprostirao, postajali su mu protivnici prijateljima. Naročito Englezi pobijali su uporno njegovu osnovu, no trebao se samo pojaviti u Engleskoj, da dobije sve glasove. Kad je kasnije prolazio kroz Southampton, zvonjela su mu u slavu sva zvona i danas mu Engleska diže spomenik. »Pošto je sve pobijedio, ljude i stvari, baruštine, hridi i pijesak,« nije više vjerovao u poteškoće i htio Suez ponoviti u Panami. Počeo je s istim sredstvima, no snašla ga starost i uostalom: vjera, koja pokreće brda, pokreće ih pod uvjetom, da nisu previsoka. Brda s,u se oduprla i katastrofa, koja je nastala, uništila je blistavu aureolu slave, koja je ovjenčala junaka. Njegov

život predočuje, kako može rasti prestiž i kako može nestati. Pošto je u veličini dosegao najveće heroje historije, baciše ga sudovi njegove zemlje u red najnižih zločinaca. Kad je umro, ponesoše njegov osamljeni lijes kroz redove indiferentne gomile. Samo strani suvereni odali su poštu njegovom spomenu, kao jednomu od najvećih ljudi, što ih je historija po-znavala.1)

1) Bečki list »Neu e F r e i e Presse « upustila s e u pogledu Lessepsove sudbine u razmatranja vrlo ispravne psihologije, koju s toga razloga ovdje donosim: »Nakon osude Ferdinanda de Lessepsa nemamo više prava, da se čudimo tužnomu koncu Krištofa Kolumba. Ako je Ferdinand de Lesseps sljepar, onda je svaka plemenita iluzija zločin. Drevnost bi Lessepsov spomen bila ovjenčala aureolom slave i počastila ga vrčem nektara nasred Olimpa, jer on je promijenio lice zemlje i izvršio djela, koja upotpunjuju stvoriteljevo djelo. Osudivši Ferdinanda de Lessepsa, učinio se predsjednik apela-cionog suda besmrtnim, jer narodi će uvijek pitati za ime čovjeka, koji se nije bojao, da ponizi svoj vijek, zaodjevši kažnjeničkim odijelom starca, čiji je život bio na slavu njegovim savremenici.

»Neka nam se više ne pripovijeda o neumoljivoj pravdi, tu, gdje vlada birokratska mržnja protiv smionih, velikih djela. Narodi trebaju te odvažne ljude, koji vjeruju u same sebe i prelaze preko svih zapreka, bez obzira na vlastitu osobu. Genij ne može biti mudar, mudročću se nikad ne bi mogao proširiti krug ljudske aktivnosti.

«.. . Ferdinand de Lesseps poznao je pjanost slave i gorčinu poreza: Suez i Panama. Tu se srce buni protiv morala uspjeha. Kad je Lessepsu uspjelo, da spoji dva mora, častili su ga prinčevi i narodi; danas, kad se je slomio na kordiljerskim

No razni i primjeri, koje sam naveo, pokazuju krajnje oblike. Da se utvrdi u pojedinostima psihologija prestiža, trebalo bi te primjere postaviti na vrh niza, koji bi polazio od osnivača religija i carevina, do običnog pojedinca, koji kuša, da opsjeni svoje susjede novim odijelom ili kakvim odličjem.

Između najudaljenijih krajeva toga niza trebalo bi postaviti sve oblike prestiža u različitim elementima neke civilizacije: znanosti, umjetnosti, književnosti itd., pa bi se vidjelo, da on obuhvata osnovne elemente uvjerenja. Svijesno ili ne, biće, ideja ili stvar, koji imaju prestiža, bivaju putem zaraze odmah nasljedovani i nameću cijeloj generaciji izvjesne načine osjećanja i provodjenja njihove misli. Nasljedovanje je uostalom od veće česti nesvijesno i baš to ga čini potpunim. Moderni slikari, koji reproduciraju nejasne boje i ukočene položaje izvjesnih primitivnih bića, i ne slute, odakle dolazi njihovo nadahnuće; oni vjeruju u svoju vlastitu iskrenost, pa da nije jedan odličan majstor uskrisio ovaj oblik umjetnosti, bio bi on i dalje smatran samo s naivne i podredjene strane. Oni, koji ugledavši se u kakvog drugog umjetnika prvoga reda, mrče svoja platna ljubičastim sjenama, ne vide u prirodi više ljubičaste boje, nego što se je vidjelo prije pedeset godina, ali oni su sugestionirani osobnom i specijalnom impresijom slikara, koji je unatoč toj osobitosti umio steći veliki prestiž. U svim elementima civilizacije moglo bi se lako naći mnogo takvih primjera.

Iz prethodnog se vidi, da se u genezu prestiža mogu uplesti mnogi faktori: jedan od najvažnijih je uspjeh. Svaki čovjek, kojemu što uspije, svaka ideja, koja se nametne, prestaju već time biti osporavani. Da je uspjeh glavni osnov prestiža, dokazuje i to, da potonji gotovo uvijek s njim nestaje. Heroj, kojemu je gomila sinoć klicala, bit će sutradan izložen ruglu, ako ga je zadesio neuspjeh. Reakcija će biti s tim življa, što je prestiž bio veći. Gomila tada smatra palog junaka sebi ravnim, pa se osvećuje, što se je klanjala pred nadmoćnošću, koje mu više ne priznaje.

Kad je Robespierre dao rubiti glave svojim drugovima i mnogim savremenici, imao je golem prestiž. Kad mu je neko-hridima, on je obični sljepar.. . U tome je ra t društvenih klasa, negodovanje birokrata i namještenika, koji se osvećuju kaznenim zakonikom onima, koji su se htjeli izdići iznad druge.. . Moderni se zakonodavci nalaze u zabuni pred tim velikim idejama ljuskoga genija; javnost ih još manje shvaća i onda je lako državnomu odvjetniku dokazati, da su Stanlev ubojica, a Lesseps varalica.«

80

liko glasova otelo moć, izgubio je odmah i prestiž, pa ga je gomila pratila na gilotinu s isto toliko kletava, kao što je jučer pratila njegove žrtve. Vjernici uvijek s bijesom razbijaju kipove svojih starih bogova.

Prestiž, koji je neuspjehom uništen, naglo iščezava. On se također može trošiti diskusijom, ali na vrlo spor način. No efekat ovog postupka vrlo je siguran. Prestiž, o kojemu se pretresa, nije više prestiž. Bogovi i ljudi, koji su umjeli dugo čuvati svoj prestiž, nisu nikad trpjeli pretresanja. Tko hoće, da mu se gomile dive, mora uvijek ostati u razmaku.

ČETVRTO POGLAVLJE.

Granice promjenljivosti vjerovanja i mišljenja gomila.

§1 . Stalna vjerovanja . — Nepromjenjivost izvjesnih općenitih vjerovanja. — Ona su vodiči civilizacije. — Kako ih je teško iskorijeniti. — U čemu je netolerantnost vrlina za neki narod. — Filozofska apsurdnost nekog općenitog vjerovanja ne može biti na uštrb njegovom rasprostranju. — § 2. Pokretljivost mišljenja i gomila . — Krajnja pokretljivost mišljenja, koja ne potječu iz općenitih vjerovanja. — Prividne izmjene ideja i vjerovanja za vrijeme ni od jednog stoljeća. — Stvarne granice tih promjenljivosti.. — Elementi, na koje se odnosi promjenljivost. — Današnje nestajanje općenitih

vjerovanja i krajnja rasprostranjenost štampe čine u naše vrijeme mišljenja sve pokretljivijima. — Kako se mišljenja gomila o većini predmeta klone indiferentnosti. — Nemoć vlada, da upravljaju kao nekad mišljenjima. — Današnja razmrvljenost mišljenja sprečava njihovu tiraniju.

§ 1. — Stalna vjerovanja.

Između anatomskih karaktera bića i njihovih psiholoških karaktera postoji izravna paralelnost U anatomskim karakterima nalazimo izvjesne elemente nepromjenljive ili tako malo promjenljive, da je od potrebe trajanje geoloških vijekova, da se promijene, a kraj tih stalnih, nerazdvojivih karaktera opažaju se vrlo pokretljivi karakteri, koji se lako mijenjaju okolinom, umjećem uzgajatelja, katkad do toga stepena, da malo pažljivi posmatrač izgubi s vida osnovne karaktere.

Isti pojav nalazimo i kod moralnih karaktera. Pored psiholoških, nerazdvojivih elemenata nekog plemena nalaze se pokretni i promjenljivi elementi. I zato se kod proučavanja vjerovanja i mišljenja nekoga naroda uvijek može konstatirati vrlo stalan snov, na koji se nanižu mišljenja, koja su pokretna kao pijesak, koji pokriva hrid.

Vjerovanja i mišljenja gomila sačinjavaju prema tomu dvije odijeljene klase. Na jednoj su strani velika stalna vjerovanja, koja traju više vijekova i na kojima počiva cijela civilizacija, takva su na priliku bila nekad: feudalni pojmovi, kršćanske ideje, ideje reformacije, takva su danas: načela narodnosti, demokratske i socijalne ideje. Na drugoj su strani časovita i promjenljiva mišljenja, koja od veće česti proiztiču iz općenitih pojmova: takve su teorije, koje u izvjesno vrijeme vode umjetnost i književnost, kao što su

na priliku one, koje su proizvele romantizam, naturalizam, mi-
sticizam itd. Ova su mišljenja od veće česti površna kao i moda,
pa se i jednako lako mijenjaju. To su oni sitni valovi, koji se ne
prestano nižu i nestaju na površini dubokog jezera.

Velika općenita mišljenja su sužena u broju. Njihov po-
stanak i njihova smrt čine za svako historičko pleme kulminativne
točke njegove historije. One su pravi kostur civilizacija.

Vrlo je lako usaditi u dušu gomila neko prolazno mišljenje, ali je vrlo
teško usaditi u nju trajno vjerovanje. A kad se potonje učvrsti,
jednako ga je teško razoriti. Ono se od veće česti može izmijeniti
samo uz cijenu žestokih prevrata. No ni revolucije nemaju te moći,
već ako vjerovanje nije izgubilo gotovo svu svoju vlast nad dušama.
Tada revolucije konačno uzdrmaju ono, što je već bilo gotovo
napušteno, no što je jaram navike sprečavao, da se sasvim napusti.
Revolucije, kad nastaju, zapravo su vjerovanja, koja nestaju.

Lako je razabrati dan, kad koje veliko vjerovanje treba da umre, to je
dan, kad se počinje pretresati njegova vrijednost. Budući da sva
općenita vjerovanja nisu drugo, nego fikcija, to se i svaka fikcija
može održati samo pod uvjetom, da ne bude podvrgnuta ispitivanju.

No i onda, kad je neko vjerovanje vrlo potreseno, uredbe,
koje iz njega potječu, čuvaju mu moć i vrlo lagano se gube. A
pošto to vjerovanje napokon sasvim izgubi moć, odmah se ruši
sve, što je ono podržavalo. Još nikad nije narodu bila dana vlast,
da mijenja svoja vjerovanja, a da nije podjedno bio osudjen, da
izmijeni sve elemente svoje civilizacije.

6

On ih mijenja, doklegod ne nadje novo općenito vjerovanje, koje bude prihvaćeno, a dotle živi u anarhiji. Općenita su vjerovanja nužni potporanj civilizacija, ona daju idejama smjer. Samo ona mogu prožimati vjerom i stvarati dužnost.

Narodi su uvijek osjećali korisnost toga, da stiču nova općenita vjerovanja i instiktivno su poimali, da im njihovo nestajanje znači čas dekadanse. Fanatički kult Rim bio je po Rimljane vjerovanjem, koje ih je činilo gospodarima svijeta i kad je ovo vjerovanje zamrlo, morao je umrijeti i Rim. I tek pošto su stekli neka vjerovanja, zajednička s barbarima, koji su razorili rimsku civilizaciju, mogli su dokučiti izvjesnu koheziju i izaći iz anarhije.

Narodi nisu bez razloga uvijek s netolerantnošću branili svoja uvjerenja. Ta netolerantnost, koja bi se s filozofskog gledišta uvelike mogla podvrgnuti kritici, predočuje u životu naroda najpotrebitiju vrlinu. Da osnuje ili uzdrži općenita mišljenja, srednji je vijek dizao more lomača, a u tome je razlog, zašto je toliko obretnika i novotara umrlo u očaju, da izbjegne mukama. Da brani općenita mišljenja, svijet se toliko puta stubokom uskomešao, i zato su pali, a i padat će milijuni ljudi na bojnemu polju.

Ima velikih poteškoća, dok se neko općenito vjerovanje učvrsti, no kad se jednom konačno učvrstilo, njegova je moć dugo nesavladiva, pa makar kako je velika njegova filozofska neispravnost, ono se nameće i najsvjetlijim duhovima. Ta nisu li evropski narodi više od petnaest vjekova smatrali neoborivom istinom religiozne legende,

koje su jednako barbarske,1) kad se pobliže prouče, kao i one o Molohu. Strašna apsurdnost legende o Bogu, koji se na svom sinu strašnim kaznama osvećuje za neposlušnost jednoga od svojih stvorenja, nije se kroz mnogo vijekova opažala. Najsnažniji geniji, kao Galilej, Newton, Leibnitz, nisu ni trenutka pretpostavljali, da bi se istinitost takvih dogmi mogla pretresati. Ništa ne predočuje bolje hipnozu, koju vrše općenita vjerovanja, no ništa i ne označuje bolje ponizujuće granice našega duha.

Čim se je neka nova dogma usadila u dušu gomila, postaje ona inspirator njenih uredbi, njenih umjeća i njenog vladanja. Vlast, koju tada ta dogma vrši nad dušama, jest apsolutna. Ljudi od djela ne misle na drugo, nego da je ostvare, zakonodavci je

1) S filozofskog gledišta barbarske! U praksi su one stvorile sasvim novu civilizaciju i kroz petnaest vijekova dočaravale čovjeku one rajske sanje i nade, kojih ne će više poznavati.

primjenjuju, filozofi, umjetnici, književnici bave se same time, da je izraze u raznim oblicima.

Iz osnovnih vjerovanja mogu niknuti poredne, časovite ideje, ali i one uvijek nose žig vjerovanja, iz kojeg su potekle. Egipatska civilizacija, evropska civilizacija srednjega vijeka, muslimanska, civilizacija Arapa, potječu iz sasvim malog broja religioznih vjerovanja, koja su udarila svoj žig na najmanje elemente tih civilizacija i koja omogućuju, da se odmah raspoznaju.

Tim općenitim vjerovanjima valja zahvaliti, što su ljudi svakoga doba okruženi mrežom tradicija, mišljenja i običaja, kojima se oni inače ne bi dali upregnuti u jaram, a koji im uvijek, pridavaju uzajamnu sličnost. Ljudima upravljaju i vode ih vjerovanja i običaji, koji potječu iz tih vjerovanja. Ona odlučuju najmanjim činima u našem životu i najneodvisniji duhovi ne misle, da im se otmu. Pravo je tirjanstvo ono, koje se nesvjesno vrši nad dušama budući da je ono jedino, koje se ne može suzbijati. Ti~ berije, Džingiskan, Napoleon bili su bez sumnje opaki tirjani, ali Mojsije, Budha, Krist, Muhamed, Luther

vršili su bez sumnje na dnu svoga groba kud i kamo dublji despotizam. Tirjanin se može urotom oboriti, ali što može urota protiv dobro učvršćenog vjerovanja? U svojoj žestokoj borbi protiv katolicizma i unatoč prividnom odobrenju gomila, kao i unatoč razornim postupcima, poput onih inkvizicije, naša je velika revolucija ostala pobijedjena. Jedini pravi tirjani, koje je čovječanstvo poznavalo, bile su uvijek sjene mrtvih ili iluzije, koje je ono sebi stvaralo.

Filozofska apsurdnost, koju često pokazuju općenita vjerovanja, nije nikad bila zaprekom njihovoj pobjedi. Ta pobjeda kao da je samo i moguća pod uvjetom, da ona sadržavaju neku tajanstvenu apsurdnost. Očita slaboća savremenih socijalističkih vjerovanja ne će ih spriječiti, da triumfiraju u duši gomila. Njihova prava inferiornost naprama svim religioznim vjerovanjima sastoji se samo u tome, što se ideal sreće, koji obećaju potonja, ima ostvariti tek u nekom budućem životu, pa njegovo ostvarenje nije nitko mogao osporiti. Ideal socijalističke sreće ima se ostvariti na zemlji, te će već prvi pokušaj ostvarivanja predočiti ništavost obećanja i novo će vjerovanje u isti mah izgubiti sav svoj prestiž. Njegova će moć rasti samo do dana, kad nakon slavlja otpočne praktično ostvarivanje. I u tome je razlog, što ova nova vjera, koja u početku kao i sve, koje su joj prethodile, vrši razornu ulogu, ne će kasnije moći, kao one prve, vršiti ulogu tvorca.

2. — Pokretna mišljenja gomila.

Iznad stalnih vjerovanja, kojih smo moć sada prikazali, nalazi se sloj mišljenja, ideja, misli, što se neprestano radjaju i umiru. Neke od njih traju samo po jedan dan, no i najvažnije rijetko preživljuju jednu generaciju. Već smo istaknuli, da su promjene, koje nastaju u tim mišljenjima, katkad više površne, nego stvarne i da uvijek nose žig plemenskih osobina. Proučimo li na priliku političke uredbe zemlje, gdje živimo, vidimo, da stranke prividno najopreznijih smjerova: monarhisti, radikali, imperijalisti, socijalisti itd. imadu sasvim identičan ideal i da taj ideal jedino odgovara duševnoj strukturi

našega plemena, jer se pod analognim imenima nalazi kod drugih plemena sasvim oprečan ideal. Osnov stvari ne mijenjaju imena, koja se daju mišljenjima, niti varava prilagodjivanja. Gradjani revolucije, prožeti latinskom literaturom i koji upirući oči u rimsku republiku, usvajahu njene zakone, njene liktorske snopiće i toge, te nastojahu, da nasljeđuju njene uredbe i primjere, nisu postali Rimljanima, jer su bili pod dojmom moćne historičke sugestije. Zadaća je filozofa, da ispita, što pod prividnim promjenama preostane od starih vjerovanja i da odvoji ono, što je ,u hitroj bujici mišljenja determinirano općenitim vjerovanjima i dušom plemena.

Bez ovog filozofskog kriterija moglo bi se misliti, da gomile često i po volji mijenjaju politička ili religiozna vjerovanja. Cijela historija, politička, religiozna, umjetnička, književna, kao da to uistinu potvrđuje.

Uzmimo na priliku samo vrlo kratko razdoblje iz naše historije, od godine 1790. do 1820., to jest trideset godina, trajanje jedne generacije. Tu ćemo vidjeti, kako gomile, isprva monarhističke, postaju vrlo revolucionarne, zatim vrlo imperialističke, a zatim opet vrlo monarhističke. U religiji prelaze one u isto doba s katolicizma na ateizam, zatim na deizam, iza čega se opet vraćaju najpretežnije ranijim formama katolicizma. A to nisu samo gomile, već jednako i svi, koji njima upravljaju. Moramo se čuditi gledajući, kako oni veliki Konventovci, zakleti neprijatelji kraljeva, koji zaziru od bogova i gospodara, postaju Napoleonu pokornim slugama, a zatim pobožno nose svijeće u procesijama pod Ljudevitom XVIII .

A kroz sedamdeset daljnjih godina kojih li i opet promjena u Mišljenjima gomila! »Perfidni Albion« s početka vijeka, postao je pod Napoleonovim nasljednikom saveznikom Francuske ; Rusija, koju smo u dva navrata napali oružanom silom i koja je toliko

povladjivala našim posljednjim jadima, odjednom se počela smatrati prijateljicom.

U književnosti, umjetnosti, filozofiji promjene su mišljenja još mnogo brže. Romanticizam, naturalizam, misticizam itd., redom se radjaju i umiru. Umjetnik i pisac, kojemu se još jučer pljeskalo, sutra je već duboko prezren.

No što vidimo, analizirajući sve te promjene, koje su prividno tako duboke? Sve one promjene, koje su oprečne općenitim mišljenjima i osjećajima plemena, vrlo kratkog su vijeka i skrenuta rijeka brzo poprima opet svoj tok. Mišljenja, koja nisu u vezi ni s kojim općenitim vjerovanjem niti plemenskim osjećajem i koja prema tomu ne bi mogla imati stalnosti, prepuštena su na milost i nemilost svakomu slučaju ili bolje reći najmanjim promjenama milieu-a. Obrazovana sugestijom i zarazom, ona su uvijek časovita; ona se radjaju i nestaju ponekad jednako brzo, kao pješčane sipine, što ih uobličiti vjetar na obali morskoj.

U naše je vrijeme skup pokretnih mišljenja gomila veći, nego što je ikad bio i to s tri različita razloga: Prvi je razlog, što stara vjerovanja, gubeći sve više svoju vlast, ne utječu više kao nekad na prolazna mišljenja, da im dadu izvjesni pravac. Nestanak općenitih vjerovanja ustupa mjesto množini posebnih mišljenja, koja su bez prošlosti i budućnosti.

Drugi je razlog, što moć gomila, postajući sve veća i veća, ima sve manje i manje protuteže za održanje ravnoteže, te se tako krajnja pokretljivost ideja, koju smo kod njih utvrdili, može slobodno očitovati.

Treći je razlog napokon današnja rasprostranjenost štampe, koja neprestano stavlja pred oči gomila najoprečnija mišljenja. Sugestije, koje svako od tih mišljenja može proizvesti, uništavaju odmah oprečne sugestije. Iz toga slijedi, da se svako mišljenje ne može rasprostraniti i da je osudjeno na vrlo kratak vijek. Ono je umrlo, prije nego što se moglo dosta rasprostraniti, da postane općenitim.

Iz ovih raznih uzroka proizašao je sasvim nov pojav u historiji svijeta, koji je vrlo značajan po savremeno doba, mislim naime nemoć vlada, da ravnaju mišljenjem.

Nekad, a taj nekad nije vrlo daleko, akcija vlada, utjecaj nekolicine pisaca i sasvim malenog broja novina, sačinjavahu prave regulatore javnog mišljenja. Danas su pisci izgubili svaki utjecaj, a novine su samo ogledalo mišljenja. Što se državnika tiče, oni

su daleko od toga, da upravljaju mišljenjem, oni samo nastoje, da ga slijede. Oni se boje mišljenja, koje katkad ide do terora i oduzima im svaku odredjenost pravca u držanju.

Prem a tomu mišljenje gomila teži, da sve više postane vrhovnim regulatorom politike. Ono danas nameće alijanse, kako smo netom vidjeli u alijansi s Rusijom, koja je isključivo proizašla iz popularnog pokreta. Vrlo je zanimljiv simptom, gledati danas pape, kraljeve i careve, kako se podvrgavaju interviewu, da u danom predmetu iznesu svoje mišljenje na ocjenu gomila. Nekad -se je moglo reći, da politika nije stvar osjećaja. Može li se to ustvrditi danas, gdje ju sve više vode impulsi nestalnih gomila, koje ne poznaju razum i koje može voditi samo osjećaj?

Što se tiče štampe, te nekadašnje vodilje mišljenja, ona je morala, kao i vlade, izbljediti pred silom gomila. Ona bez sumnje posjeduje znatnu moć, no samo zato, jer je ona isključivo refleks mišljenja gomila i njihovih neprestanih promjena. Pošto je postala jednostavnom agencijom za informacije, ona se odrekla toga, da nameće kakvu ideju ili doktrinu. Ona slijedi sve promjene javnoga mišljenja i potrebe konkurencije je obvezuju, da ih slijedi, jer će inače izgubiti čitaoce. Stari ugledni i nekad uplivni organi, kao Constitutionnel, Debats, Siecl e čija je proricanja prijašnja generacija pobožno slušala, iščeznuti su ili postali informativni listovi, isprepleteni zanimljivim kronikama, mondainim brbljarijama i finansijskim reklamama. Koji bi danas list bio dosta bogat, da bi mogao dopustiti svojim urednicima osobna mišljenja i koju bi vrijednost imala ta mišljenja kraj čitalaca, koji traže samo informacije ili zabave i koji iza svake preporuke naslućuju spekulanta. Ni kritika nema više moći, da protura kakvu knjigu ili po-zorišni komad. Ona im može naškoditi, ali ne može koristiti. Novine su toliko

Svjesne beskorisnosti svega, što je kritika ili osobno mišljenje, da su pomalo dokinule literarne kritike, ograničivši se samo na to, da navedu naslov knjige s dva ili tri retka reklame, a za dvadeset godina dogodit će se po svojoj prilici isto i s kazališnom kritikom.

Danas je postalo bitnim poslom štampe i vlada : uvrebat i mišljenje. Kakvo je djelovanje proizveo koji događaj, zakonski predlog, politički govor, ovo im treba neprestano doznati, a to nije laka stvar, jer ništa nije tako pokretljivo i promjenljivo, kao misao gomila i ništa nije tako često, kao vidjeti, da gomile s ana-temom primaju ono, što su sinoć s klicanjem pozdravljale.

Ovo potpuno odsuće pravca u mišljenju i ,u isto doba raspadanje općenitih vjerovanja, urodilo je, kao konačnim rezultatom, potpunim razmravljenjem svih uvjerenja i sve većom indiferentnošću gomila naprama svemu, što se ne odnosi na njihove neposredne interese. Pitanja doktrina, kao što je socijalizam, dobivaju uistinu uvjereni braniče samo u najnepismenijim slojevima, na priliku: među rudarskim i tvorničkim radništvom. Mali gradjanin i radnik, koji je barem donekle polazio školu, postao je skeptik ili se barem ne će da gane.

Evolucija, koja se je na taj način kroz dvadeset i pet godina izvršila, upravo je frapantna. U prethodnom razdoblju, koje nije baš daleko, imala su još mišljenja općenitu orijentaciju; ona su proizlazila iz usvojenja nekog osnovnog vjerovanja. Samom činjenicom, što je netko bio monarhist, imao je u historiji, kao i u znanosti izvjesne vrlo određene ideje, — a samom činjenicom, da je bio republikanac, imao je sasvim oprečne ideje. Monarhist je znao, da je samo sobom razumljivo, da čovjek ne potječe od majmuna, a republikanac je jednako pouzdano znao, da potječe. Monarhist je morao govoriti o revoluciji s grozom, a republikanac s počitanjem. Bilo je imena, kao Robespierre i Marat, koja je trebalo izricati pobožna lica, a bilo je i drugih, kao Cezar, August, Napoleon, koja se nisu smjela promrsiti bez pogrda. Ovaj naivni način shvaćanja bio je općenit, ne izuzevši ni samu našu Sorbonu.1) Danas, pred diskusijom i analizom, gube

sva mišljenja svoj prestiž; njihova oštrina brzo otupi, a vrlo malo ih ostane, koja bi nas mogla zagrijati.

Ne žalimo mnogo ovu općenitu razmrvljenost mišljenja! Da je to simptom dekadanse u životu nekog naroda, ne može se ospo-1) Izvjesne stranice knjiga naših zvaničnih profesora vrlo su zanimljive u tom obziru i pokazuju, kako je našom sveučilišnom izobrazbom slabo razvijen kritički duh. Kao primjer ću navesti slijedeće retke izvadjene iz »Francuske revolucije« jednog bivšeg profesora povijesti na Sorboni, koji je bio i ministar prosvjete: »Zauzeće bastilje kulminirajuće je djelo ne samo u povijesti Francuske, već i čitave Evrope. Njime se počinje nova historija svijeta!«

Što se Robespierrea tiče, doznajemo iz iste knjige, da je

»njegova diktatura proizašla iz općeg mišljenja, uvjerenja i moralnog autoriteta; ona je bila u neku ruku pontifikat u rukama kreposna čovjeka!« (Str. 91. i 220.)

riti . Nema sumnje, da vidoviti ljudi, apostoli, vodje, ukratko : oni, koji su čvrsto uvjereni, imadu drugu moć, nego oni, koji sve negiraju, kritičari i nehajnici; no ne zaboravimo, da bi uz današnju moć gomila, ako bi jedno jedino mišljenje zadobilo dovoljno prestiža, da se svima nametne, ono doskora bilo zaodjeveno tolikom tiranskom vlašću, da bi mu se brzo moralo sve pokloniti i da bi za dugo bilo zaključeno doba slobodnog pretresanja. Gomile ponekad predstavljaju mirne gospodare, kakvi su bili u svoje doba Helio-gabal i Tiberije, no one imadu i bijesnih hirova. Kad je neka civilizacija zrela, da im padne u ruke, ona je previše izložena slučaju, a da bi mogla dugo potrajati. Ako bi išta moglo malo usporiti čas uništenja, bila bi to upravo krajnja pokretljivost mišljenja i sve veći nehaj gomila prema svakom općenitom vjerovanju.

Polazna točka bit će nam obično mnoštvo. Najniži se oblik mnoštva javlja, kad je ono sastavljeno od pojedinaca, koji pripađaju raznim plemenima. U ovoga nema drugih zajedničkih veza, nego volja poglavice, koja se više ili manje štuje. Kao tip takvih mnoštava mogu se postaviti barbari sasvim različitih porekla, koji su više vijekova provaljivali u rimsko carstvo.

Iznad ovih množina različitih plemena nalaze se one, koje su pod utjecajem izvjesnih faktora stekle zajedničke karaktere i napokon sačinile pleme. One će predočiti specijalne značajke gomila, no ovim će značajkama više ili manje gospodovati plemenske osobine.

Ove dvije kategorije množina mogu se pod utjecajem faktora, koje smo u ovom djelu proučili, pretvoriti u organizirane ili psiho-, loške gomile. U tim organiziranim gomilama moći ćemo utvrditi slijedeću razdiobu:

TREĆA KNJIGA.

Klasifikacija i opis raznih kategorija gomili

PRVO POGLAVLJE.

Klasifikacija gomila.

Općenita razdioba gomila. — Njihova klasifikacija. — § 1. Heterogen e gomile . — Kako se one razlikuju. — Utjecaj plemena. — Duša gomile jest to slabija, što je jača duša plemena.

- Duša plemena predočuje stanje civilizacije, a duša gomile stanje barbarstva. — § 2. Homogen e gomile . — Razdioba homogenih

gomila. — Sekte, kaste i klase.) Naprijed smo opisali općenite karaktere, koji su zajednički psihološkim gomilama. Ostaje nam, da iznesemo posebne karaktere, koji se priključuju općim karakterima, prema raznim kategorijama zajednica, kad se one, pod utjecajem podesnih podražaja promiseću u gomilu.

Pozabavimo se najprije s nekoliko riječi klasifikacijom gomila.

1. Anonimne . (Na priliku ulične

A. Gomile gomile.)

heterogene 2. Neanonimne . (Porote, parla-

mentarne skupštine itd.)

1. Sekte . (Političke sekte, religi-

ozne sekte itd.)

B. Gomile 2. K a s t e. (Vojnička kasta, sveće-homogene nička kasta, radničke kaste itd.) 3. Klase . (Gradjanska klasa, se-

ljačke klase itd.)

Označimo s nekoliko riječi razne karaktere ovih različitih kategorija gomila.

§ 1. — Heterogene gomile.

Ovo su one zajednice, kojih smo karaktere ispitali u ovoj knjizi. One se sastoje od bilo kakvih pojedinaca, bez obzira na za- nimanje i inteligenciju.

Znamo, da se samom činjenicom, kad ljudi sačinjavaju uzbu-djenu gomilu, njihova zajednička psihologija bitno razlikuje od njihove individualne psihologije i da ih ni inteligencija ne izu- zima iz toga

razlikovanja. Vidjeli smo, da u zajednicama inteligencija ne igra nikakve uloge. Tu rad je samo nesvjesni osjećaji.

Jedan osnovni faktor, pleme, čini, da se različite heterogene gomile dosta duboko međusobno razlikuju.

Već smo se više puta navratili na ulogu plemena, pa smo predložili, da je ono najmoćniji od svih faktora, podobnih, da određuju akcije ljudi. Ono jednako očituje svoju akciju u karakterima gomila. Gomila, sastavljena od makar kakvih pojedinaca, ali samih Engleza ili Kineza, duboko će se razlikovati od druge gomile, sastavljene također od makar kakvih pojedinaca, ali različitih plemena: na priliku Rusa, Francuza, Španjolaca.

Duboke razrožnosti, koje u načinu osjećanja i mišljenja stvara kod ljudi nasljednu duševni sastav, izbijaju neposredno, čim prilike, koje su uostalom dosta rijetke, skupe u istu gomilu, u prilično jednakim razmjerima, pojedince raznih narodnosti, makar kako su prividno istovjetni interesi, koji su ih sakupili. Pokušaji socijalista, da na velikim kongresima sjedine predstavnike radničkoga pučanstva svih zemalja, dovadjali su uvijek do najbjesnijih nesuglasica. Latinska gomila, bila ona makar koliko revolucionarna ili konzervativna, apelirat će, da ostvari svoje zahtjeve, na posredovanje države. Ona je uvijek centralistička i više ili manje cezari-stička. Engleska ili američka gomila naprotiv, ne poznaje državu i apelira samo na privatnu inicijativu. Francuska gomila drži se u prvom redu jednakosti, a engleska gomila slobode. I baš te plemenske razlike čine, da ima gotovo isto toliko oblika socijalizma i demokracije, koliko i narodnosti.

Duša plemena gospoduje potpuno dušom gomile. Ona je moćni supstrat, koji postavlja granice njenim oscilacijama. Smatrajmo kao bitan zakon, da se niži i karakter i gomila to manje ističu, što je jača duša plemena. Stanje gomile i gospodstvo gomile jest barbarstvo i povratak u barbarstvo. Dobivajući solidno sastavljenu dušu, pleme se sve više otkida ispod nepromišljene vlasti gomila i izlazi iz barbarstva.

Osim plemena, mogla bi za heterogene gomile postaviti jedina važna klasifikacija samo time, da se razluče u anonimne gomile, te u neanonimne gomile, kakve su parlamentarne skupštine i porote. Osjećaj odgovornosti, kojega kod prvih nema, a kod drugih je razvijen, daje njihovim činima često vrlo različite orien-tacije.

§ 2. — Homogene gomile.

Homogene gomile sadržavaju: 1. sekte , 2. kaste , 3. klase .

Sekt a označuje prvi stepen u organizaciji homogenih go-mila. Ona obuhvata pojedince ponekad vrlo različita odgoja, zanimanja, milieu-a, koje medjusobno ne veže ništa osim njihovog vje rovanja. Takve su na priliku religiozne i političke sekte.

Kast a predočuje najviši stepen organizacije, za koji je go

mila podobna. Dok sekta obuhvata pojedince vrlo različitih zani

manja, odgoja, milieu-a, vezane samo zajedničkim vjerovanjem,

obuhvata kasta samo pojedince istoga zanimanja i dosljedno tomu

gotovo sasvim sličnog odgoja i milieu-a. Takve su na priliku voj

nička i svećenička kasta.

Klas u sačinjavaju pojedinci raznih porekla, sakupljeni: ne zajedničkim vjerovanjem, poput članova sekte, ni zajednicom zvaničnih zanimanja, kakvi su članovi kaste, već izvjesnim vrlo sličnim interesima, životnim navikama i odgojem. Takve su na priliku kasta gradjanska, poljoprivredna itd.

Budući da se u ovom djelu bavim samo heterogenim gomilama, ostavljajući studij homogenih gomila (sekta, kasta i klasa) za drugu knjigu, ne ću se ovdje zaustavljati na karakterima potonjih. Studij heterogenih gomila pako ograničit ću na proučavanje nekih odredjenih kategorija gomile, izabranih kao tipove.

DRUGO POGLAVLJE.

Tako zvane kriminalne gomile.

Tako zvane kriminalne gomile. — Gomila može biti legalno, no ne psihološki kriminalna. — Potpuna nesvjesnost čina gomila.

— Razni primjeri. — Psihologija septembrista. — Njihov način mišljenja, njihova osjetljivost, njihova krvožednost i njihova moralnost.

Kad gomile nakon izvjesnog razdoblja uzbudjenja, zapadnu u stanje običnih nesvjesnih automata, vodjenih sugestijama, tad ih ja očito teško kvalificirati, no ni u jednom slučaju ne valja ih kvalificirati kao kriminalne. Ovaj pogrešni naziv ostavljam samo zato, jer je posvećen najnovijim psihološkim istraživanjima. Iz vjesni čini gomila zacijelo su kriminalni, ako se promatraju sami za sebe, no i onda s istim pravom, kao i čin tigra, koji je progutao kakvog Hinduza, pošto je najprije pustio svojim malima, da ga malo izmrcvare, da se pozabave.

Zločini gomila imadu redovito svoj motiv u nekoj moćnoj sugestiji i pojedinci, koji su u njima učestvovali, uvjereni su, da su se pokoravali dužnosti, što nikako nije slučaj kod običnih zločinaca.

Historija zločina, koje su gomile počinjale, dokazuje gornje navode.

Kao tipičan primjer može se navesti ubojstvo ravnatelja bastilje de Launaya. Pošto je tvrđava bila zauzeta, dobivao je ravnatelj, okružen vrlo uzbudjenom gomilom, sa svih strana udarce. Predlagalo se, da se objesi, da mu se odrubi glava ili da se pri-veže za konjski rep. Dok se je branio, udari on iz nepažnje nogom jednoga od prisutnih. Netko predloži i njegova sugestija bude odmah po gomili prihvaćena i burno pozdravljena, da naime onaj, kojega je ravnatelj udario nogom, odrubi potonjemu glavu.

»Ovaj, kuhač bez mjesta, koji je u dokolici pošao do bastilje, da vidi, što se događa, pomisli, da je čin, što se općenito predlaže, rodoljuban i da će zaslužiti kolajnu, uništivši onog čovjeka. I on ga udari sabljom, koju su mu predali, po golom vratu, no kad tupa sablja nije sjekla, izvadi on iz džepa mali nož sa crnim drškom i (kao kuhač umio je rezati meso) sretno izvri i svoj posao. Ovdje se jasno vidi više spomenuti mehanizam. Pokoravanje sugestiji, koja je s tim moćnija, što je zajednička, uvjerenje ubice, da je počinio vrlo zaslužno djelo i uvjerenje s tim prirodnije, što mu sugradjani jednodušno povladjuju. Sličan se čin može kvalificirati kriminalnim s psihološkog, no ne može s legalnog stajališta.

Općeniti karakteri tako zvanih kriminalnih gomila su oni isti, koje smo konstatirali kod svih gomila: sugestivnost, lakovjernost, pokretljivost, pretjerivanje ,u dobrim i zlim osjećajima, očitovanje izvjesnih oblika moralnosti itd.

Sve ove karaktere naći ćemo i kod jedne od gomila, koje su u našoj historiji ostavile najcrnje uspomene: kod septembrista. Ona uostalom pokazuje mnogo sličnosti s gomilama, koje su skrivile Bartolomejsku noć. Pojednosto prepuštam Taine-ovom opisu, koje je on crpao iz savremenih memoara.

Ne zna se pouzdano, tko je izdao odredbu ili sugerirao, da se isprazne tamnice i pokolju uapšenici. Bio to Danton, kako je vjerojatno ili koji drugi, ne dolazi u obzir; jedina činjenica, koja nas

zanimaju, sastoji se u snažnoj sugestiji, koju je primila gomila, koja je imala izvršiti pokolj.

Gomila, koja je to imala učiniti, sastojala se od tri stotine ljudi i sačinjavala potpuni tip heterogene gomile. Izuzevši neznatni broj zvaničnih lupeža, sastojala se od trgovčića i obrtnika svih struka: postolara, bravara, vlasuljara, zidara, slugu, služnika itd. Pod utjecajem primljene sugestije, oni su, kao i gornji kuhač, potpuno uvjereni, da vrše domoljubnu dužnost. Oni su vršili dvojaku funkciju, sudaca i krvnika, no nisu se ni u kojem pogledu smatrali zločincima.

Prožeti važnošću svoje dužnosti, započeh posao obrazovanjem nekoga suda i neposredno iza toga javio se duh jednostranosti i jednako jednostrane pravičnosti gomila. Vidjevši, kolik je broj optuženih, bude odmah na početku zaključeno, da se plemići, svećenici, časnici, kraljevi sluge, to jest sve osobe, koji su već svojim zvanjem u očima dobrog rodoljuba dokazale svoju krivnju, hrpimice pokolju, bez posebne odluke. Ostalima će se suditi po licu i reputaciji. Primitivnoj savjesti gomile bilo je na taj način udovoljeno i sad je ona mogla sasvim legalno pristupiti pokolju i dati oduška svojim krvožednim nagonima, kojih smo genezu na drugom mjestu predočili i koje zajednice mogu uvijek razviti do vrlo visokog stepena. Oni međutim ne će spriječiti — što je već pravilo kod gomila — da se ne očituju i drugi, suprotni osjećaji, koji ih prate, kao što je osjetljivost, koja je često jednako pretjerana, kao i krvožednost.

»Oni imaju ekspanzivnu simpatiju i naglu osjetljivost pariških radnika. U tamnici Abbay jedan od njih, doznajući, da su uapšenici bili dvadeset i šest sati bez vode, htjede da utuče tamničara, kojega je teretio propust i bio bi to i učinio, da se nisu sami uapšenici za nj zauzeli. A kad je koji uapšenik bio riješen krivnje (po njihovom improviziranom sudu), sve ga je oduševljeno grlilo, stražar i i krvnici, sve mu je mahnito pljeskalo i zatim se opet latiše posla, da redom ubijaju. Za vrijeme pokolja neprestano je vladala neka ljubezna veselost. Plesali su i pjevali oko lešina, dijelili klupe, »za dame«, koje su bile sretne, gledajući, kako se ubijaju aristokrati. Oni su i dalje dokazivali neku specijalnu pravičnost. Kad se jedan ubica

potužio, da su u Abbayu dame predaleko smještene, da dobro ne vide i da bi neki od prisutnika takodjer htjeli uživati, mlateći aristokrate, oni dadoše pravo ovom prigovoru i narediše, da se žrtve lagano vode izmedju dva reda prisutnika, no da ih ovi smiju udarati samo tupim bridom sablje, da produlje kazan. Iz tamnice La Force izveli su žrtve sasvim nage, mrcvarili ih pol sata, a zatim, pošto je svatko sve dobro vidio, dotukli ih, rasporivši im trbuh.

Ovi su krvnici u ostalom vrlo skrupulozni i očituju moralnost, za koju smo već istaknuli, da postoji u grudima gomila. Oni ne će, da se domognu novca i dragocjenosti žrtava, već ih nose na stol odbora.

U svim njihovim činima nalaze se uvijek one primitivne forme razmatranja, koje su značajne po dušu gomila. Pošto su tako poubijali 1200 do 1500 neprijatelja naroda, netko primijeti i njegova bi sugestija odmah prihvaćena, da ostale tamnice, u kojima se nalaze stari prosjaci, skitnice, maloljetni uapšenici, hrane zapravo ljude, koji badava jedu, te da bi bilo dobro, da se i ovih riješe. Uostalom i medju njima ima zacijelo neprijatelji naroda, kao što je na priliku gospodja Delarue, udovica nekog tro-vatelja. »Ona mora biti bijesna, što je u zatvoru; kad bi mogla, zapalila bi Pariz; bit će, da je ona to rekla, ona je to i rekla! Metimo još malo!« Objašnjenje se učini očevitim i oni su i ove uapšenike redom poklali, ne izuzevši ni pedesetak djece u dobi od dvanaest do sedamnaest godina, koja bi uostalom kasnije mogla postati neprijateljima naroda, zarad čega je u očevitom interesu, da ih se riješi.

Iza jedne sedmice rada bilo je sve svršeno i ubice su mogli misliti na odmor. Duboko uvjereni, da su stekli zasluge za otadžbinu, podjoše,

da od vlasti traže nagradu; najgorljiviji išli su tako daleko, da su zahtijevali i kolajnu.

Historija komune od godine 1871. daje nam više fakata, koji su slični prijašnjima. A sa sve većim utjecajem gomila i neprekidnim kapitulacijama vlasti pred njima, zacijelo ćemo moći vidjeti i mnogo drugih.

TREĆE POGLAVLJE.

Porotnici.

Porotnici. — Glavni karakteri porota. — Statistika pokazuje, da su njihove odluke neovisne o njihovom sastavu. — Kako bivaju porotnici impresionirani. — Slaba akcija razmišljanja. — Metode uvjeravanja glasovitih odvjetnika. — Priroda zločina, za koje su porotnici blagi ili strogi. — Korisnost porotne uredbe i krajnja pogibelj, koju bi imala njena zamjena redovitim sudovima.

Budući da ovdje ne mogu istražiti sve kategorije mješovitih sudaca, ispitat ću samo najvažniju od njih: porotnike. Ovi mješoviti suci pružaju prekrasan primjer neanonimne heterogene gomile. Tu nalazimo sugestivnost, prevlast nesvjesnih osjećaja, slabu podobnost za razmatranje, utjecaj vodja itd. Proučavajući ih, imat ćemo prilike, da posmatramo zanimljive pojedinosti o zabludama, koje mogu počinuti osobe, neupućene u psihologiju zajednica.

95

Porotnici nam prije svega daju krasan primjer o slaboj važnosti, što je u pogledu presudjivanja ima duševni niveau raznih elemenata, koji sačinjavaju gomilu. Vidjeli smo, da inteligencija ne igra nikakvu ulogu, kad je neka skupština pozvana, da dade svoje mišljenje o

nekom pitanju, koje nema sasvim tehnički značaj i da skup naučenjaka ili umjetnika već samom činjenicom, što su zajedno, nema o općenitim predmetima mnogo drugačijih mišljenja, nego skup zidara ili sitničara. U razna doba, naročito prije godine 1848. uprava je brižno birala lica, koja su bila zvana, da sastavljaju porotu, pa ih je birala između prosvijetljenih klasa: od profesora, činovnika, književnika. Danas se porota sastavlja od malih trgovčića, obrtnika i pomoćnika. I sad se moradoše začuditi strukovni pisci, jer makar kako je porota bila sastavljena, statistika dokazuje, da su njene presude bile istovjetne. I sami suci, koji su toliko neskloni uredbi porote, morali su priznati ispravnost ove tvrdnje. Evo, što piše u tom pogledu jedan bivši predsjednik porote, Berard des Glajeux u svojim »Uspomenama«: »Danas su izbori porota zapravo u rukama općinskih odbornika, koji primaju ili odbacuju, po svojoj volji, prema političkoj i biračkoj zauzetosti, koja zasijeca u njihovu situaciju... Većina izabranih se sastoji od manje uglednih trgovaca, koji se prije nisu birali i od činovnika izvjesnih administracija... Sva se mišljenja stapaju sa svima zanimanjima u ulozima suca, mnogi gorljivi novajlije, kao i ljudi najbolje volje nadju se u najskromnijim situacijama i duh porote nije se promijenio: njene su presude ostale

Iz mjesta, koje sam naveo, zapamtiti ćemo zaključke, koji su vrlo ispravni, no ne objašnjenja, koja su vrlo slaba. Ovoj se slabosti ne treba previše čuditi, jer psihologija gomila, a prema tomu i porotnika, očito je bila jednako nepoznata odvjetnicima kao i sucima. Dokaz nalazim u činjenici, koju iznosi malo prije citirani autor, a prema kojoj je jedan od najglasovitijih odvjetnika pred porotama, Lachaud, činio sistematski upotrebu od svog prava otklanjanja naprama svim inteligentnim licima, koja su učestvovala u poroti. A iskustvo — jedino iskustvo — najposlije je pokazalo svu beskorisnost ovih otklona. Dokaz je u tome, što su se danas državni odvjetnici i odvjetnici, barem u Parizu, toga sasvim odrekli i kako primjećuje Glajeux, presude se nisu promijenile »one nisu ni bolje ni gore.«

Poput svih gomila porotnici se vrlo lako impresioniraju osje

ćajima, a vrlo slabo razlaganjima. »Oni ne mogu da odole«, piše

96

jedan odvjetnik, »kad vide ženu, gdje doji dijete ili kad pristupi čitav niz siročadi.« »Dostaje, da kakva žena bude prijatna, da steče blagohotnost porote.«

Neumoljivi u zločinima, koji ih mogu dirnuti — i koji su uostalom bez sumnje u društvu najviše omraženi — porotnici su naprotiv vrlo blagi u tako zvanim strasnim zločinima. Oni su rijetko strogi u čedomorstvu, što ga počinjaju djevojačke majke, a ni prema ostavljenoj djevojci, koja polije vitriolom svoga zavodnika, osjećajući vrlo dobro nagonom, da ti zločini baš nisu pogibeljni po društvo¹⁾ i da je u zemlji, gdje zakon ne zaštićuje ostavljene djevojke, zločin one, koja se osvećuje, više koristan, no štetan, jer zastrašuje buduće zavodnike.

Porote, kao i sve gomile, veoma zablještava prestiž i predsjednik Glajeux umjesno primjećuje, da su porote, koje su vrlo demokratske svojim sastavom, vrlo aristokratske u svojim osjećajima: » Ime, poreklo, velik imutak, glas, obrana kakvog glasovitog odvjetnika, stvari, koje odlikuju i stvari, koje se svijetle, znatan su potporanj u ruci optuženih.«

Utjecati na osjećaje porotnika i kao kod svih gomila, razlagati vrlo malo ili upotrebljavati tek primitivne oblike razlaganja, mora biti glavna zadaća svakog dobrog odvjetnika. Jedan engleski odvjetnik,

koji je bio na glasu sa svojih uspjeha kod porotnih sudova, lijepo je predočio način, kako treba postupati.

»On je govoreći pažljivo motrio porotu. To je povoljan momenat. S nešto vještine i vježbe čita odvjetnik, na licima učinak učinak svake fraze, svake riječi, a iz toga izvodi zaključke. U

1) Nuzgredno pridodajemo, da ova razdioba na zločine opasne po društvo i zločine neopasne po društvo, nije bez svake ispravnosti. Cilj kaznenih zakona treba da štiti društvo od pogibeljnih zločinaca, a ne da im se osvećuje. No naši zakonic, a naročito duh naših sudaca sasvim su prožeti duhom osvete starog primitivnog prava i termin »vindictae« (v i n d i c t a, osveta) još se uvijek upotrebljava. Ovu tendenciju sudaca dokazuje i to, da mnogi od njih ne će, da primjenjuju izvršni Berangerov zakon, koji dopušta kažnjeniku, da ne izvrši kaznu, osim u slučaju preupada. A nema ni jednog suca, koji ne bi znao, jer to i statistika dokazuje, da izvršenje prve kazni gotovo bezizuzetno radja preupadom. Kad suci puste osudjenoga na slobodu, uvijek im se čini, da društvo nije osvećeno. Da ne ostane neosvećeno, oni radije stvaraju pogibeljnog zločinca preupadnika.

97

prvom se redu radi o tom, da uoči članove, koje je već u početku predobio. Pošto mu je uspjelo ove potpuno predobiti, prelazi on na porotnike, koji su očito zlo raspoloženi, pa nastoji pogoditi, zašto su protiv optuženika. Ovo je delikatni dio posla, jer tu, da se osudi jedan čovjek, može biti beskrajno mnogo razloga, koji su izvan osjećaja pravičnosti«.

U ovih nekoliko redaka sadržan je sav mehanizam govorničke umjetnosti, pa iz njih vidimo, zašto je unaprijed pripremljen govor beskoristan, jer valja umjeti svaki čas mijenjati upotrebljene riječi prema proizvedenom dojmu.

Govornik ne treba uvjeravati sve članove porote, već samo vodje, koji odlučuju o općenitom mišljenju. Kao u svima gomilama, ima i ovdje malen broj lica, koja vode sve ostale. »Ja imam iskustva«, veli naprijed navedeni odvjetnik, »da u času, kad valja izreći presudu, dostaju jedan ili dva energična čovjeka, da za sobom povuku i ostale«. I to su ona dvojica-trojica, koje valja vještim sugestijama uvjeriti. Prije svega valja im se svidjeti. Čovjek u gomili, kome se što svidjelo, blizu je uvjerenju i sklon, da kao izvrstan, prihvati svaki razlog, koji mu se donese. U jednoj zanimljivoj radnji nalazim o Lachaudu slijedeće anegdote: »Poznato je, da tokom cijelog plaidoyera, što ga je držao porotnicima, Lachaud nije skidao pogleda s dvojice ili trojice porotnika, za koje je znao ili osjećao, da su uplivni, ali opori ljudi. Gotovo uvijek mu je polazilo za rukom, da tvrdoglavce umekša. No jednom prilikom, u pokrajini, naidje on na jednoga, kojega je uzalud tri četvrti sata jurišao svojim najupornijim argumentacijama: bio je to prvi u drugoj klupi, sedmi porotnik. Bilo je upravo očajno! Odjednom, nasred strasnog razlaganja, Lachaud srane i obrativši se prema predsjedniku porote, reče: »Gospodine predsjedniče, ne biste li odredili, da se ovdje povuče zavjesa. Gospodinu sedmom porotniku blješti sunce u oči«. I sedmi porotnik porumeni, nasmiješi se i zahvali. Bio je predobiven za obranu«.

Više pisaca, a medju njima i nekoliko odličnih, u posljednje su vrijeme mnogo napadali uredbu porote, ovaj jedini zakon, koji još imamo protiv zabluda, i to vrlo čestih od jedne kaste bez nadzora.1) Jedni bi htjeli porotu, sastavljenu samo od prosvijetljenih

1) Sudstvo je uistinu jedina administracija, koja u svojim činima nije podvrgnuta kontroli. Unatoč svim revolucijama, demokratska Francuska nema pravo habeas corpus, kojim se Engleska toliko ponosi. Mi smo otjerali tolike tirjane, ali smo u

klasa, no već smo dokazali, da bi u tom slučaju bile presude istovjetne s onima, koje se danas stvaraju. Drugi se pozivaju na zablude, koje su počinile porote, pa bi ih željeli dokinuti i zamijeniti sucima. No kako mogu smetnuti s uma, da su te zablude, koje se spočitavaju poroti, počinili u prvom redu suci i da optuženika, kad dolazi pred porotu, smatraju krivim mnogi suci: istražni sudac, državni odvjetnik i sud, koji ga je stavio pod optužbu. A ne opaža li se, da bi optuženik u slučaju, da mu konačno sude suci mjesto porote, izgubio jedinu šansu, da bude proglašen nekrivim? Zablude porotnika uvijek su bile u prvom redu zablude sudaca. Prema tomu valja samo potonje učiniti odgovornima, kad dolazi do monstruoznih pravnih zabluda, kakva je na priliku bila u novije vrijeme osudjenje doktora L... , koji bi, proganjan po uistinu vrlo ograničenom istražnom sucu, na denuncijaciju sulude djevojke, koja je optužila liječnika, da joj je za 30 franaka učinio, da dodje do pometnuća, bio poslan u tamnicu, da nije bilo javnog negodovanja, zbog kojeg ga je glavar države odmah pomilovao, časnost osudjenoga, koju su posvjedočili svi sugradjani, činila je očevidnom sva grubost zablude. To su priznavali i sami suci, pa su ipak po duhu kaste učinili sve, što su mogli, da spriječe, da liječnik bude pomilovan. U svim analognim slučajevima, punim tehničkih pojedinosti, od kojih ona ništa ne razumije, porota naravno sluša javnoga tužitelja, držeći, da su stvar u prvom redu ispitali suci, koji su vješti svim pojedinostima. Tko su onda pravi autori zablude: porotnici ili suci? Čuvajmo dakle brižno porotu! Ona sačinjava možda jedinu kategoriju gomile, koju ne bi ni jedna individualnost mogla zamijeniti. Samo ona može ublažiti krutost zakona, koji, jednak za sve, mora u načelu biti slijep: ne smije poznavati

svakom gradu postavili po jedan sud, koji po volji raspolaže čašću i slobodom gradjana. Kakav mali istražni sudac, tek što je izišao iz škole, ima vlast, da po svom mišljenju i na prostu sumnju sa svoje strane, koju ne treba nikomu opravdavati, pošalje u zatvor

najuglednije građane. Tu ih može čuvati šest mjeseci ili godinu dana pod izlikom istrage i kad ih napokon pusti na slobodu, ne treba im se ispričavati, niti im dati odštetu. Nalog, da se građanin zatvori, apsolutno je istovjetan s »lettre de cachet«, s tom razlikom, što su ovi nalozi zbog kojih su toliko napadali staru monarhiju, bili u vlasti vrlo visokih ličnosti, dok je to pravo danas u rukama jedne cijele klase građana, koja je daleko od toga, da bi bila najprosvjetljenija i najneovisnija.

99

izuzetnih slučajeva. Nepristupačan samilosti i znajući samo za pisano slovo zakona, udarat će sudac sa svojom zvaničnom kru-tošću istom kaznom provalnoga razbojnika i sirotu djevojku, koju su nevjerni zavoditelj ili bijeda naveli na čedomorstvo, dok porota će svojim nagonom vrlo dobro osjećati, da je zavedena djevojka daleko manje kriva, nego li zavodnik, koji je izmakao zakonu i da ona zavrjedjuje svu obzirnost.

Znajući vrlo dobro, što je psihologija kasta a što je psihologija drugih kategorija gomila, ne vidim ni jedan slučaj, u kome, optužen nepravo za kakav zločin, ne bih volio, da imam posla s porotnicima, nego sa sucima. Kod prvih bih imao dosta izgleda, da budem riješen krivnje, a kod drugih ni najmanje. Čuvajmo se sile gomila, ali čuvajmo se još mnogo više moći izvjesnih kasta! Prve se još mogu dati uvjeriti, dok druge ne može nikad ništa da umekša.

ČETVRTO POGLAVLJE.

Izborne gomile.

Općeniti karakteri izbornih gomila. — Kako se one uvjeravaju. — Osebine koje mora imati kandidat. — Potreba prestiža. — Zašto radnici i seljaci tako rijetko biraju kandidate iz svoga kruga.

— Moć riječi i formula na izbornika. — Općeniti pregled izbornih govora. — Kako se stvaraju mišljenja izbornika. — Moć odbora.

— Oni predočuju najzazorniju formu tiranstva. — Odbori revolucije. — Unatoč svojoj slabo psihološkoj vrijednosti, općenito pravo glasa ne može biti zamijenjeno. — Zašto će rezultat glasovanja biti isti, da se i pravo glasovanja suzi na ograničenu klasu građana. — Što odaje općenito pravo glasa u svim zemljama.

Izborne gomile, to jest zajednice, koje su zvane, da biraju nosioce izvjesnih funkcija, sačinjavaju heterogene gomile; no budući da one djeluju samo na jednu odredjenu točku: da biraju izmed različitih kandidata, mogu se kod njih promatrati samo neki od prije opisanih karakteri. Karakteri gomila, koje one uglavnom očituju, jesu: slaba podesnost za razmatranje, odsuće kritičkoga duha, razdražljivost, lakovjernost i jednostranost. U njihovim se odlukama opaža i utjecaj vodja i uloga faktora, koje smo nabrojili: tvrdjenja, ponavljanja, prestiža i zaraze.

Istražimo, kako se gomile zavode. Iz postupaka, koji naj

bolje uspijevaju, najjasnije ćemo izvesti njihovu psihologiju.

Prva svojina, što je kandidat mora imati, jest prestiž. Osobni se prestiž može nadomjestiti samo prestižem, što ga daje imutak i sreća u životu. Talenat, genij nisu elementi, podesni za uspjeh.

Ova potreba, da kandidat ima prestiža, to jest da može bez diskusije imponirati, od glavne je važnosti. Činjenica, da izbornici, kojih je većina sastavljena od radnika i seljaka, vrlo rijetko biraju svoga čovjeka, da ih zastupa, potječe odatle, što osobe njihovog ranga nemaju u njihovim očima nikakva prestiža. Kad pak slučajno imenuju

kojega od sebi ravnih, biva to najčešće iz nuzgrednih razloga, na priliku, da osujete posao kakvom odličnom čovjeku, moćnomu vlastelinu, prema kojemu dolaze izbornici svaki dan u ovisnost i kojemu oni na taj način žele na čas postati gospodarom.

No prestiž ne dostaje, da obezbijedi kandidatu uspjeh. Izbornik se drži onoga, što laska njegovim požudama i taštinama; treba ga obasuti najvećim ulagivanjima i ne štediti s najfantastičnijim obećanjima. Ako je izbornik radnik, valja što više grditi i vrijedjati njegove poslodavce. Što se tiče protukandidata, valja ga ugušiti tvrdjenjem, ponavljanjem i zaražljivošću, da je on posljednji nitkov i da je svakomu poznato, da je počinio više zločina. Ako protivnik slaba poznaje psihologiju gomila, on će pokušati, da se argumentima opere, mjesto da na tvrdnje odgovori drugim tvrdnjama i on ne će imati šanse, da pobijedi.

Program, što ga kandidat napiše, ne smije biti previše kategoričan, jer bi mu ga njegovi protivnici mogli kasnije staviti nasuprot, no ni njegov usmeni program ne smije biti previše pretjeran. Najznatnije reforme mogu se bez straha obećavati, časovito polučuju ta pretjerivanja mnogo efekta, a za budućnost ne obvezuju. Redovito se opaža, da izbornik nikad ne mari, da dozna, do kojeg se je stepena izabrani držao danih obećanja, koja su bila burno pozdravljena i na osnovu kojih je bio i izabran.

Ovdje raspoznavamo sve faktore uvjeravanja, koje smo opisali. Naći ćemo ih i u akciji riječ i i formula , kojih smo čarobnu moć već opisali. Govornik, koji ih umije upotrebljavati, može voditi gomilu, kudgod mu se prohtije. Fraze: infamni kapital, bezdušni iznudjivači, divno radništvo, socijalizacija bogatstva itd., uvijek se jednako rado slušaju, makar kako su već otrcane. No kandidat, koji nadje novu formulu, makar da je i bez precznoga smisla, pa može njome zadovoljiti najrazličitije težnje, uvijek će postići nepromašivi uspjeh. Krvava španjolska revolucija od godine 1873. bila je podjarena jednom od onih čarobnih riječi zamršenoga smisla, koju svatko može na svoj način tumačiti. Jedan savremeni pisac opisao je njenu

genezu riječima, koje zavrijedjuju, da se iznesu: »Radikali su pronašli, da je unitarna republika prikrivena monarhija i da im zadovolje, Kortesi su jednodušno proklamirali federativnu republiku, makar da ni jedan od glasača ne bi bio mogao kazati, što je votirano. No ova js formula svakoga opčinjala, bila je to prava mahnitost, ludovanje. Sad će nastati na zemlji vladavina kreposti i sreće. Jedan republikanac, kojemu je njegov neprijatelj uskratio naslov »federativni«, uvrijedio se, kao da se radi o smrtnoj uvredi. Ljudi su se na ulicama nagovarali riječima: Salu d y republic a federal ! Iza toga su se pjevale pjesme svetoj nedisciplini i autonomiji vojnika. Što je to zapravo »federativna republika«? Jedni je shvaćahu kao emancipaciju pokrajina, kao uredbu sličnu onima u Udruženim državama ili kao administrativnu decentralizaciju; drugi vidjahu u njoj uništenje svakog autoriteta i blizi početak velike društvene likvidacije. Socijalisti iz Barcelone, Andaluzije propovijedahu apsolutni suverenitet općina, oni su htjeli dati Španjolskoj deset hiljada neovisnih općina, koje ne će primati zakona ni od koga, osim od sebe samih, ukidajući u isti mah vojsku i oružništvo. Duskora se opazilo, kako se južnim pokrajinama širi ustanak, od grada do grada, od sela do sela. Cim je koja općina načinila svoj pronunciamento , bila joj je prva briga, da razori telefone i željeznice, da presiječe svoj saobraćaj sa susjedima i Madridom. Nije bilo zabitnog mjestanca, koje ne bi htjelo, da zasebice gospodari. Federalizam je ustupio mjesto brutalnom kantonizmu, koji je palio i klao i na sve su se strane slavile krvave saturnalijske».

Što se tiče utjecaja, što bi ga mogla imati razmatranja na duh izbornika, valja da čovjek nije nikad čitao izvještaj s kakve izborne skupštine, da ne bude s tim na čistu. Tu se smenjuju tvrdjenja, pogrde, ponekad i udarci, no nikad razlazi. Ako na čas zavlada šutnja, znači to, da jedan prisutnik oteškog karaktera najavljuje, da želi staviti kandidatu jedno od onih neugodnih pitanja, koja uvijek u slušalaca pobudjuju veselost. No zadovoljština protivnika ne traje dugo, jer je glas upadačev brzo zaglušen urlanjem' protivnika. Kao tip javnih skupština može se smatrati slijedeći izvještaj, uzet izmedju stotinu sličnih izvještaja, a koji sam posudio iz svakidašnjih novina:

»Tek što je jedan od sazivača skupštine zamolio, da se izabere predsjednik, podigla se graja. Anarhisti srnuše naprijed, da zauzmu predsjedničku tribinu. Socijalisti se energično brane, padaju udarci, pogrde, jedan drugoga naziva uhodom, prodanom mje-šinom itd.... jedan se gradjanin povlači nabreknuta oka.

»Najposlije se sred vreve kako-tako postavilo predsjedništvo i govornička tribina ostade drugu X.

»Govornik strašno napada socijaliste, koji ga prekidaju vičući: »Kreten! Razbojnik! Nitkov!« itd., na koje epitetone drug X. odgovara nekom teorijom, prema kojoj su socijalisti, »idioti« i »ništarije!«

»Stranka alemanista sazvala je sinoć u trgovačku dvoranu u ulici Faubourg-du-Temple, veliku skupštinu za priredbu proslave prvoga svibnja. Lozinka je bila: »Mir i tišina«.

»Drug G. . nazvao je socijaliste »kretenima« i »klevetni
cima«.

»Na te riječi počеше se grditi govornici i slušaoci, pa se raz
vila tučnjava; stolice, klupe, stolovi stupiše na poprište itd. itd.«

Nemojmo misliti, da je ovaj način raspravljanja posebnom svojom odredjene klase izbornika i da ovisi o njihovom društvenom položaju. U svakoj anonimnoj skupštini, bila ona makar kakva, pa da je sastavljena i od samih naučenjaka, poprimaju govori uvijek iste oblike. Pokazao sam, da ljudi u gomili teže prema izjednačenju, i svaki čas nalazimo zato dokaze. Evo kao primjer izvadak iz izvještaja o skupštini, sastavljenoj isključivo od naučenjaka, koji sam izvadio iz »Temps-a« od 13. veljače 1895.: »Što je veće više odmicalo, to je više rasla galama; držim, da ni jedan govornik nije

mogao izreći dvije rečenice, a da ne bi bio prekidan. Neprestano se vikalo s jednog kraja na drugi i sa svih strana u isti mah; pljeskalo se, zviždalo; među raznim slušaocima zapodijevale se prepirke; počelo se mahati i prijetiti štapovima, udaralo se po podu i vikalo onima, koji su prekidali: »Na polje! Na tribinu!«

»G. C. nazvao je udругu gadnom i podlom, monstruoznom, jadnom, podmitljivom i osvetljivom, te izjavio, da je želi uništiti itd., td...«

Moglo bi se pitati, kako se u sličnim prilikama može uobličiti mišljenje izbornika? No staviti slično pitanje, značilo bi praviti sebi neku neobičnu iluziju o stepenu slobode, koju može uživati neka zajednica. Gomile imaju nametnutih, no nikad promišljenih mišljenja. U slučaju, kojim se ovdje bavimo, jesu mišljenja i glasovi izbornika u rukama izbornih odbora, kojih su vodje od veće česti krčmari, koji mnogo utječu na radnike, kad im otvaraju kredit. »Znate li, što je to izborni odbor?« piše jedan od najodličnijih branitelja savremene demokracije, Scherer. »Naprosto ključ naših uredbi, glavni dio političkoga stroja. Francuskom danas vladaju odbori.«*) Da li je onda teško utjecati na njih, ako je samo kandidat prihvatljiv i ima dovoljno izvora, da se pomogne? Prema priznanju darovatelja bila su tri milijuna dostatna, da se general Boulanger na više mjesta izabere.

Takva je eto psihologija izbornih gomila. Ona je identična

s psihologijom ostalih gomila. Ni bolja, ni gora.

Neću li iz prijašnjega morati izvesti zaključak protiv opće

nitoga prava glasa? Kad bih ja mogao o tomu odlučivati, zadržao

bih ga onako, kako jest, i to iz praktičkih motiva, koji proizlaze

iz studije psihologije gomila i koje ću s ovog razloga razložiti.

Neugodnosti općenitoga prava glasovanja bez sumnje su

tako očite, da se moraju primijetiti. Ne može se pobijati činjenica, da su civilizacije bile djelo male manjine superiornih duhova, koji čine vrh piramide, koje se stranice sve više šire u razmjeru opadanja duševne vrijednosti i predočuju, duboke slojeve narodne. Općenito pravo glasovanja nižih elemenata, već i s obzirom na broj, zacijelo ne može biti ono, o čemu će ovisiti veličina neke civilizacije. Osim toga glasovanja gomila često su još i vrlo pogibeljna. Ona su nas već stajala više neprijateljskih provala, a s po-

*) Odbori, makar kako se nazivali: klub, sindikat itd., predočuju možda najstrašniju pogibao po vlast gomila. Oni predstavljaju najneosebnu i prema tomu najteretniju formu tiranstva. Vodje, koji upravljaju odborima, drže, da govore i rade u ime zajednice, odbacuju od sebe svaku odgovornost i mogu sebi sve dopustiti. Ni najmahnitiji tirjanin ne bi se nikad bio usudio ni da sanja o proskripcijama, kakve su odredjivali revolucionarni odbori. Oni su, veli Barras, decimirali i trajno terorizirali konvent. Robespierre je bio apsolutni gospodar, dok je mogao govoriti u njihovo ime. Onoga dana, kad se strašni diktator odvojio od njih u samoljubivim pitanjima, bio je izgubljen. Vladavina gomila jest vladavina odbora, to jest vodja. I sanjati se ne može o krućem despotizmu.

bjedom socijalizma, koja se sprema, zacijelo će nas fantazije pučke suverenosti još i skuplje stajati.

No ovi teoretski izvrsni prigovori gube u praktičnom života svoju snagu, ako se sjetimo nesavladive sile ideja, pretvorenih u dogme. Dogma o suverenitetu gomila s filozofskog se stajališta može jednako slabo braniti, kao i vjerske dogme srednjega vijeka, ali ona

ima danas apsolutnu moć. Ona je danas jednako neoboriva, kao što su nekad bile naše religiozne ideje. Zamislite modernog slobodnog mislioca, bačenog kakvom čarobnom silom nasred sreć dnjega vijeka. Mislite li, da bi on, pošto se je uvjerio o suverenoj moći religioznih ideja, pokušao, da ih pobija? Kad bi zapao u ruke sudaca, koji bi ga htjeli spaliti, okrivljujući ga, da ugovara s djavolom ili da je bio u vrzinom kolu vještica, da li bi se on smio usuditi, da osporava postojanje djavola i vrzinoga kola vještica? S vjerovanjima gomila ne može se diskutirati, baš kao ni sa ciklonima. Dogma o općenitom pravu glasovanja ima danas moć, koju su nekad imale kršćanske dogme. Govornici i pisci govore o njemu s poštanjem i laskanjem, kojeg nije poznao Ljudevit XIV. Prema tomu valja se prema njemu držati, kao i prema svim religioznim dogmama. Jedino vrijeme ih je moglo svladati.

Bilo bi uostalom s tim beskorisnije kušati, da se obori ta dogma, što više prividnih razloga govori za nju: »U vrijeme jeć dnakosti«, veli Tocqueville, »nemaju ljudi vjere jedan u drugoga, jer su jedan na drugoga nalik, no ova sličnost im uljeva gotovo neograničeno pouzdanje u sud javnosti, jer im se ne čini vjerojać tnim, da se istina ne bi nalazila na strani najvećega broja, kad svi imadu slično poimanje.«

Treba li sad pretpostavljati, da bi se suženim pravom glasovanja — recimo: suženim na kapacitete — popravili rezultati glasovanja, gomila? Ja to ni časa ne bih mogao dopustiti, a to s rać zloga, što sam ih već naveo i koji se nalaze u duševnoj inferiornosti svih gomila, makar kakvog sastava. U gomili se ljudi uvijek izjeć dnačuju i kad se radi o općim pitanjima, glasovanje četrdesetorice akademičara nije bolje od četrdesetorice vodonoša. Nikako ne vjeć rujem, da bi i jedan od rezultata glasovanja, toliko predbacivanih općenitom pravu glasa, kao što je na priliku uspostavljenje carć stva, bio drugačiji, da su glasači bili odabrani isključivo iz redova naučenjaka i pisaca. Ako koji pojedinac zna grčki ili matematiku, a zanimanjem je graditelj, veterinar, liječnik ili odvjetnik, on ne stiće u socijalnim pitanjima osobitu spremu. Svi su naši ekono-misti ljudi izobraženi, od veće česti profesori i akademičari. Ima li jednog

općenitog pitanja: protekcijonizam, bimetalizam itd., u kojem bi se mogli složiti? A to zato, što je njihova znanost samo vrlo ublažena forma općenitog neznanja. Pred socijalnim problemima, gdje se sastaju mnogostruke nepoznate činjenice, sva se neznanja izjednačuju.

Ako bi dakle ljudi od znanosti sami za sebe obrazovali izbornu tijelo, njihova glasovanja ne bi u svom rezultatu bila bolja od današnjih. Oni bi se dali voditi poglavito po svojim osjećajima i duhu svoje stranke. I mi ne bismo imali ni jednu od sadašnjih neugodnosti manje, a zacijelo bismo imali još i teretnu tiraniju kaste.

Suženo ili općenito, u zemljama republikanskim ili monarhičkim, vršeno u Francuskoj, u Belgiji, u Grčkoj, u Portugalu ili u Španjolskoj, glasovanje je gomila svuda slično i ono, što se njime konačno očituje, jesu nesvjesne težnje i potrebe plemena. Prosječnost izabranih predočuje u svakoj zemlji dušu plemena. Od jednog naraštaja do drugog ona je gotovo identična.

I tako još jednom dolazim« na ovaj osnovni pojam o plemenu, koji smo već često susretali i na onaj drugi pojam, koji proizlazi iz prvog: da uredbi i vlade igraju neznatnu ulogu u životu naroda. Narode vodi u prvom redu duša njihovog plemena, to jest pradjedovski ostatci, od kojih je ta duša sastavljena. Pleme i svakidašnje potrebe oni su tajanstveni gospodari, koji vladaju našim udesom.

PETO POGLAVLJE.

Parlamentarne skupine.

Parlamentarne gomile predočuju većinu karaktera, zajedničkih heterogenim neanonimnim gomilama. — Jednostranost mišljenja. — Sugestivnost i granice te sugestivnosti. — Stalna i ne~ promjenljiva mišljenja i pokretna mišljenja. — Zašto prevladava neodlučnost. — Uloga vodja. — Razlog njihovog prestiža. — Oni su pravi gospodari

skupine, koja prema tomu u svom glasovanju predočuje votum male manjine. — Apsolutna vlast, koju vrše vodje. — Elementi njihovog govorničkog umjeća. — Riječi i slike.

— Psihološka potreba za vodje, da su uglavnom uvjereni i ograničeni. — Nemogućnost po govornika bez prestiža, da predobiva svojim razlozima. — Pretjeranost osjećaja, dobrih ili loših, u

skupštinama. — Automatizam, u koji one zapadaju u izvjesnim časovima. — Sjednice konventa. — Slučajevi, u kojima skupština gubi značajke gomila. — Utjecaj stručnjaka u tehničkim pitanjima.

— Prednosti i pogibli parlamentarne vladavine u svim krajevima.

— Ona se prilagodjuje modernim potrebama, ali dovodi do financijskog rasipanja i postepenog sužavanja svih sloboda. — Z a - k 1 j u č a k d j e 1 a.

Parlamentarne skupine predočuju heterogene, neanonimne gomile. Unatoč njihovom različitom sastavu prema razdoblju i narodima, one su dosta slične po svojim karakteristikama. U njima se osjeća utjecaj plemena, da ublažuje ili pregoni, no ne, da sprečava očitovanje karaktera. Parlamentarne skupine najrazličitijih krajeva, Grčke, Italije, Portugala, Španjolske, Francuske i Amerike, očituju u svojim raspravama i glasovanjima veliku sličnost i zadavaju vladama istovjetne neprilike.

Parlamentarni režim predočuje uostalom ideal svih modernih civiliziranih naroda. On zastupa ideju, psihološki pogrešnu, ali u općenitosti usvojenu, da je mnogo sakupljenih ljudi podobnije od malo njih, da stvara mudre i neovisne odluke u danim predmetima.

U parlamentarnim skupinama nalazimo općenite značajke gomile: jednostranost ideja, razdražljivost, sugestivnost, pretjeranost osjećaja, pretežni utjecaj vodja. No u pogledu specijalnog sastava

predočuju parlamentarne skupine neke razlike, koje ćemo odmah osvijetliti.

Jednostranost mišljenja jedna je od njihovih najvažnijih značajki. Kod svih stranaka, naročito pak latinskih, nalazimo nepromjenljivu tendenciju, da se najzamršeniji socijalni problemi rješavaju najjednostranijim apstraktnim načelima i općenitim zakonima, koji se mogu primijeniti na svaki slučaj. Načela se dakako mijenjaju sa svakom strankom, no samom činjenicom, da su pojedinci u gomili, nastoje one uvijek, da pregone vrijednost tih načela i da ih tjeraju do njihovih posljednjih konsekvencija. Na taj način parlamenti poglavito predočuju krajnja mišljenja.

Najsavršeniji tip jednostranosti skupština ostvarili su jako-tinci naše velike revolucije. Sve sami dogmatičari i logičari, prožeti pukim općenitostima, oni su se trsili, da primjenjuju stalna načela ,ne mareći za događaje, pa se je moglo s pravom reći, da su prošli kroz revoluciju, a da je nisu vidjeli. Na osnovu vrlo jednostranih dogma koje su ih vodile, mislili su oni, da će preu-strojiti društvo i uvesti vrlo rafiniranu civilizaciju, veoma odmaklu socijalnom razvoju. Sredstva, koja su upotrebljavali, da ostvare svoje snove, bila su jednako prožeta apsolutnom jednostranošću. Oni su se uistinu ograničili na to, da silom sruše sve, što im je smetalo. Uostalom svi: žirondisti, montanjari, termidoristi itd., bili su prožeti istim duhom.

Parlamentarne su gomile vrlo sugestivne; sugestija, kao i kod svih gomila, proizlazi od vodja, koji imaju prestiža, ali u parlamentarnim skupinama ima sugestivnost vrlo jasne granice, koje valja pobliže označiti.

U svakom pitanju lokalnog ili regionalnog interesa imade svaki član skupštine utvrđena, nepromjenljiva mišljenja, koja ne bi ni jedan argumenat mogao uzdrmati. Ni Demostenov talenat ne bi dostajao, da promijeni votum zastupnika u pitanjima poput protekcionizma ili povlastica pecara žeste, koja predočuju zahtjeve uplivnih izbornika. Prethodna sugestija ovih izbornika dosta je snažna, da uništi sve druge sugestije i da uzdrži apsolutnu čvrstoću mišljenja.1) U općenitim pitanjima: obaranju ministarstva, ustanovljenju kakvog

poreza itd., nema te stalnosti u mišljenju i tu mogu djelovati sugestije vodja, no ne onako, kako u običnim gomilama. Svaka stranka ima svoje vodje, koji ponekad imaju jednak utjecaj. Iz toga proizlazi, da se uzajamnim pobijanjem utjecaja zastupnik nalazi pod suprotnim sugestijama i nužno postaje vrlo neodlučan. Zato se može često vidjeti, kako zastupnik u razmaku od četvrt sata glasuje u protivnom smjeru, kako nekom zakonu dodaje kakav članak, koji uništava zakon: kad se na priliku oduzima industrijalcima pravo, da biraju i otpuštaju svoje radnike, a zatim se kakvom nadopunom ta mjera gotovo uništi.

Zato u svakom zakonodavnom tijelu imaju vrlo stalnih mišljenja i drugih, koja su vrlo neodredjena. Budući da su pak općenita pitanja najbrojnija, to de facto prevladava neodlučnost, koju podržava stalni strah od izbornika, čija latentna sugestija uvijek nastoji, da nadbije utjecaj vodja.

1) Na ova prethodno utvrđena i nepromjenljiva mišljenja, koja proizlaze iz potreba izbornika, odnosi se bez sumnje razmatranje jednog starog engleskog parlamentarca: »Pedeset godina, što sjedim u Westminsteru, slušam hiljade govora, no malo ih je bilo, koji su promijenili moje mišljenje, a ni jedno nije promijenilo moj votum«.

Vodje međutim ostaju konačni pravi gospodari u mnogim raspravama, u kojima članovi skupštine nemaju prethodnih, tvrdo ustaljenih mišljenja.

Potreba ovih vodja je očevidna, jer se pod imenom pročelnika stranke nalaze u skupštinama svih zemalja. Oni su pravi suvereni skupštine. Ljudi u gomili ne bi mogli biti bez gospodara. I zato glasovanje cijele skupštine predodređuje uglavnom mišljenje male manjine.

Vodje vrlo slabo utječu svojim razmatranjima, a mnogo svojim prestižem. Tomu je najbolji dokaz, da u slučaju, da kojom prilikom izgube prestiž, nemaju više ni upliva.

Ovaj prestiž vodja je individualan i ne ovisi ni o imenu ni o glasovitosti. Jules Simon, govoreći o velikim ljudima iz skupštine od godine 1848., u kojoj je on zasijedao, pruža nam vrlo zanimljive primjere.

»Dva mjeseca, prije nego što će postati svemoćan, Louis-Napoleon bio je-ništica.

»Victor Hugo pope se na govorničku tribinu. Nije imao uspjeha. Slušali su ga, kako su slušali Feliksa Pyata, no nije mu se ni toliko odobravalo. ‚Ja ne volim njegove ideje‘, reče mi Vau-labelle, govoreći o Feliksu Pyatu; ali to je jedan od najvećih pisaca i najvećih govornika u Francuskoj. Edgard Quinet, taj rijetki i snažni duh, nije se uzimao u obzir. On je imao svoj momenat popularnosti prije otvorenja skupštine, u skupštini nije imao nikakve.

»Političke su skupštine ona mjesta na zemlji, gdje se najmanje osjeća sjaj genija. Oni tu dolaze u obzir samo po svojoj rječitosti, koja odgovara vremenu i mjestu, te po uslugama, iskazanim ne otadžbini, već strankama. Da se oda pošta Lamartine-u godine 1848. i Thiersu godine 1871. trebalo je poticaja prešnih, neumoljivih interesa. Čim je pogibao minula, nestalo je u isti mah i zahvalnosti i straha.

Prethodno sam mjesto naveo zbog činjenica, koje sadržaje, a ne zbog objašnjenja, što ih daje. Objašnjenja su srednje psihološke vrijednosti. Gomila bi odmah izgubila svoj značaj gomile, kad bi vodila računa o vodjama prema iskazanim uslugama, bilo to otadžbini ili strankama. Gomila, koja se pokorava vodji, podliježe njegovom prestižu i ne upleće u to nikakav osjećaj probiti ili zahvalnosti.

Vodja pak obdaren dovoljnim prestižem, ima gotovo apsolutnu

vlast. Poznat je upliv, što ga je mnogo godina uživao na

osnovu svog prestiža jedan glasoviti zastupnik, koji je za posljednjih izbora pao zbog izvjesnih financijskih dogadjaja. Na jednostravni njegov znak, padali su ministri. Jedan je pisac jasno označio u slijedećim recima zamašaj njegove akcije: »Uglavnom dugujemo gospodinu X., što smo kupili Tonkin tri puta skuplje, nego što bi bio smio stajati, što smo nesigurnom nogom zapremili svoje mjesto na Madagaskaru, što smo dopustili, da nam se otkine cijelo jedno carstvo na donjemu Nigru, što smo izgubili pretežni položaj, koji smo zauzimali u Egiptu. — Teorije gospodina X. stajale su nas više teritorija, nego porazi Na-

. poleona I.

A zapravo se ne bi trebalo toliko obarati na vodju, o kojem

se radi. On nas je očito mnogo stajao, no velik dio njegovog utjecaja dolazio je od toga, što je on slijedio javno mišljenje, koje u kolonijalnim pitanjima nije bilo u ono vrijeme ni iz daleka ono, što je postalo danas. Rijedak je slučaj, da vodja prednjači mišljenju, on se gotovo uvijek ograničuje na to, da ga slijedi i da prihvaća sve njegove zablude.

Sredstva vodja za uvjeravanje, osim njihovog prestiža, jesu

faktori, koje smo već više puta nabrojili. Da uzmogne njima upravljati, treba da je vodja proniknuo, barem na nesvijestan način, psihologiju gomila i da zna, kako im valja govoriti. On mora u prvom redu poznavati čarobni utjecaj riječi, formula i slika. On mora imati posebnu rječitost sastavljenju, od energičnog tvrdjenja bez dokaza, od uplivnih slika, uokvirenih vrlo zbitim razlaganjem. Ovo je način rječitosti, koji se nalazi u svim skupštinama, ne izuzevši ni engleski parlament, koji se od svih najviše cijeni.

»Možemo stalno čitati«, veli engleski filozof Maine, »debate donje kuće, gdje se sja diskusija sastoji iz vrlo slabih općenitosti i dosta žestokih osobnosti. Na uobrazilju čiste demokracije vrš i ona vrsta općenitih formula čudesno djelovanje. Uvijek će biti lako pobuditi gomilu, da usvoji općenita tvrdjenja, iznesena živim riječima, iako

nisu nikad bila verificirana, te možda za verifikaciju i ne bi bila podobna.«

Važnost »živih riječi«, označena u predjašnjem citatu, ne može se dosta naglasiti. Mi smo već više puta isticali posebnu moć riječi i formula. Valja ih tako birati, da one izazovu vrlo žive slike. Slijedeća fraza, uzeta iz govora jednoga od vodja naših skupština, daje izvrstan primjer: Onog dana, kad isti brod ponese u zatočenje u grozničave krajeve nepoštenog političara i ubilačkog anarhista, mogu se oni

upustiti u razgovor i učinjat će se jedan drugomu kao dopunjujući primjerci istoga socijalnoga reda.

Ovako izazvana slika veoma je vidljiva i svi govornikovi protivnici osjećaju se njome ugroženi. Oni vide u isti mah grozničavi predjel, brod, koji bi ih mogao onamo ponijeti, jer nisu li možda oni dio dosta nejasno odredjene kategorije ugroženih političara? Tada oni osjećaju mukli strah, što su ga morali osjećati članovi konventa, koje su neodredjeni govori Robespierre-ovi više ili manje ugrožavali gilotinom i koji su mu pod uplivom toga straha uvijek popuštali.

Vodje imaju interesa, da zapadaju u najnevjerojatnija pretjerivanja. Govornik, čiju sam frazu sada naveo, mogao je tvrditi, a da nije izazvao velike prosvjede, da bankiri i svećenici potplaćuju one, koji bacaju bombe i da administratori velikih financijskih pothvata zavrjeduju iste kazni, kao i anarhisti. Ovakva tvrdjenja uvijek djeluju na gomile. Tvrdjenje nije nikad previše bijesno, ni deklamacija suviše strašna. Ništa ne zastrašuje slušaoce više od ove rječitosti. Prosvjedujući, oni se boje, da budu smatrani izdajničama ili sukrivcima.

Ova specijalna rječitost uvijek je, kako sam rekao, vladala nad svim skupštinama; u kritičnim razdobljima ona se samo još pojačava,

čitanje govora velikih govornika, koji su sačinjavali skupštine revolucije, vrlo je zanimljivo u tom pogledu. Oni su se svaki čas smatrali dužni, da zastanu u govoru, da pogrde opačinu i uzveličaju krepost; zatim su udarali u psovanje tirjana i zaklić njali se, da će živjeti slobodni ili umrijeti. Svi prisutni su ustać jali, divlje pljeskali, zatim smireno opet sjedali.

Vodja može katkad biti inteligentan i učen, no to mu uglać vnom više škodi, nego koristi. Predočujući zamršenost stvari, doć puštajući, da se sve objasni i shvati, inteligentnost uvijek čini čoć vjeka strpljivim i otupljuje intenzivnost i žestinu uvjerenja, koja su potrebna apostolima. Veliki vodje svih vijekova, naročito oni iz revolucije bili su strašno ograničeni, a oni, koji su bili najogra-ničeniji, vršili su najveći utjecaj.

Govori najslavnijega od njih, Robespierrea, često zapanjuju svojom nesuvislošću; kad ih čovjek samo čita, ne bi mogao nikako objasniti golemu ulogu moćnoga diktatora: »Svakidašnje fraze i bujice pedagoške rječitosti i latinske kulture u službi duše više djetinjaste, nego prazne i koja se u napadajima i obrani ograničuje na onaj djački: »Hej, naprijed!«

Nigdje ni jedne ideje, ni jednog okreta, ni jednog motiva, prava dosada u oluji. Kad se izadje iz tog sumornog štiva, čovjek bi najvolio s Kamilom Desmoulius-om promrsiti: uh!«

Katkad je strašno pomisliti na moć, koju daje čovjeku, koji ima prestiža, snažno uvjerenje, spojeno s krajnjom skućenošću duha. No ti se uvjeti moraju ostvariti, da se ne zna za zapreke i da se provede volja. Gomile instiktivno raspoznavaju u tim enerć

gićnim uvjerenicima gospodara, koji im je uvijek potreban.

U parlamentarnoj skupštini ovisi uspjeh govora gotovo jeć dino o prestižu, što ga govornik imade, a ne o razlozima, što ih iznosi. Tomu je najbolji dokaz, da govornik, kad bilo s kojeg rać zloga izgubi svoj

prestíž, u isti mah gubi i svoj upliv, to jest moć, da po volji upravlja glasovanjima.

Što se tiče nepoznatog govornika, koji izlazi govorom, koji sadržava dobre razloge, ali samo razloge, on nema izgleda, da bude barem saslušan. Jedan zastupnik, koji je bio i pronicav psi-holog, Descubes, netom je na slijedeći način ocrtao sliku zastupnika bez prestiža : »Pošto je zauzeo mjesto na tribini, izvlači iz omota skup spisa, koje metodično razmjesti pred sobom i sa sigurnošću počinje.

On sebi zamišlja, da će u dušu slušalaca prenijeti uvjerenje,

koje njega prožima. On je svoje argumente dobro promozgao, pun je brojeva i dokaza, siguran, da ima pravo. Očevidnost, koju on iznosi, osujetit će svaki otpor. I on počinje, pouzdavajući se u svoje pravo i u pažnju drugova, koji zacijelo idu samo za tim, da upoznaju istinu.

On govori i odmah je iznenadjen gibanjem u dvorani i malo razdražen nemirom, koji je nastao.

Zašto ne vlada tišina. Odakle ta općenita nepažnja? Na što

misle oni tamo, koji se med sobom razgovaraju. Kakav prešni razlog potiče onoga, da ostavlja svoje mjesto?

Na licu mu zatitra nemir. On namršti čelo i prekida govor. Obodren predsjednikom, počinje iznova višim glasom. No sad ga još manje slušaju. On pojačava glas, gestikulira i žamor oko njega još više raste. On ne čuje više ni samoga sebe, opet se zaustavlja, zatim bojeći se, da njegova šutnja ne izazove onaj mrski : dosta, iznova počinje, što ljepše može. Buka postaje nenasna.«

Kad se parlamentarne skupštine razdraže do nekog izvjesnog stepena, postaju istovjetne s običnim heterogenim gomilama i njihovi osjećaji predočuju osobinu, da su uvijek ekstremni. Tada se skupštine mogu uznijeti do najvećih djela heroizma ili do najgorih ekscesa. Pojedinac nije više onaj, koji jest, on je to tako malo, da će

glasovati za mjere, koje su najoprečnije njegovim osobnim interesima.

Historija revolucije pokazuje, do kojeg stepena mogu skupštine postati nesvjesne i pokoravati se sugestijama, koje su najoprečnije njihovim interesima. Za plemstvo je bila neizmijerna žrtva, da se odreže svojih privilegija, a ono je to ipak bez skanjivanja učinilo one glasovite noći u ustavotvornoj skupštini. Bilo je to stalno ugrožavanje smrću za članove konventa, da se odreknu svoje nepovrjedivosti, a oni su to ipak učinili, ne bojeći se uzajamnog decimiranja, znajući međutim dobro, da je stratište, na koje su oni danas šiljali svoje drugove, sutra za njih rezervirano. Ali oni su došli na onaj stepen automatizma, koji sam opisao, te ih nikakvi obziri nisu mogli spriječiti, da se predaju sugestijama, koje su ih opčinile. U tom je pogledu tipično slijedeće mjesto iz memoara jednoga od njih, Billard-Varennesa: »Odluke, koje nam se toliko predbacuju, nisam o m i čest o dva dana htjeli, jedana dana prije toga: samahjerkri za donosila.« Ništa ispravnije od toga!

Isti pojavi nesvjesnosti očitovali su se za svih burnih sjednica konventa.

dnica konventa.

»Oni odobravaju i dekretiraju«, veli Taine, »ono, od čega ne strepe, ne samo gluposti i ludorije, već i zločine, ubijanje nevinih, ubijanje svojih prijatelja. Jednodušno i s najživljim odobravanjem, ljevica, udružena s desnicom šalje na stratište Dantona, svog prirodnog poglavicu, velikog začetnika i vodju revolucije. Jednodušno i s najburnijim pljeskom, desnica udružena s ljevicom, votira najstrašnije dekrete revolucionarne vladavine. Jednodušno i s udivljenim i zanosnim klicanjem, s posvjedočivanjem strasne simpatije za Collot d'Herboisa, za Couthona i Robespierrea, konvent, birajući ih spontano i mnogostruko, zadržava ubilačku vladu, koju mrzi »plaine« kao ubice i koju mrzi »montagne«, jer ga decimira. No i »plaine« i »montagne«, većina i manjina napokon pristaju, da izvrše svoje

vlastito samoubojstvo. Dne 22. prerijala cijeli konvent nije više pokazivao nikakva otpora i 8. termidora, četvrt sata, iza Robespierre-ova govora on se još takodjer nije odupirao.«

Slika može izgledati mračna. Ali je ipak točna. Parlamen-

tarne skupštine, dovoljno uzbudjene i hipnotizirane, pokazuju iste

karaktere. One postaju pokretno stado, koje se pokorava svakom impulsu. Slijedeći opis skupštine od god. 1848., koji potječe od parlamentarca Spullera, kojemu se ne može osporavati demokrazizam, a koji sam izvadio iz »Revue litteraire-a«, vrlo je tipičan. U njemu će se naći svi oni krajnji pretjerani osjećaji, koje sam opisao u gomilama i ona pretjerana pokretljivost, koja dopušta, da se od časa u čas predje ljestvicom najsuprotnijih osjećaja.

»Nesložnost, ljubomor, sumnjičenje, kao i slijepo pouzdanje i neograničene nade dovedoše u propast stranku republikanaca. Njena naivnost i njena blagost bijahu isto, što i njena općenita nepovjerljivost. Ni traga legalnosti, poimanju discipline: terori i iluzije bez svakih granica: seljaci i djeca sastaju se u toj točki. Njen mir nadmeće se s njenom nestrpljivošću. Njeno je divljaštvo nalik na njenu pokornost. To je osobina temperamenta, koji nije izradjen i odgojen. Ničemu se ne čude i ništa ih ne zbunjuje. Drhtavi, bojažljivi, neustrašivi, junački, oni će se baciti u plamen i ustuknuti pred najmanjom sjenom.

»Oni ne poznaju djelovanja i odnose stvari. Jednako brzi, da izgube odvažnost, kao i na eksaltaciju, podliježu svakoj panici, uvijek su vrlo visoko i vrlo nisko, a nikad na stepenu, na kom bi trebalo i na mjeri, koja je shodna. Fluidniji nego što je voda, prelijevaju se oni u svim bojama, poprimaju sve oblike. Kakva bi se mogla vladavska baza na njima zasnovati?«

Srećom se svi karakteri, koje smo opisali, uvijek ne očituju u parlamentarnim skupinama. One su gomile samo u izvjesnim časovima. Pojedinci, koji ih sastavljaju, u mnogom slučaju ušćuvaju svoju individualnost i u tome je razlog, zašto ovakva skupština može

izraditi tehnički izvrsne zakone. Ti zakoni imaju kao autora jednog čovjeka, koji ih je izradio u tišini sobe i votirani je zakon zapravo djelo pojedinca, a ne skupštine. To su dakako zakoni, koji su i najbolji. Oni međjutim postaju kobni, pošto ih čitav niz nesretnih nadopuna učini zajedničkim djelom. Djelo gomile uvijek je i svagdje inferiornije od djela izoliranog pojedinca. Stručnjaci su oni, koji spašavaju skupštine od nesredjenih i neprokušanih mjera. Stručnjak je tada časoviti vodja. Skupština ne utječe na njega, već on na nju.

Unatoč svim poteškoćama svoga funkcioniranja, parlamentarne skupštine predočuju ono, što su narodi još našli kao najbolje za samoupravljanje, a naročito, da bi se što više oslobodili jarma osobnih tiranstva. Parlamentarne su skupštine zacijelo ideal svake

8

vlдавине, barem za filozofe, mislioce, pisce, umjetnike i naučenjake, ukratko za sve, koji sačinjavaju vršak civilizacije.

Uostalom pokazuju one samo dvije ozbiljne pogibli, od kojih je jedna rasipanje financija, a druga postepeno sužavanje individualnih sloboda.

Prva od ovih pogibli je nužna posljedica pretjeranosti i ne-obzirnosti izbornih gomila. Kad koji član skupštine predloži neku mjeru, koja prividno zadovoljuje demokratske ideje, kao što je na priliku osiguranje radništva, povećanje plaća javnih namještenika, ne smiju drugi zastupnici, sugestionirani strahom od izbornika otkloniti takav predlog, kao da podcjenjuju interese spomenutih ljudi, makar da dobro znadu, da će se time teško opteretiti proračun i da će to dovesti do potrebe novih poreza. No nije im moguće, da se sustežu od votiranja. Posljedice povećanja izdataka daleke su i po njih same bez nepovoljnih rezultata, dok posljedice negativnog glasovanja

mogle bi im jasno predočiti onaj blizi dan, kad im valja stupiti pred izbornike.

Uz ovaj prvi uzrok prevelikih izdataka, ima još i jedan drugi, ne manje imperativan: obveza pristajanja na sve izdatke sasvim lokalnih interesa. Zastupnik ne može, da im se opre, jer i ovi predočuju zahtjeve izbornika i jer ni jedan zastupnik ne bi mogao dobiti ono, što treba za svoj kotar, već pod uvjetom, da popusti analognim zahtjevima svojih drugova.¹⁾

1) Časopis »L'Economiste« donio je u broju od 6. travnja

1895. zanimljiv pregled, koliko mogu stajati na godinu izdatci sa

svim izborničkih interesa, naročito izdatci za željeznice. Da se

spoji Langayes (gradić s 3000 stanovnika), koji leži na jednom

brdu, sa Puy, votirana je željeznica, koja će stajati 15 milijuna.

Da se spoji Beaumont (3500 stanovnika) sa Castel-Sarrazinom, se

dam milijuna. Da se spoji selo Oust (523 žitelja) sa selom Seix

(1200 žitelja) sedam milijuna. Da se spoji Prades s mjestancem

Olette (747 žitelja) šest milijuna itd. Samo za godinu 1895: votirano je 90 milijuna za željeznice, koje su bez ikakvog općenitog

interesa. Drugi izdatci, koji su potrebni za izbornike, nisu manje

znatni. Zakon o radničkim mirovinama doskora će stajati najmanje

165 milijuna na godinu po računu ministra financija, a 800 milijuna

prema računu akademičara Leroy-Beaulieu-a. Nema sumnje, da

neprestano dizanje takvih izdataka vodi bankrotu. Mnoge zemlje

u Evropi: Portugal, Grčka, Španjolska, Turska već su i dotjerale dotle, a druge će doći u istu nepriliku, no ne treba se zato previše

115

Druga, od gore spomenutih pogibli: nužno sužavanje sloboda po parlamentarnim skupštinama prividno je manje očevidna, ali vrlo stvarna. Ona je posljedica bezbrojnih zakona, koji uvijek nose u sebi neka ograničenja, kojih loše posljedice parlamenti u svom jednostranom duhu ne vide, a misle, da su obvezani, da ih votiraju.

Ta je pogibao zacijelo jako neizbježiva, kad i sama Engleska, koja zacijelo pruža najsavršeniji tip parlamentarnog režima, gdje je zastupnik najneovisniji o svom izborniku, nije mogla, da joj se otme. Herbert Spencer pokazao je u jednom starom svom djelu, da bi proširenje prividne slobode moralo slijediti umanjenje stvarne slobode. Vraćajući se na istu tezu u svojoj najnovijoj knjizi »Pojedina c prema državi«, izražava se on ovako o engleskom parlamentu: »Od ovog razdoblja slijedilo je zakonodavstvo ton, koji sam označio. Diktatorske mjere, koje su se rapidno umnožile, stalno su težile, da suze individualne slobode, i to na dva načina: svake godine stvaralo se sve više propisa, koji su građanima nametali obveze u svemu, u čemu su prije bili sasvim slobodni, te ih pri-nudjivali, da izvršuju djela, koja su dotle mogli vršiti ili ne vršiti, kako ih je bila volja. U isto su vrijeme javni tereti, sve teži i teži, naročito nameti, još više sužavali građaninu slobodu, smanjujući onaj dio dobiti, koji su mogli po volji potrošiti, a uvećavajući dio, koji im se uzima, da ga po volji mogu potrošiti javni agenti.«

Ovo postepeno sužavanje sloboda očituje se u svim zemljama pod specijalnim oblikom, koji Herbert Spencer nije označio, a koji se sastoji u tome: stvaranje nebrojenih nizova zakonodavnih mjera, koje

u glavnom idu za restrikcijom, bezuvjetno vodi proširenju broja, moći i upliva činovnika, potrebnih za njihovu primjenu. Ovi postepeno teže, da postanu pravim gospodarima civiliziranih zemalja. Njihova je moć s tim veća, što u neprestanom mijenjanju vlasti, jedina upravna kasta ostaje pošteđena od promjena, kao

brinuti, pošto je publika bez velikih prosvjeda postepeno primila redukciju od četiri petine u plaćanju kupona raznih zemalja. Ova oštroumna bankrotstva omogućuju, da se poremećeni proračuni opet dovedu u ravnotežu. Ratovi, socijalizam, ekonomske borbe pripremaju nas i na druge katastrofe, te u vrijeme općenitoga rastronjenja, u koje smo ušli, valja se odlučiti, da se živi od dana u dan, bez prevelikih briga za sutrašnji, o kojem i ne znamo, kakav će biti.

jedina, koja ima neodgovornost, bezličnost i stalnost. A od svih despotizama nema težih od onih, koji se javljaju u ova tri oblika.

Ovo neprestano stvaranje restriktivnih zakona i propisa, koji s najsmješnijim formalnostima sputavaju svaki čin u životu, ima fatalni rezultat, da sve više i više sužuje sferu, u kojoj se građani mogu slobodno kretati. Narodi, koji su žrtva iluzije, da se urmnažanjem zakona obezbjedjuju jednakost i sloboda, prihvaćaju danomice sve teže okove.

No oni ih ne prihvaćaju nekažnjeno. Vikli, da nose svaki jaram, oni napokon pokušaju, da mu se prilagode i gube svaku spontanost i energiju. Oni tada nisu drugo, nego puke sjene, pačivni automati, bez otpora i snage.

No tada je čovjek prinudjen, da one pokretače, koje ne nalazi u samomu sebi, potraži izvan sebe. Prem a tomu, što više raste indiferentnost i nemoć građana, raste i uloga vlada. One moraju imati duha, inicijative, pothvatnosti i načina, kakvog po¬ jedinci više nemaju. Vlade moraju sve poduzimati, sve dirigirati, sve zaštićivati. Država postaje svemoćni bog. Ali iskustvo uči, da moć takvih bogova nije bila ni vrlo trajna, ni vrlo jaka.

Ovo postepeno sužavanje svih sloboda kod izvjesnih naroda, izgleda unatoč svoj spoljašnjoj prividnosti, koja im daje iluziju, da ih posjeduju, kao da je posljedica njihove starosti, jednako, kao i starosti nekoga režima. Ono je jedan od simptoma, koji se ja¬ vljaju kao preteče one faze dekadanse ,kojoj dosad nije mogla iz¬ bjeći ni jedna civilizacija.

Ako se o tomu sudi prema poukama iz prošlosti i po sim¬ ptomima, koji izbijaju sa svih strana, došlo je više naših modernih civilizacija u fazu krajnje starosti, koja prethodi dekadansi. Čini se, da su identične faze sudbonosne za sve narode, jer se vrlo često vidi, da historija ponavlja svoj tok.

Ove faze glavnih evolucija pojedinih civilizacija lako je u glavnom obilježiti i njihovim resume-om zaključit ćemo ovo djelo. Ova kratka slika možda će donekle osvijetliti uzroke sadašnje moći gomila.

* *

*

Ako uočimo u krupnim crtama genezu veličine i dekadanse civilizacija, koje su prethodile našoj, što ćemo vidjeti?

U praskozorje ovih civilizacija vidimo bujicu ljudi raznog porekla, slučajno ujedinjenih seobama, provalama i osvajanjima.

Razne krvi, kao i raznog jezika i jednako raznih vjera, ovi ljudi nemaju zajedničkih veza, osim polupriznate vlasti jednog poglavice. U ovim nesredjenim aglomeracijama nalaze se u visokom stepenu

psihološki karakteri gomila. One imaju časovitu međusobnu vezu, junaštvo, slaboće, impulzivnosti i žestine. U njima nema ništa stalno. To su barbari.

Zatim vrijeme upotpunjuje svoje djelo. Sličnost sredine, po^o novna ukrštanja, potrebe zajedničkog života pomalo djeluju. Aglomerat razrožnih jedinica počinje se stapati i sastavljati pleme, to jest agregat, koji posjeduje zajedničke karaktere i osjećaje, koje će nasljednost sve više učvrstiti. Gomila se pretvorila u narod i taj će narod moći izaći iz barbarstva.

On će sasvim iz njega izaći, kad nakon dugih upinjanja, ne^o prestano ponavljanih i nebrojenih borbi steče svoj ideal. Narav toga ideala ne dolazi u obzir, može to biti kult Rima, moć Atene ili pobjeda Alahova, a da će ipak dostajati, da svim pojedincima plemena, koje se stvara, dade potpuno jedinstvo osjećaji i misli.

Sad se tek može roditi nova civilizacija sa svojim uredbama, vjerovanjima i umjetnostima. Prožeto svojom sanjom, pleme će postepeno steći sve, što daje sjaj, snagu i veličinu. Ono će bez sumnje u izvjesne časove biti još uvijek gomila, ali tada će se iza pokretnih i promjenljivih karaktera gomila naći onaj solidni sup^o strat, duša plemena, koja ograničava talasanje naroda i ot^o klanja pogibli.

No pošto je izvršilo akciju stvaranja, vrijeme otpočinje ak^o ciju razaranja, kojoj ne mogu izmaknuti ni bogovi ni ljudi. Pri - kućivši se izvjesnom niveau-u moći i savršenosti, civilizacija pre^o staje rasti, a kad više ne raste, osudjena je, da pada. Odbio je čas starosti.

Taj je čas neizbježiv i uvijek je označen slabljenjem ideala, koji je podržavao dušu plemena. U razmjeru, kako taj ideal blijedi, počinju se drmati sva religiozna, politička i socijalna zdanja, koja je on nadahnuo.

S postepenim nestajanjem svoga ideala, pleme sve više gubi uzajamnu vezu, jedinstvo i snagu. Pojedinac može rasti ličnošću ' i inteligencijom, ali istodobno je i zajednički egoizam plemena za^o mijenjen pretjeranim razvijanjem individualne sebičnosti, udružene

sa slabljenjem karaktera i malaksanjem sposobnosti za akciju. Ono, što je sačinjavalo narod, jedinstvo, cjelinu, postaje najposlije aglomerat pojedinaca bez unutrašnjeg spoja, koji još neko vrijeme

118

umjetno uzdržavaju tradicije i uredbe. Tada ljudi, razdvojeni svojim interesima i težnjama, ne mogu više sobom upravljati i traže, da u svojim najmanjim činima budu upravljani, a država onda vrši svoj apsorbirajući utjecaj.

Definitivnim gubitkom staroga ideala, izgubi pleme najposlije sasvim svoju dušu; ono nije više drugo, nego bujica izoliranih pojedinaca i postaje ono, što je bilo u svom početku: gomila.

SADRŽAJ

Strana

Kao takva ima sve prolazne karaktere bez stalnosti i bez trajnosti. Civilizacija nema više nikakve čvrstoće i pada na milost i nemilost svakomu slučaju. Plebs je zavladao i barbari napreduju. Civilizacija se još doduše može činiti sjajna, jer posjeduje spoljašnje pročelje, koje je stvorila duga prošlost, no to je zapravo trulo zdanje, koje ništa više ne drži i koje će prva oluja razoriti.

Izaći iz barbarstva u civilizaciju, slijedeći neku sanju, a zatim ginuti i izginuti, čim je ta sanja izgubila svoju moć — to je eto krug života svakoga naroda.

P r e d g o v o r 3

Uvod. — Era gomila 6

PRVA KNJIGA . Duša gomila

Prv o poglavlje. — Općenite karakteristike gomila. — Psihološki zakon njihovog duševnog jedinstva 1 2

Drugo poglavlje. — Osjećaji i moralnost gomila 1 9

Treće poglavlje. — Ideje, razmišljanje i uobražavanje gomila 33

četvrto poglavlje. — Religiozni oblici, koji zaodijevaju uvjerenja gomila 40

DRUGA KNJIGA . Mišljenja i vjerovanja gomila.

Prvo poglavlje. — Udaljeni faktori vjerovanja i mišljenja gomila 44

Drugo poglavlje. — Neposredni faktori mišljenja gomila 57

Treće poglavlje. — Vodje gomila i njihova sredstva za uvjeravanje 66

Četvrto poglavlje. --- Granice promjenljivosti vjerovanja i mišljenja gomila 80

TREĆA KNJIGA .

Klasifikacija i opis raznih kategorija gomila

Prvo poglavlje. — Klasifikacija gomila 88

Drugo poglavlje. — Tako zvane kriminalne gomile 91

Treće poglavlje. — Porotnici 94

Četvrto poglavlje. — Izborne gomile 99

Peto poglavlje. — Parlamentarne skupine 105